

У2
Х 82

Лнатоліі Хорунжіі

ВЕСНЯНИЙ
ДОЩ

Анатолій Хорунжий

ВЕСНЯНИЙ ДОЩ

310597

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ—1954

ВЕСНЯНИЙ ДОЩ

ПОВІСТЬ

Першим розголосив цю новину балакун і насмішник Прокіп Сутужний — найстаріший тракторист бригади Білаша, низенький, сухорлявий чоловік з світлими очима.

— Зайшов я до кабінету нашого директора, — оповідав у майстерні, — а там повно людей. Прихилився і я до стіни: послухати, кого тут пробирають. Бачу, біля столу стоїть Ілько Сагайдачний, отой танцюрист, з хутора Очеретяного. І червоний на обличчі, як рак. Ну, міркую собі, загулявся десь парубок. Ясне діло. Аж чую: не те. «Не хочеш іти в бригаду Білаша, то не знаю, куди тебе й послати, — каже директор. — Мабуть, споряджу тебе самого дороги боронувати». Хлопці зареготались, а Сагайдачний мовчить, як у рот води набрав. Червоний, одні брови біліють, паче сметаною підведені. Раптом, як випалить: «Смійтесь, скільки хочете, а коли очеретянський колгосп посилав мене на курси, то я туди й повернусь. В Кам'янку мені не з руки,

от і все!» Директор махнув на нього і кликнув по списку іншого. Не чув я, що там було далі, пішов. Ну, бачу, Сагайдачний — товстошкурый хуторянин. Ясне діло. Боїться він в нашу бригаду йти. В Кам'янці ж колгосп, можна сказати, міжнародний, круглий рік делегації, гості, тут посій і посади, як по шнуру, як по шахматній дошці, а в Очеретяному — колгоспу того жменя: баштан, гречка, баклажани, і все. Туди його й тягне. Там очей менше на твоїй роботі. Не з руки! Ну й Сагайдачний...

А в сусідньому гаражі, примостившись на гусениці трактора, Ілько Сагайдачний прикручує гайки і розмірковує про своє.

Бач, хлопці вже знають свої машини, дружать з напарниками, а він — сам... Зараз ще поступились йому, а як робота припече, то пошлють, куди захочуть. І муситимеш іти. Аякже, сімба не ждатиме.

З напівтемряви високого даху, де на бантині встановлено репродуктор, ллється музика: грають тонкоголосі скрипки, вуркотять баси.

Ілько мимоволі заслуховується музикою і вже не чує, як за дощаною перегородкою побрязкує залізо, важко гупає молот. Його думки стають легкими, плинними.

...У своєму колгоспі буде найкраще. Що ж з того, що в Білаша і порядок, і великий виробіток дають хлопці, та коли станеш в ряд з ними і не зробиш по-їхньому, то ганьби не обберешся. А як в гарячу пору щось поламається? Та ще, дивись, трапиться це на ділянці Віри? Тоді хоч крізь землю провалився...

Морозець остраху пробіг Ількові по шкірі. Жвава уява намалювала йому цілу пригоду.

Пересів на іншу ногу і порішив:

— Ні, не поїду в Кам'янку!

Та про це ж він сказав уже прилюдно. Однак, за цим вирішенням тепер, як і кожного разу, Ілько знов починає відчувати на душі якусь докучливу порожнечу. Його всього поглинає ота невмовкна музика. Ось він уже й музики не чує. Сидить непорушний, з ключем в руках. Виразні зеленкуваті очі під білими широкими бровами замріяно дивляться перед собою, кудись далеко.

Що ж то він бачить отам? Що це так бен-тежить юнака?

Бачить він милі дівочі очі... Сидить, скутий їхньою красою, чарівною і владною.

В потоці музики озвались дужі, бурхливі звуки: гримнули барабани, ревнули рокітливо баси. Ілько немов пробудився. Озирнувся довкола і так шарпнув ключем гайку, що аж здригнуло важке захололе тіло трактора.

Обурення, яке ось уже кілька днів в'ється клубком в його душі, раптом вибухнуло.

— Що ж це я діла справжнього злякався? Боюся показатись перед її очима!.. Квашена капуста — ось хто я. Іду до Білаша і все! Я їм усім покажу, який я незграба!.. Очеретянці, брат, тихі, та коли вже розійдуться...

— Ти оглух чи що? Ніяк не догукаюсь, — верескнув хтось біля самого вуха.

Немов з-під землі вирісши, перед Ільком постав Прокіп. У нього штани на колінах у масній пилюці, тужурка розстебнута, заяча

вушанка з облізлим надлобником надіта так, що одне її вухо звисає на очі, а інше — на потилицю. Мабуть, прибіг од «натика», якого зранку ніяк не можуть завести.

Ілько підвівся. Високий, грудастий у низько і туго підперезаній фуфайці, він навис над Прокопом. Той лагідніше глянув йому знизу в обличчя.

— Поможі, Ілюхо, крутнути... швиденько... Білаш кличе.

Мовчки поклав ключ і пішов слідом за Прокопом поміж рядами припалих білим інеєм тракторів.

В музиці рокотали вдари лункого весняного грому, свистів вітер, і хвилювалась зелена широка нива.

З ремонту виходив останній трактор. Закінчувались грімідкі й важкі зимові роботи в гаражах.

Петро хапав нагріті гарячі свічі і, приахкуючи та попльовуючи на пальці, вкручував. Стояв колінами на полах замащеного кожушка, раз у раз поглядом вказував, що подати, де потримати. Всі метушилися біля нього, бо коли Петро сам брався до машини, то робив усе запально, спритно, і це передавалося іншим.

За Ільком послав Прокопа він. Можна було обійтися й самим. Та хотів ще раз, при трактористах нагадати Ількові про свій давній намір взяти його в свою бригаду. З усіх курсантів Петрові найбільше подобався скромний,

кмітливий і старанний очеретянський красень. На випускному вечорі бригадир так йому й сказав, що хоче взяти його в свою бригаду. Ілько тоді наче погодився. А в кабінеті директора несподівано і навіть якось незрозуміло відмовився. Може, розрадив йому хто? Може наговорив хто зайвого на бригадира та й на всю бригаду? Нехай при всіх скаже.

Ще з порога Прокіп гукнув до всіх:

— Ось хто крутоне!

Розступились, пропустили Ілька до машини. Він по черзі подав усім руку і підступив до Петра.

— А-а, Сагайдачний! Привіт, привіт. Як там у тебе, на півночі, холодно? — охоче заговорив Петро.

Прокіп не дав Ількові відповісти.

— Та в нього там не робота, а здоровий і культурний відпочинок!.. Мотаюсь поміж тракторами, шукаю, зазираю всюди — немає. Коли гульк, сидить на гусениці і мріє,— Прокіп підпер щоку долонею, схилив голову і заблимав очима.

Трактористи сміялись, додавали своє.

— Може, йому русалки ввижались?

— На самоті під музику молодому все примерещиться.

— Молодому дівчина на думці.

Петро перепинив балачку.

— Що це ви на сміх взяли хлопця? Під музику й помріяти не можна чи що.

Захист підбадьорив Ілька.

— Я під музику слухав, як ви, слабачки, тут силкувались.

В заводну ручку вставили трубку, взяли за неї вісім пар дужих чоловічих рук. Білаш схилювався над мотором. Крутили. Важко дихали і примовляли короткими словами. Прокопова шапка впала на підлогу. Хтось пирскнув сміхом. Мотор туго обертася захололими, щільно пригнаними суглобами. Чмихнув раз, вдруге.

В репродукторі озався ніжний жіночий голос:

— Вальс квітів.

Тримаючись за колесо, Прокіп налягав всією своєю вагою на трубу. Почувши оголошення, кинув одним видихом:

— А в нас і досі увертюра!

— Ще разок! Ще разок! — просив і наказував Петро.

Мотор пахнув розслабленим вихлопом і наче порвав у собі якусь перепону. Чах-чах-чах! Петро, прикипівши до машини, смикав за важельок.

Мотор заревів!

Під ногами задвигтіла земля. Густий, чорний, потім сизуватий, запашний дим розповзався низом, клубочився біля дверей, розходився аж під покрівлю. І все в гаражі ураз ніби змінилось, стало іншим: розкидане побіля машини знаряддя було тепер зайвим, непотрібним, приміщення — тісним і темним. Дужі звуки машини кликали на простори, в степ.

Окутаний димом, Петро якийсь час прислухався до рівного, густого, металевого гудіння і заглушив мотор.

Знов усі почули мелодійні переливи музики.

Бригадир повільно підвівся і довго, вдоволено витирав ганчіркою замочені гасом руки.

Трактористи закурювали. Прокіп крутив довгу цигарку, торохтів:

— А я бачу, що ось-ось кинуть, ось-ось видихаються... Ну, думаю, ясне діло, і на цей раз не піддається, чортяка... Тут якраз сказала ото жіночка про вальс. А в нас же й досі увертюра, думаю собі, та як натисну, як натисну... аж у печінку мені шпигає... — він ткнув себе в бік і скорчив гримасу, — шпигає, а я кручу!

Його, однак, майже ніхто не слухав.

Приємно було стояти біля теплої машини, усвідомлювати, що от і вона готова, що тепер можна розійтись на якийсь час по домівках, поратись собі по господарству, з жінкою і дітьми побути за ті дні й ночі весни трудової, літа гарячого, осені дощової та холодної... Повільно крутили цигарки, поринали в свої задуми, слухали музику.

Ілько стояв трохи обіч. Вийняв коробку «Ракети», дістав цигарку, запалив.

— А дай закурю твоїх, — скинув на нього Петро лагідними голубими очима, почервонілими від диму.

Догідливо швидко подав Ілько цигарку Петрові і, підійшовши до гурту, вгостив ще деккого. Прокіп поклав цигарку за надлобник заячої вушанки.

— Вимотав нас, клятий... А все-таки пере-

конали...— голос Петра бринів спокоем, вдово-
ленням.

— То Прокопова печінка врятувала нас.

— Не стерпіла б, то й досі б чуби гріли.

— Це Ілько легкий на руку.

— Правильно, Ілько таки поміг, — підхо-
пив Петро.— Він взагалі парубок справний...
Тільки його якийсь гедзь укусив. Чули, в
нашу бригаду йти не хоче?

Обізвався ще дехто.

— Може, хоче бути дома й заможем?

— В своїй хаті воно, кажуть, й стіни пома-
гають.

Ілько рвучко обернувся до того, хто ска-
зав останній. В його очах світилося збу-
дження.

— У нас скрізь своя хата, — випалив різ-
ко.— А чого я не погоджувався, то моя спра-
ва... Гадаєш, мабуть, що шукаю, де тепліше та
легше? Погано знаєш, брат, Сагайдачного,—
він затягнувся цигаркою, відкусив кінчик, ще
потягнув, аж заяскрів вогник, кинув на до-
лівку, затоптав... Збив енергійним рухом на-
зад кепку і глянув перед собою далекими
прояснілими очима. Заговорив урівноважено,
серйозно.— Коли вже так про мене думають,
Петро Васильовичу, то ось що... Беріть мене
в свою бригаду. Піду!.. Піду і покажу себе не
гіршим за інших.

Це було для всіх чимсь раптовим, було
чимсь надто бурхливим в такі тихі хвилини.
Переглянулись, спинили погляди на бригади-
рові. Та й він отак відразу не міг нічого від-
повісти Ількові, подякувати за вирішення, чи

поздоровити при всіх нового члена бригади. Правда, коли б він і хотів щось промовити, його ніхто й не почув би. Музика так переливалась, так проймала, що всіх полонила й несла кудись ген далеко.

...Чули і бачили, як теплий рвучкий вітер налітав на молоду пшеницю, пересипану червоним маком і білими ромашками, хвилював її, мчав у безкрай, сам бринів ясними дзвінками звуками над нивами, під блакитним небом.

— Ну от, тепер нам можна й вирушати до Кам'янки, — сказав Петро про себе.

Кам'янчани й очеретянці у двадцятому році переселились з однієї великої слободи на родючі степові землі колишніх отрубщиків.

Діди й батьки багатьох з них були сусідами, родичами, а молоді господарі, осівши на хуторах, згодом почали чужитися і навіть ворогувати.

Перед тим, як вийти на хутори, групувались між собою, ходили до землемірів, боролись за ліпші наділи. Всі рвались, зрозуміло, до річки, до лиманів і луків, а сіли, зрозуміло, не всі там, де хотілося. Кам'янський хутір розташувався понад річкою з розкішними луками, біля стовпового шляху, близько станції. До перших хат почали тулитись та й тулитись, і незабаром у долині виросло ціле село. А Очеретяний сів «за буграми», в глухій глибокій балці з очеретищами. Малим, непоказним залишався він ціле десятиліття.

Зустрічались на ярмарках, ще родичались

трохи, та при нагоді очеретянці й дорікали кам'янчанам за перейняті нібито неправдою їхні наділи. Бувало й так, що в такій бесіді доходило до петельок. А коли парубки спіткалися на вулиці, то одні одним й голови провалювали кийками чи каменюками; а «чужому» вже назавжди заказували стежку до хати коханої дівчини. Навіть кам'янчанські недолітки і ті нізащо не пускали на луки корів своїх ненависників.

Колгоспне життя погасило одвічні суперечки між селами, породило нові взаємини. Кам'янський колгосп «Світлий шлях» першим у районі придбав трактора і в своїй радості послав делегацію до Очеретяного, закликав колгосп «Червоний шлях» наслідувати приклад. І між вчорашніми ворогами спалахнуло змагання, сповнене нового здорового суперництва, доброзичливих заздрощів.

Змагання приносило обом колгоспам трудові успіхи, і не одне свято врожаю багатой осені кам'янчани і очеретянці відсвяткували за спільними довгими столами. Але межа, що лежала по давньому шляшку і розділяла землі, ятрила колишні болючі незгоди, а дух відчуження незримо передався й молодим. Впливло воно на поверхню в дні отого лихоліття — тимчасової німецької окупації: очеретянці то сьак, то так, та нагадували кам'янчанам про жорстоку несправедливість.

По війні маленький очеретянський колгосп «Червоний шлях» скоро підправив своє вціліле господарство і знов заgrimів своєю славою на всю область. Ніхто не випереджав очеретянців

з рапортом і на сівбі, і в жнива, і восени. Газети раз у раз писали про «Червоний шлях». На обласних, а то й республіканських нарадах передовиків серед делегатів кілька років підряд незмінно можна було бачити чоловіка середніх літ, в кубанці з червоним верхом, у галіфе, обшитому шкірою, і кавалерійській куртці.

То був голова «Червоного шляху» Архип Гордійович Чередник.

Якщо часом до району приїздили гості з сусідньої області, їх перш за все везли в Очеретяний.

О, там було що показати! Хоч усе господарство й поле артілі можна було оглянути за дві години, проте ніхто не знаходив тут найменших невправностей.

Та минуло три-чотири роки, і в районі почали підніматись, йти вгору великі, багатогалузеві колгоспи. Серед них був і кам'янський «Світлий шлях». Його обслуговувала ціла тракторна бригада, збирав він високі врожаї, мнужив господарські будівлі, на річці заклав електростанцію.

І от з якогось часу делегації сусідніх областей, а там і нових друзів наших — чехів, румун, поляків, болгар, китайців, — приїжджаючи до району, прямували стовповою дорогою до Кам'янки, вже не звертаючи на шляшок до Очеретяного.

Взимку, про яку йдеться в нашій повісті, на республіканську нараду передовиків сільського господарства в області обрали з району не Архипа Гордійовича Чередника, як водилося

досі, а молоду нагороджену ланкову «Світлого шляху» Віру Білаш.

Чередник, людина обмежена, пихата, за-
сліплена самовдоволенням, розцінював ці про-
цеси й події по-своєму, по-хуторянському. Те,
що до «Червоного шляху» не виявлялося те-
пер стільки уваги, як було раніше, він поясню-
вав погіршенням його особистих стосунків з
головою райвиконкому. «Не продав йому двох
баранчиків, як просив,— казав він у колі своїх
близьких,— от і покотивсь Очеретяний вниз».

Почувши, що Віра Білаш перекрила врожай-
ність всіх ланок по цукровому буряку, Архип
Гордійович сказав: «Отож, мабуть, її брат те
й робив, що крутився своїми тракторами на її
ділянці».

Тепер же і він прийшов до переконання, що
треба й їм, очеретянцям, мати своїх тракто-
ристів, які б працювали дома, на своїй
землі. «Наші розбрелися по всіх усядах,—
бурчав Архип Гордійович,— а до нас поси-
лають щоліта якогось чужого. Хіба ми не
можемо свого навчити, щоб робив усе, як
с о б і. Дивись, коли й зайвий раз, там поза
тими зведеннями, пройшовся б по ділянці з
просапником чи підкормлювачем. Знаємо, як
ті рекорди викохуються!..»

Після цього незабаром і послали свого юна-
ка, Ілька Сагайдачного, на курси.

Одного ранку по шляху з Очеретяного йшов
рославий парубок з добрячим клунком харчів
за плечима.

Ще вчора під холодним вітром похмуро зеленіла озимина, чорніли, мов налиті темрявою ночей, грудкуваті ріллі, по обочинах доріг горбилося вимокле, закоцюбіле будяччя, а сьогодні степ білів.

Ілько вгадував, де пролягав шлях, і весело, енергійно топтав зимову стежку по пухкому снігу. Юнак радів з того, що йшов учитись на курси трактористів. Вчора у клубі він танцював, співав, пройшов з хлопцями через увесь хутір, наче прощався з ним на багато літ. І тепер, в степу, Ількові так легко і приємно мріялось. Згадувався кінофільм «Трактористи»... Білява дівчина стояла перед його очима. Як вона просила Клима залишитись в їхньому колгоспі! Навіть мотив знайомої пісні зійшов на пам'ять, і він прогудів його:

Три танкісти, три веселих друга —
Екіпаж машини бойовий.

А йти все-таки було важко: чоботи пірнали в сніг, як у воду, на плечі тиснув клунок, і змокрілий чуб раз у раз виповзав з-під кепки, спадаючи на очі.

Уже й веселий настрій поступився досадкуванням і наріканням. І чого він вирвався по такій дорозі пішки? Бачив же біля двору Чередника санки, запряжені рисаками, от і зайшов би до хати, попросив би. На таких уже, не бійсь, був би в МТС. Правда, це ж якби повезли його. Куди там, панькалися б з ним отак. Чередник знайшов би зачіпку відмовити, та, може, ще й пробрав би. Молодий, мовляв, здоровий...

Добрів-таки до кам'янської дороги. Оббив чоботи, зняв з плечей клунок, опустив на сніг і полегшено зітхнув. Помітив, що вже хтось проїжджав, і вирішив трохи пождати. Незабаром ген-ген показалися і сани. Ілько поступився з путі, взявся за клунок. Побачивши на конях добру збрую, вже й не думав проситися під'їхати. Зелені фігурні санки швидко промчалися повз нього. Ілько вже й рукою махнув. Та кроків за п'ятнадцять від нього санки зупинилися. Ілько прожогом кинувся до них.

— Сідай, підвеземо.

Це сказала молода червонощока дівчина. Вона сама сиділа позаду візника. Вродлива дівчина, запнута білою пухнастою хусткою, вся припорошена снігом, така добродушна і ніби й знайома.

Візник, рудовусий старий чоловік, напнутий поверх шапки прадавнім гостроверхим солдатським башликом, неохоче обернувся до Ілька.

— Давай в передок свого чамайдана.

Коні з місця взяли риссю. Натомлений Ілько усім тілом відчув приємність швидкої їзди.

За свої вісімнадцять літ Ілько мало бував серед чужих людей і тому ніяковів перед ними, навіть губився. І зараз ось він причепився скраєчку, як сорока на тину.

— Зручніше вмощуйся, парубче... Та застебнися, а то простудишся,— сміливо, з деяким почуттям зверхності порадила дівчина і накинула ковдринку з своїх колін і на його ноги.— Мабуть, з Очеретяного?

— А то ж звідки? — підхопив візник. — Хіба не видно.

— Що, на лобі в мене написано?

Ілько уже не стримав свого обурення на візника ще за оте дошкульне слово «чамайдан». Воно його так чомусь дойняло, так принизило в очах дівчини, що він уже й шкодував, що сів на санки. «На сміх бере, дивись якої! — гарячково думав. — Стрибну зараз, і нехай собі котяться далі. Чамайдан!» Ілько аж нахилився до клунка.

Візник стишив коней.

— Ти не гнівайся, кучерявий, — лагідніше заговорив він. — У нас, їзових, своя прикмета на кожний колгосп. Ми, синашу, знаємо, де і як голова своїх людей почитає. От к приміру, ваш Чередник коней жаліє дужче, ніж людей. Це будь-хто скаже. Не щулься, вороний! З отаким багажем, будемо казати, колгосп випускає молодого чоловіка в таку дорогу! Хіба ж це порядок? Хоч ти й на заробітки йдеш, будемо казати, та не чужий же ти перехожий, а свій чоловік. Візьми плату, а підвези його, поклопочись за нього!

Дівчині не терпеливалось.

— Про що це ви затіяли, дядьку Семене? Досить...

Ілько поглянув на неї уважніше і обімлів. В його кишенці, па грудях, біля комсомольського квитка лежав знімок цієї дівчини, вирізаний з газети. Віра Білаш з Кам'янки! Вона! Серце закалатало, погнало до обличчя гарячу кров.

Голою рукою Ілько тримався за металеву

оковку, вітер обвівав відкриту міцну парубоцьку шию, а в його ушах дзвеніло ім'я дівчини.

— Віра?..

— Вона... Бачились десь?

— Бачив... у газеті.

І скоріше з розгублення і ніяковіття, ніж з одваги, він впіймав у неї на колінах її руку в рукавичці і стиснув своєю холодною дебелою рукою. Вона висмикнула руку.

— Будемо знайомі...

Така наче безглузда й коротка мить, а вона поєднала їх якимсь спільним відчуттям. Вони знов стали чужими, далекими, сиділи поряд і мовчали, потім оповідали, хто куди їде, — Віра в сусідній район, на бесіду з ланковими, Ілько на курси, і тут же забували про все, бо вслухались обое тільки в звучання голосу... Та ще крадькома краєчком ока поглядали одне на одного.

Під'їхали до подвір'я МТС. Ілько на ходу зіскочив в сніг, махнув Вірі рукою і не скинув свого клунка на плечі, а опустив до ніг. Стояв так, дивлячись вслід, аж доки санки не сховались за поворотом залізничної посадки.

Вдруге вони побачились на районній олімпіаді.

У зведеному хорі, що заповнив усю широку сцену, Ілько стояв у першому ряду за дівчатами. Перед ним були якісь незнайомі з дальніх сіл співачки. Він шукав очима Віру.

Ще до виходу на сцену він бачив її за ку-

лісами, оточену кам'янськими дівчатами. Всі були в однакових зелених керсетках і легеньких віночках, та її Ілько помітив враз. Пригадалась йому подорож, чарівний голос, усмішка принадна... Так палко хотілось сказати їй, що радий бачити її...

Хор вишикувався, з'явився диригент. Мали ось-ось відкрити завісу. Та почалося переміщення співачок першого ряду, і Віра опинилась прямо перед Ільком. Вона не встигла й озирнутись, як завіса розпахнулась і зал заплескав у долоні.

Ілько співав і ні на мить не забував, що перед ним стоїть Віра. А коли завіса закрилась, він взяв її обома руками за плечі. Вона спритно крутнулась на каблучках червоних чобіток і майже скрикнула:

— Ілько?

Він піймав її гарячі руки. Обое зраділи зустрічі. Протиснулись крізь натовп за куліси.

— Як твої курси?

— Нічого, дякую. Скоро приїду орати.

— До нас?

— А як до вас, так що?

— Та нічого. Приїжджай.

Ілько обійняв її за талію, Віра тихо одвела його руку.

— Ну й підвезла ж ти мене...

— А що, хіба погано?

— Ніколи не забуду.

— Невже?

Повз них проходили сюди й туди хлопці, дівчата: Віра подалась ближче до лаштунків, Ілько, немов ненароком, пригорнув її до себе,

і вона на якусь хвилю припала до нього. Та враз і пручнулась, випросталась.

— Ой, де ж це мої дівчата?

— Постій, Віро...

Побігла, війнувши яскравими стьожами. Вінок промелькнув десь поміж шапками, хустками. Зникла. Ілько не міг ступити з місця. Все, що діялось за кулісами,— метушлива біганина в пошуках когось, готування до виходу, чийсь останні настанови, схвильована прохідка загримованого виконавця — все це немов одступило від нього на певну віддаль, він бачив усе, але ніщо не торкало його. Всі його думки й почування були поглинуті усвідомленням того, що сталося кілька хвилин тому... Вона сказала йому очима, отією безмовною піддатливістю, потиском руки, що любить його. Який він щасливий!..

Пішов, блукаючи поміж гуртками, один...

Його гукнули. Очеретянська дівчина, з якою Ілько мав станцювати гопака, стояла біля входу на сцену, гарячково перебирала пальцями разки намиста.

Першим вийшов баяніст. Дзвінкі, хвацькі перебори немов винесли молоду пару в барвистому вбранні. Ілько легко перебіг навприсядки за дівчиною, яка наче тягла його за руку, всю сцену по діагоналі, глядачі зустріли їх оплесками, і танцюристи завирували в танкові. В залі відразу стало помітно, що дівчина танцювала слабенько, завчено, не виказувала вона пристрасті руху, не зливалась всією душею з запальною музикою, і погляди всіх перейняв на себе Ілько. Він кружляв дов-

кола дівчини, неловимим дрібцем вибивав частий, запальний ритм, або, розставивши руки, переходив сцену повільно, спокійною присядкою і посміхався, немов робив це жартуючи. Поряд з ним і дівчина вже здавалась в танкові не такою неловкою.

За кулісами всі поприкипали до щілинок. Ну, танцює Сагайдачний, любо подивитись!

Віра зазирнула на сцену через голови інших, злізши на стілець. Вона раділа за Ілька. І раптом, коли він зник з-перед її очей в глибині сцени, зал гримнув сміхом.

— Що? Що трапилось? — допитувалась вона і заглядала на сцену, опираючись на плечі подруг.

І знов по залі прокотився регіт, він змішався з ріденькими, в'ялими оплесками. Повз Віру прошмигнула розчервоніла, запирихана дівчина, а за нею стрімголов пробіг, нікому не глянувши в обличчя, розлючений, спітнілий Ілько.

— Ой, дівчатка, що ж там скоїлося? — напосідала Віра.

Але дівчата так сміялись, що від них не можна було добитись і слова.

— Шапка... Ха-ха!

— Шапка спала... й покотилась.

— А він піднять хотів та й спіткнувся.

— Гопак по-очеретянському.

Це ж усі сміялись з нього, Ілька. Така ганьба! Такий незграба! Віра подалася до кімнати, в якій мусили збиратися кам'янчани. Там було повню людей. І тут усі реготали.

— Ну й гопак... з шапкою.

— Погнався за нею, а про дівчину й забувся.

— Нехай би котилася... Люди принесли б.

— Наче ягня, побігла.

Куди не потикався Ілько, всюди бачив на обличчях посмішки. Досада важким каменем гнітила йому душу — тож усі сміялися з нього. Він проклинав шапку, і йому з-перед очей не йшло, як вона покотилася по сцені, як він, танцюючи, наблизився до неї і вже було вхопив її, та ненароком штовхнув ногою, вона покотилась далі, а він ледве не впав... А міль би тебе об'їла, щоб і не бачити тебе! Регіт всього залу вчувався Ількові. І нікуди від всього цього подітися. Оце ж хто не побачить його — за сценою, і в фойє, та й на вулиці, так і засміється, так і скаже про себе: «Он той пішов, в якого шапка злетіла». Раз так, то він зараз же зовсім поїде звідси!

В кімнаті, де роздягалися і кам'яничани, й очеретянці, стояв галас, сміх. Коли відчинив двері, на нього ніхто не звернув уваги. Тут Ілько почув щось таке, чому не міг в першу мить повірити. Оточена гуртком дівчат і хлопців, Віра з посміхом оповідала про те, як танцюрист спіткнувся, як аж до рампи покотилась його шапка. Її допитувались, хто той танцюрист, і вона, сміючись, назвала його ім'я. Ілько не знав, що йому зробити: чи зачинити двері, чи так і стояти, доки помітять.

— Ой, незграба ж!.. Хлопці, дивіться, щоб у вас шапки не попадали.

Хлопці образились.

— За кого ти нас вважаєш?

— За очеретянців?

А один, у червоній сатиновій сорочці, що звисала аж до колін і підкреслювала його міцно розвинені плечі й широкі лопатки, навіть пройшовся по колі, вибивши долонями на халлявах щось таке, що мусило означати: «будь спокійна, трам-та-там!»

Гнівна складка збіглась в Ілька над переніссям. Груді часто дихали. Зробив крок од порога. Погляди його й Віри зіткнулись, немов вдарились. Таким вона Ілька ще не бачила. Кучерявий чуб спадав на пламенючі очі, щоки налилися кров'ю. Він сердито розкидав одержу, дістаючи свою куртку.

— Уже й незграба?.. Радієте чужій невдачі?.. Побачимо, як ви спотикатиметесь на такому помості... Радійте.

— Сагайдачний... Ільк... — не договорила, зацімила. Руки притиснула до грудей.— Ніхто не радіє...

Він подобався їй тепер безмежно. В його мові, рухах, поблиску очей виказувалася сила, впертість і воля. Ілько як не чув її слів. Кинув на плече куртку, обвів зневажливим поглядом всіх, що з підсміхом стежили за ним, і, обминувши Віру, вийшов за двері.

Випадок більше не звів їх. Вони, мабуть, не шукали нагоди зустрітись, і їхні чисті хо-роші почуття почали гаснути.

Теплі вітри й тумани їли сніг, до ярів та балок пробивалися талі води, порябілі кряжі заступали світлі зимові далі.

Провісником весни розляглося по степу лунке, переливчасте гудіння тракторів.

Бригади їхали з МТС до колгоспів.

По кам'янській дорозі один за одним, з причепним знаряддям, просувались трактори бригади Білаша.

Трактор Прокопа й Ілька (випало їм бути напарниками) замикав довгу колону. Ілько сидів за кермом. Прокіп стояв за його спиною, на мості, поклавши йому на плечі руки. Колеса раз у раз провалювались у розмісений сніг, трактора кидало, плуг скреготав на гребенях. Ілько вибирав зручніші для проїзду місця, поза дорогою слідом за іншими тракторами обминав потемнілі, осілі замети. Машину вів сміливо й вправно, однак, Прокіп не присідав на крило. Схиляючись, він іноді кричав над самим вухом:

— Праворуч!.. Переключає швидкість!

Мовчки, слухняно Ілько виконував поради Прокопа, на душі почував тиху гордість. Коли ж проминули шлях, що відходив на Очеретяний, його раз у раз торкала хвилева тривога, облягали думки.

Перед глибокою балкою, яку вже переїхали передні машини, Прокіп наказав зупинити трактор. Зіскочив на землю і, шльопавши чобітьми, побіг оглянути дорогу. Ілько відзначив про себе, що спуск тут дуже крутий, нерівний, місточок ще не показався з-під снігу, але слід передніх тракторів пролягав на міцній оголеній кризі, по якій дзюркотіла вода. Він би не вагаючись поїхав отак, як і всі, без ніякої зупинки.

Чекаючи, доки Прокіп подасть знак, Ілько хапливо дістав цигарку, запалив, смачно затягнувся міцним тютюновим димом. Очікував, дивився, як Прокіп поважно проходжав по дорозі, нащупував, де кінчаються обаполи місточка. Нарешті, Ількові все це набридло, і він, увімкнувши швидкість, повільно поїхав вниз по узгір'ю.

Прокіп замахав руками, побіг назустріч. Порівнявшись з трактором, він щось кричав і сварився. Але на крутому спускові зупинитись уже не було як. Пильно вдивляючись вперед, Ілько вів трактора по вимитих проточинах.

Внизу, де вода змішалась з снігом, колеса загрузли майже до осей. Ілько на якусь мить подумав, що тут можна й застряти, навіть занепокоєно оглянувся на Прокопа, що тюпачив позаду і все ще сварився. Та ось передні колеса вже на місткові, ось машина вчепилась шипами за настил і пішла, пішла, рівно ревучи од полегшення. Плуг ще місив снігову квашню...

Перебрались!

Передніх машин уже не було видно, вони сховались за горбом.

Ілько зупинив трактора. Прокіп накрив його галасливим криком.

— Це ми багато з тобою наробимо, як так будемо лихачити. Я ще не дощупався до дна... чортяка його знає, яка там яма, а ти прешся. Фу, заморився!.. Як пес, ганяюсь за тобою... Ні, так ми, ясне діло, далеко не поїдемо, товаришу Сагайдачний.

Він вдруге обходив трактора, занепокоєно приглядався до всього, немов машина тільки-но котилась, перевертаючись, згори і обов'язково мусила зазнати пошкоджень.

Ілько збивав чоботом шматки застряглої між спицями криги. Обізвався не відразу.

— Провалилися б, то під землю не пішли б... Не знаю, чого ви лаєтесь. Дорога як дорога... всі поїхали, а ми затупцювались, як кіт перед калюжею...

Підштовхнувши з потилиці на лоба шапку, Прокіп приступив до Ілька, груди в груди. Ількові слова, видно, зачепили його, як виразку.

— Тільки сів за кермо, уже й зазнаєшся, товаришу Сагайдачний. Найстаріший тракторист бригади уже тобі не авторитет. Чого я, по-твоєму, брѳохав по багнюці? Та щоб прощупати дорогу. Ми ж не бачили, як передні переїхали? Ясне діло! Значить, слідкуй, поки дам сигнал. Трактор, брат, повагу любить... не думай, що як у нього крѳчкуваті ноги, так жени його, куди попало. Ну, брат, попався мені напарничок!

Ілько похнюпився, мовчав. Прокіп наступав далі.

— Я такий чоловік: десять раз одмір — раз одріж, або зроби небагато та добре. Коли тихо та поволеньки, воно й трактор буде справний завжди, і робота йтиме. А якщо так гарячкувати, як ти, лежатимемо ми з тобою ціле літо під картером. Ти ще не куштував, як воно вночі стояти серед степу, коли навкруги усі роблять? От і не бажаю тобі цього.

Обурення видихалось, та й пора було рушати. Прокіп хотів було сам сісти за кермо, уже й зліз на міст, та згадавши, як Петро ще на подвір'ї МТС сказав йому «дай Ількові зразу відчути машину на такій дорозі», буркнув:

— Сідай, водолаз!

В світлих Прокопових очах Ілько побачив знайомі іскринки веселої людини, і він здався йому смішним. І його біганина по балці, і суперечка були зайвими, недоречними. Йому, Ількові, сьогодні все було таке приємне, миле, він і трактора повів з невгамовного бажання діяти, скоріше звідати все, що йому належало на важкій дорозі. Невідомість манила, вабила, захоплювала. Хотілось скоріше наздогнати хлопців і разом в'їхати в село.

Прокопові лиш тепер впало в око, що на Ількові нова темносиня кепка, притулена на боці чубатої голови, і це чомусь почало його знов дратувати. Він згадав, що забув дома одягти поверх ватяних штанів парусові, і сердито сплюнув. Мабуть, щоб одвести свої думки од Ілька, він, сидючи на крилі, несподівано заспівав:

Ще сонце не заходило
За темні ліса,
А пташки щебетали
На різні голоса.

Його голос пересікався з високими нотами гудіння мотора і бряжчав, як кинута на камінь жерстина.

Гуркіт моторів хвилями коливався і плинув у вогкому повітрі, озиваючись відгомонам у діброві, нахлинав, як весняна повідь, на село.

Із-за горба повільно виступали верховіття високих кам'янських верб.

Петро їхав попереду бригади на своїй відомій всьому району двоколці.

Наближаючись до села, він, як і щоразу, згадав своє повернення з війни.

...Шинеля на руці, солдатський речевий мішок за плечима... Стояв на бугрі, милувався рідним селом. Снилось воно в окопах казкою дитинства, рідною хатою, першим коханням, степами неозорими.

Біля села, у борозні великої загінки стояв трактор. Пішов стернею навпростець, прямо на нього. Тракторист ніс од колодязя воду. Привітались. Юнак зрадів Білашу: чув про нього ще перед війною. Поклав на землю шинелю й мішок, взяв з рук юнака відро. Смачно напився і потім, сяючи з вдоволення й насолоди, вилив воду у радіатор. Удвох завели трактора. Запашний димок, ревіння мотора, знайомий подих свіжої ріллі повернули його до глибокого, жадібного відчуття степу.

— Коли це він один зоре таку ниву? — спитав сам себе.

Незабаром Петро прийняв свою бригаду з двох стареньких тракторів. Пізньої осені обходив, об'їздив усі бойовища, яри й балки, де були всякі уламки, і на старій рамі ще зібрали одного трактора...

Як все змінилося за кілька літ!

Петро смикнув віжками — буланий круглий жеребчик охоче побіг, йокаючи селезінкою. На відталій землі крига лунко хряпала під копитами.

Голову артілі Підлісного Петро застав у конторі.

Огрядний, повновидий чоловік, з сивим рідким волоссям на крупній голові сидів за маленьким новим столом в світлій кімнаті з двома широкими вікнами і щось писав. Підлога кабінету голови, застелена смугастою доріжкою, була вся у мокрих слідах ніг.

— Впізнаю твою «победу» по дзвону... — обізвався Підлісний, подаючи через стіл руку.

— Бідарку впізнаєте, Пилипе Антоновичу. А чи впізнаєте бригаду?

Підлісний продовжував писати, неловко тримаючи товстими пальцями тоненьку червону ручку.

— Ідете, значить. Цього року щось рано знялися.

— Не ждали ще? От і вас підженемо трохи.

— Так це ти підтягати збираєшся? В такому разі даремно ти сніг місиш... Завернув би он на Очеретяний... От переполоху б нагнав на Чередника. Божечку!.. Вчора йому на бюро райкому змили голову.

— Намилили й змили?

— Було йому гарячою і холодною. Увесь вечір лоба платком витирав... Штукар він, — Підлісний посміхнувся своїй споминці. — Відмовився ж дати кілька дощок на вагончик для тракторної бригади. У нас, каже, трактор гос-

туює два рази на рік: посіє буряки, проведе культивуацію і до побачення... Ми, каже, своїми волами ще й кам'янчан на буксир братимемо.

— Так і заявив? — Петрові блакитні очі заясніли цікавістю.

— Може трохи й не так, а думка була така... А ти що ж, уже з усім своїм брязком? — перевів на інше Підлісний.

— З усім, Пилипе Антоновичу. Приймайте, як заробили.

Четвертий рік бригада Петра Білаша обробляє великі лани артілі «Світлий шлях». Пилип Антонович посилав Петра ще парубчаком на курси трактористів. Кілька літ Білаш працював по інших колгоспах, а перед війною прийшов у своє село бригадиром тракторної бригади.

22 червня 1941 року Петро і син Підлісного, Андрій, теж тракторист, мали виїхати до Москви на Всесоюзну сільськогосподарську виставку. Пилип Антонович сам збирався одвезти їх по обіді на станцію. А увечері з тим же печивом, приготовленим матерями на дорозу до Москви, обидва пішли до военкомату.

Через п'ять років Петро повернувся в село один. Пилип Антонович тяжко пережив втрату єдиного сина і з тих пір все частіше, все відчутніше слабує на серце. Райком партії пропонував Підлісному іншу, спокійнішу роботу, та він odmовився. Після війни колгосп, в якому він головує уже понад десять літ, став йому ще ріднішим, і він оддавав йому всі свої сили. Кам'янка заклала на річці електростанцію, розгортала будівництво нових приміщень,

поширювала сад, і все це було життям, турботами й радіщами Пилипа Антоновича.

Успіхи артіль і здійснення нових сподівань колгоспників були міцно пов'язані з тракторною бригадою Петра Білаша. Пилип Антонович любив Петра. І хоч не раз було, що на засіданні правління, в полі, біля тракторів, вони сперечались, обидва ніколи ні на хвилину не забували про свої спільні прагнення і не втрачали почуття взаємної поваги. Петро часто нагадував собою Пилипові Антоновичу його сина: то скаже щось іноді так, як Андрій було, то зворушить старого синовіою сердечністю.

Підлісному було приємно бачити Петра. Він оповідав йому про вчорашнє засідання бюро райкому партії і сам пожвавішав, заходив по кімнаті. Та ось він примовк, задумався. Підступив до вікна. Петро стояв поруч. На їхніх обличчях, на одязі мерехтіли сонячні зайчики.

— Весна.

— Так. На буграх уже просихає.

Але Петро не вгадав, про що в цю хвилину думав Підлісний. Очі Підлісного повнилися скупими чоловічими слізьми.

— Ех, Петре, Петре... — обронив він раптом та таким проникливим, задумливим голосом, що Петро аж зазирнув йому в обличчя.

Погляд Підлісного біг кудись далеко, по верх дерев.

— Йдуть в Кам'янку трактори... весна шумить по ярах. Ми знов радіємо теплові... Тим, що лежать в могилах, хоч би на часинку гля-

нути на оцей милий світ... а нам їх живих побачити.

За шибками падали, креслячи сяючі лінії, краплі. На селі весело перегукувались півні. В сусідній кімнаті сухо клацала рахівниця. Хвилями коливався в повітрі моторовий гул.

Петро вийняв з кишені цигарки.

— Золоті були трактористи, Пилипе Антоновичу... Золоті.

— Їх уже заступили нові сили, Петре. Хороше, здорове життя, як та земля родюча, добрий засів повертає рясним врожаєм. Виховали, навчили... Аби тільки мир людям,— ронив у роздумах Пилип Антонович, а його м'які, несуворі брови насупились.

— Я так міркую, Пилипе Антоновичу, що тепер і народи порозумнішали. Капіталісти нацьковують, ховаючись за спиною свого народу, тичуть йому в руки зброю, але кинути увесь трудовий люд на нас їм не вдасться.

— І я так міркую...

Кілька хвилин мовчали.

— Між іншим, Петре, там прийшов з райкому партії затверджений план агітаційної роботи. І тобі доручив лекцію Буленко.

— Парторг наш освоюється?

— Уже горно розпалює.

Повз вікна пройшов гурт дівчат. На ганку здійнялась гупотнява, сміх, перемовки.

— Мабуть, до тебе, Петре... Будуть питати, кому припаде твій Прокіп... Не битимуться із-за нього? — і він смачно засміявся.

Петро змахував рукою попільники зі смуш-

кового коміра півпальта і не міг приховати свого замішання.

— Прокопові я дав хорошого напарника... У них робота піде.

— Кого ж?

— Взяв нового, з курсантів... Нам уже пора й на подвір'я, Пилипе Антоновичу.

Вони вийшли. Побачивши Петра й Підлісного, дівчата з вереском подались одна поперед одної на вулицю. Віра, в білому пухнастому платку і теплому жакеті, опушеному білим кроликом, бігла попереду всіх. Обережно обминула калюжу, щоб не забризкати начищених хромових чобіт.

Біля саду трактористи витерли машини і всі разом дружно в'їхали в село.

На подвір'ї артїлі їх ждали. На гук машин прийшли бригадири, ланкові, виступили з майстерні теслярі — всі ті, хто був пройнятий турботами колгоспної весни. Вірі неодмінно треба було поговорити з Петром.

Він певно знов буде сердитись. Ну й нехай собі сердиться, а вона настоюватиме на своєму. Вчора за вечерею як було розійшовся. Нічого йому про себе й сказати не можна. Так і ухилився від прямої відповіді... Просила ж, щоб в перші дні польових робіт Петро поставив у другу бригаду надійних трактористів, таких, як от минулого літа був Дмитро... Висунули його на бригадира, то дайте не гіршого... Віра просто наполягала на цьому, не за саму себе, а за всі ланки турбувалась. Хі-

ба ж не зрозуміли тепер всі ланкові, що високий урожай удасться лише там, де трактором пильно оброблятимуть землю, і не раз, не два, а весь час...

Ланкові другої бригади уже тішили себе думкою, що Петро пошле в їхню бригаду найкращих трактористів. А Петро, почувши таке наполягання сестри, аж здивувався. Може, Віра справді хоче, щоб він більше, ніж про інших, дбав про її ланку?

Сьогодні розподілять трактори, і якщо Петро не зважить на її домагання зараз, то потім уже не перемінить нічого: не схоче перекидати тракторів з бригади в бригаду. Зараз, зараз же треба настоювати, вимагати...

Віра протиснулась з гурту і підступила до Петра.

— Петре,— напівшепотом звернулась вона, беручи його за рукав.

Петро низько прихилився, вухом до обличчя, сподіваючись, що Віра має сказати щось своє, родинне.

— Ось іди сюди,— смикнула вона Петра і улесливо глянула в очі.

— Петре, так кого ж ти до нас пошлеш? — спитала вона, пальцями перебираючи пацьорки платка.

Петро зупинився, строго подивився на сестру.

— Я думав трапилось бозна-що... Ти знов про своє.

Віра схилила голову. Це був знайомий Петрові рух, що виказував впертість і образу.

— Ти думаєш тільки про свою бригаду.

А он четверта без хороших трактористів просто задихається... Там на машини вся надія. Поля їхні далеко. А ваші ниви ось, під селом... Тут коли що, так враз положення підправимо. Іди, Віро, не копиль губу, кажу тобі, все буде гаразд.

Віра підвела очі і побачила себе в Петрових, гарну й прибрану. Це піддало їй рішучості.

— А торік Оксаниній ланці допомогли, підправили положення? Бачили вже! У найдорожчі дні Прокіп возився з карбюратором, не закультивував впору, не посіяв, як усі, а там пішов дощ, і ланка засіла.— Перед собою Віра розгорнула носком чобота землю, що перегачувала воду, і струмочок побіг проворніше. Думки її швидше випростались з якихось утисків.

— Ми дали зобов'язання не для хвастощів... Сімсот центнерів! З Прокопом нам їх не взяти. От і все! Я тобі як бригадирові, а не як братові кажу... З чужим я, може, ще й не так би забалакала.

Це вже було щось інше, ніж домашня розмова. Петро ясно відчув в словах сестри нарікання на погану роботу тракториста і справедливність домагання. Та він уже розподілив трактористів і сам погодив це з Підлісним. Прокіп і Сагайдачний саме й припали на другу бригаду. Зробити так вимагало багато обставин: щоб частіше бувати біля них, та й Ілько просив дати йому поближче до Очеретяного, в нього дома одинока стара мати... Одне слово, це вже було вирішено! Петро винувато пересмикнув плечима, посміхнувся.

— Ну, а якщо я пошлю все-таки Прокопа. Хіба плач піднімете?.. Смішні ви, їй-богу! Та й не він же сам на тракторі. У нього ж новий напарник.

— Хто?

— З цього й починала б. Золотий парень, Віро! Я покладаюся на нього цілком...

— Новий? — її вже брала дівоча цікавість.

— Ти його не знаєш. Є там один.... Ілько Сагайдачний.

— Ілько?! — вигукнула Віра і вступила в рівчачок струмка.

Вода скаламутилась, закружляла, спинилась. В пам'яті Віри миттю пронеслась вся пригода в театрі, пригадалось оте прикре «незграбний». Невже він, Ілько, ось тут, зовсім близько? Ілько... Він іноді приходив в її думи...

Не наважилась більше ні про що питати, вся розмова раптом здалася пустою, зайвою. Не знаходилося більше слів для виправдання того, на чому вона тільки що наполягала. Розгубленим рухом кинула на плечі крайки хустки і пішла, дивна й незрозуміла.

— Хохотуха! — з серцем вимовив Петро.

Трактори оглушливо ревли за будівлями.

Попереду, ляскаючи гусеницями, важко посувався могутній новий «Сталінець». Перед аркою воріт трактор зупинився і почав повільно повертатись на місці, вивертаючи брили потемнілої криги. Повітря немов коливалось від гуркоту, дужі звуки наче били в обличчя, і тому хотілось зажмурити очі. Ось трактор став широкими грудьми до людей і,

grimнувши мотором, подався вперед. Він підім'яв під себе замет, сунувся, розпліскуючи калюжу.

Останнім до гурту підійшов парторг Буленко. Всі стежили за тракторами і не помітили, як у кузні, зовсім рядом, замовк передзвін молотів, як наблизився коваль з своїми помічниками.

Буленка недавно обрали парторгом, він ще не звикся з своїм новим становищем і всюди старався підкреслити своєю поведінкою, що він залишився таким, як був, простим ковалем, і ні в чому не змінився. Та і йому ж, і людям було зрозуміло, що він тепер був партійний керівник всього села, першою людиною у великому колективі.

Ось як поштиво розступились перед ним, дали пройти до Підлісного. Тараса Буленка давно поважає село за його добропорядність, чесність в житті і за його золоті, загорілі од горна мозолясті руки. Старі й молоді знають його багато літ в отому довгому шкуратяному фартусі, тихого й строгого в кузні... А в день вільний його здалека впізнають по начищених до блиску хромових чоботях, і кожний радо вітався з ним, готовий стати до бесіди.

Буленко милувався дужим новим трактором. Торкав свого вугільночорного вуса і в захопленні поглядав на сусідів.

— Оце трактор. Гігант! — вигукнув Підлісний.

— Такому давай гони великі,— підтримав Буленко.

Порядкуючи біля машин, Петро гарячку-

вав: когось насварив за невправку, хапався сам дещо робити. Почував, що на ньому спинились десятки очей. Це ж люди, мабуть, думають тепер про нього. Яку силу він привів цієї весни в своє село!.. Десь там, в МТС, Петро не зазнавав такої радості й гордості за свою роботу, як тут перед людьми.

«Де ж Ілько?» вдивлялась Віра і підводилась на носки, опираючись на руку подруги. А він останнім в'їздив на подвір'я, замикаючи колону. Сидів за кермом, вів трактора і своїм бравим видом немов вітався до всіх: «Здорові були, кам'янчани!..» Прокіп стояв за його спиною. Вуха його заячої шапки теліпалось над самим лобом. Побачивши Прокопа, дівчата за-сміялись.

А Вірі чомусь не смішно з того. Їй зовсім не весело, їй нараз стало все байдужим і, якби можна, вона зараз би пішла звідси. Куди-небудь, аби не стояти тут... Ось він проїздить біля неї, шукає когось очима і ніби не примічає її. Хіба ж ото він не побачив її?..

Трактори поставили поряд, заглушили мотори. Віра бачила тепер одного Ілька. Ось він підступив до чоловіків, поздоровкався з усіма за руку, перемовились, кивнув Петрові головою.

Кам'янчан зібралося багато. Оглянувшись довкола, Буленко подумав: «При такій нагоді не зайвим буде і сказати щось перед людьми». Ця думка народилась з його власного піднесення, з бажання поділитись своїми почуттями. Та вирішивши це зробити, він захвилювався: не звик виступати без наміток, а під рукою ж не було ні паперу, ні олівця. Однак,

кожна хвилинка часу тепер уже ніби підганяла його. Буленкові здалося, що і Петро, і Підлісний, і трактористи, й дівчата з ланок поглядають на нього, ждуть саме від нього слова. І він, обтираючи на ходу руку об фартух, вийшов наперед машин. Мащини дихали таким знайомим Буленкові запашним теплом нагрітого заліза.

— Товариші! — тихо, не підносячи голосу, промовив він.— Старанні наші трактористи... просто сказати — молодці. Вчасно прибули до нас, велику силу привели для наших полів. Радісно нам бачити їх з машинами на колгоспному подвір'ї... І сонце сьогодні наче дужче пригріває. Це, мабуть, вони весну привезли до нас на буксирі.

Чоловіки посміхнулись, а дівчата зареготали, запхикали в хустки так, що й промовець мусив почекати, доки вгамуються.

— Ми впевнені, що трактористи добре підготували свої машини і цього літа працюватимуть ще краще, ніж торік... А за нового «Сталінця» скажемо наше колгоспне спасибі славним челябінським робітникам. З такими тракторами ми ще глибше зоремо нашу землю, викохаємо ще більші врожаї...

Голос промовця звучав тихо, рівно, але в ньому було так багато зворушливості, що він відразу поєднав усіх одним відчуттям. Його слова звучали проникливо. Все, що люди бачили тепер навколо, ставало значнішим, ніж було досі: і ці машини, і просторе артільне подвір'я, обставлене новими будівлями, і порябілі бугри за селом, і подихи вітру.

Весна!

Вслід за Буленком виступив Петро. Коли сказав, що Прокіп з Ільком почнуть роботи в другій бригаді, Віра тільки міцно стиснула руку подруги.

Сніг потанув і відкрив ниви сонцю та вітрові. Ночами ще прихвачував морозець, вдень довго відтавало. Вітри пригнали здалеку сірі кучкуваті снігові хмари, схоплювалась на кілька хвилин віхола — наче й зовсім поверталась зима. Проходило й це, і знов гріло сонце, просихали стежки, просихало груддя оголеної ріллі.

Нерівна, зрадлива весна прийшла в степи. То зима так довго не хотіла поступитись їй і чіплялась за землю своїми холодними кігтями, нівечила на деревах бруньки; вбивала перші зелені листочки споришу, заганяла жайворонків до схованок. А люди тривожились. Доки воно тягтиметься? Пора вже й теплу бути. Земля вивітрюється, пересихає. Підоспіють відразу всі роботи — хоч за один день вхопи їх. І виходили в степ хоч трохи чогось впорати... Виїхали й трактори.

В денній зміні Ілько боронував ріллю. Ночував в Очеретяному, а вранці з'являвся чистий, свіжий, і приймав трактора од стомленого холодною безсонною ніччю Прокопа.

Про суперечку з Ільком Прокіп змовчав, але пам'ятав її. Прокопа й тепер дратувала Ількова жвавість, похапливість. Він мав це за легковажне ставлення до трактора. Сказав Ількові, мовляв, трактор не балалайка, не грайся ним.

А той посміявся і так відповів: «Не турбуйтесь, Прокопе Сировичу. Я робитиму по-своєму»... Ну, коли так, хай буде так.

Передаючи зміну, Прокіп невдоволено стежив за тим, як Ілько швидко, похапцем оглядав, обмацував агрегати й кріплення. Та він же навіть не хотів постояти, покурити з Прокопом, послухати, що він, старий тракторист, скаже, як вів себе мотор, де яка земля... «Поспішаєш, на ходу крутиш цигарку... Ну, біжи, біжи, — міркував Прокіп. — Подивимось, якої ти заспіваєш, як заступиш на нічну зміну. Ой, темная нічка! Тоді прийде теля до ясел, бо захоче сіна. Ще шануватимеш мене...»

Темні холодні ночі ранньої степової весни для Ілька настали. Тоді боронували поле під ярові посіви — великий лан між лісозахисною смугою і глибоким ярмом. Завертати біля яру вдень було справою безпечною, а вночі — пильнуй, щоб не посунутись в нього.

Передаючи зміну, Прокіп буркнув:

— Та дивись, Ілько, в яр не звалися.

— Що ви, Прокопе Сировичу, сліпий уже я чи що, — недбало кинув Ілько, оглядаючи машину.

— Не ручайся. За двадцять років я бачив і таких... Задрімав за кермом і повис над урвищем: ні назад, ні вперед. Кукурікав до ранку, доки не витягли іншим трактором.

В Ілька похололо в душі. Ото натерпівся тракторист і страху, й ганьби. Невже й таке може бути? Це Прокіп залякує. Це хоче, мабуть, прочитати чергову нотацію. Зроби отак та он як... Робитиму, як умію.

— Так ви ж там не кріпко спіть, щоб почували, коли кричатиму з яру,— підсміявся над словами Прокопа.

— Гордишся, Ілько, — серйозно сказав Прокіп, збираючись іти.— Не сліпий ти, але хто дивиться звисока, той якраз нічого й не бачить.

Затягуючи ремінем фуфайку, Ілько на мить застиг, немов слова Прокопа нагадали йому щось уже чути. Задумавсь. Але нічого не відповів. Енергійним рухом поправив кепку і стрибнув на міст.

Трактор заревів, рушив. Широченний причіп на трьох колесах, з боронами, поволікся за ним.

Сонце, на хвилинку показавшись із-за хмар, сіло за обрій, сутінки насувались на степ зі сходу, з півночі. Текли з потемнілих, млявих, обтяжених мороком хмар. А все, на чому спинався досі погляд, поринало в якісь примарні незглибимі затінки долини. Почуття самоти огортає в такі хвилини душу, веде на вогник, на жевріння заходу у звабних мріях.

Ілько увесь віддався роботі. Стежив за попереднім слідом колеса, слухом зливався з рівним гулом мотора. Вчувалось іноді, що в потоці звуків раптом озивались ноти високі, жалібні, скаржливі, ніби щось просячи, а слід колеса, по якому тримав напрям, поблискуючи у електричному світлі ліхтаря, здавалось, вів і вів у несходиму просторінь.

І розмірковував найбільше про свою роботу. От і вчора відбулось таке, що приємно йому згадати на самоті, пережити все ще раз...

Були комсомольські збори. Зійшлися од усіх тракторів на часинку, кого й підмінили, щоб був. Сиділи за столиком у вагончику. І він же, Ілько, в ряду з іншими, рівний з усіма нагородженими, прославленими. І на дошці показників його прізвище. Та ще ж де? — другим згори. А Прокіп, бач, десь нижче... Петро говорив про економію часу, нарікав на причіплювачів за те, що не допомагають трактористам змащувати чи й заправляти машину. На цьому ж втрачаються хвилини, а там і години... Критикував декого й за поламки...

Ілько оглянувся. Причіплювач йшов по ріллі, зрідка піднімаючи борони, витрушуючи зволочини. Ясне світло аж вибілило його чоботи. І знов дивлявся наперед. А може земля така суха?.. А слід колеса біг далі й далі.

Десь опівночі з долини поліз туман. Промені фар щупали його, пронизували. На світанку туман покотив густіше. Світло било в нього, розсіювалось і колихалось попереду жовтою плямою. Повертаючи в кінці гін, Ілько вагався: зупинитись чи обійти ще раз? Але не зупинявся. Пильно дивився вперед, помічав отой бур'янець над яром, обережно завертав... Потім — як це трапилось — чи туман усе заслонив, чи зімкнулися йому на мить повіки, — не помітив, як і під'їхав до самого яру. Спohватився, коли вже колеса в'їхали в бур'ян, за яким чорніло провалля.

Блискавкою пронизала страшна думка. Здалося, що він уже з гуркотом летить в урвище. Вхопився за важіль, зупинив трактора, сидів окам'яніло. Серце швидко билось в грудях.

«Бачив і таких!» вибухом озвались в пам'яті слова Прокопа.

Ледве зібрався з думками. Ні, він таки нікуди не падає. Просто повис над самим обривом. Отямився трохи; вирішив здати назад. Назад, хоч трішки. Гарячково увімкнув швидкість. Скрипнуло товсте оковане дишло причепу, заскреготало, бренькнуло залізо.

— Стій! Стій! — галасував причіплювач.

Зрозумів, що там уже щось зламалось, але був до того дивовижно байдужим. Заглушив мотора і сидів ще трохи так, нерухомо.

— Тяга лопнула, — обізвався, підступивши, причіплювач.

Ілько повільно зсунувся на землю. Обійшов кругом трактора. Урвище лежало в кількох кроках од передніх коліс... Полегшено зітхнув і відчув нараз гостру знобливу прохолоду ранку. Поклав руки долонями на теплий радіатор. В ушах лунав якийсь жажний окрик.

Причіплювач теж притулив руки до теплого заліза.

— Ну й туман.

— Туман для дурнів, а розумним добре видно, — різко випалив Ілько.

— Не лютуй, синашу. Хто не робить, той і не помиляється, — заспокійливим тоном далі мовив причіплювач. — Воно, правда, треба було б пройтися один раз вдень понад яром. Ніч — не день. Та й туман же...

Ілька чомусь доймало і злило кожне його слово.

— Ми винні, не яр.

Звертався до причіплювача, а винив себе,

самовпевненого, неухажного. І злий був на самого себе. Як же ото його ніби засліпило! Та й злегковажив трудною роботою.

— Самим треба було здогадатись, не ждати, доки ткнуть носом,— ще сказав по паузі.

— Вірно,— швидко підтакнув причіплювач, тулячись спиною до радіатора.— Та воно вже до світу близько. Тоді все видніше стане. Розберемо, одправимо до кузні.

Долинуло далеке вуркотіння трактора і змінило напрямом думок. Ілько уявив собі, як вранці у конторі колгоспу він постане перед Підлісним. Зайде не за тим, щоб сказати про готову ниву, яку можна засіяти. «Одвезіть до кузні зламану тягу» — он що скаже. Як посміються над ним! А скільки буде того невдоволення! Оце ж якби в Очеретяному, так пішов би прямо зараз до коваля додому, розбудив би...

Просвітління осінило його. Він, мабуть, так і зробить! Тяга неважка. Візьме її та й подасться в Очеретяний. Доки Прокіп прийде на зміну, все буде полагоджено...

— Ранку ждати не будемо!

Ілько дістав інструмент. Брязнув кинутий на землю ящик з ключами. Заходились звільняти тягу. Працювали завзято, як працюється спересердя. Постукували, перекидалися зрідка словами. Не помітили, коли в їхні голоси вплівся поспішний передзвін коліс.

Ілько випростався, прислухався.

— Хтось їде...

— Петрова двоколка... Якщо не сам Петро,— пожартував причіплювач.

«Що ж трапилось?» збентежено думав Петро, йдучи по м'якій, грузькій ріллі.

Він пізно їхав з бригадного табору додому. Помітивши, що трактор не працював, занепокоївся. Аж коли наблизився і побачив, що Ілько порався біля причепу, полегшено зітхнув.

Тракторист не припинив роботи, тільки винувато зиркнув на бригадира з-під опалого чуба. Петро мав звичку покричати на тракториста за поламку чи неповороткість. І якби він не збагнув відразу, що тут могло статися щось більше, ніж є, може й дав би волю своєму гніву. Та Ілько, видно було, й так почував себе пригніченим.

— Що це тебе аж сюди занесло? — сухо, з докором спитав Петро.

Той мовчав.

— Заснув чи що?

— Нечиста сила затигла, — буркнув Ілько, ковтаючи гірку слину.

— Такого ще в моїй бригаді не було.

Петрова постать, здалось Ількові, давила на нього. Він підвівся на ноги.

— Тепер говоритимуть про мене все: і заснув, і замріявся... А я просто не розрахував. Бур'яну того не помітив і піймав зівка.

— А Прокіп хіба не попереджав тебе?

Ілько не відповів. Петро штовхнув чоботом в дишло причепу.

— Ну, за це доведеться старому на галушки всипати... Я ж просив його...

— Казав мені Прокіп... він не винен в цьому, — несміливим, глухим голосом виправдову-

вався Ілько.— Ось зніму тягу... в Очеретяний однесу... тут близько... Коваль мій родич — до ранку й зварить.

Ці слова чомусь враз розвеселили Петра. Йому стало навіть смішно. Перед ним бо знов стояв той самий Ілько Сагайдачний, яким він бачив його в кабінеті директора МТС. І тоді він викликав у Петра теж саме враження: милий, безпосередній і до смішного наївний своєю прив'язаністю до хутора.

— В Очеретяний, кажеш? — бадьоро спитав Петро.— А хіба в нас немає своєї кузні чи що? Ілько зам'явся.

— Менше людей би знало, Петре Васильовичу... Ганьба ж — ледве в рівчак не покотився трактором!

— Он що! — Петро засміявся. — Ну, ти справжній герой комедії. Заклопотався про свою честь, коли вже підмочив її. Якраз в Очеретяний ми й не підемо з твоєю і нашою ганьбою. Перед ким провинився, перед тими й лупай тепер очима... А коваль у нас такий, що і тягу, і людину, як треба, підправить. Знімайте швидше, поїдемо до Буленка.

В Ільковій душі наростало бажання заперечувати Петрові, захищати себе перед ним, перед усією Кам'янкою. Не хотілося, щоб про цю пригоду хто-небудь знав, і був готовий поклястися бригадирові отут, серед степу, що більше ніколи не допустить чогось подібного.

Та хіба ж Петро розуміє його хвилювання? Якби ж ще взяв та й сказав йому по-щирому, по-дружньому: є, мовляв, у Кам'янці хороша й вродлива дівчина... Ні, цього він ніколи не

зробить. Хто ж вона йому? Хіба ж їх зв'язує бодай найтонша жива ниточка? Ні, не зв'язує.

Перекипав у собі думками й намірами, мовчки допомагав Петрові, був попередливим і проворним, як взагалі винуватий перед старшим.

Напередодні, увечері в село прийшла одна дуже важлива новина.

Секретар райкому партії Іван Романович Артеменко майже щовечора зв'язувався по телефону з тими колгоспами, в яких не встигав побувати за день. Підлісний уже знав, коли приблизно доходила черга до Кам'янки — десь після десятої години, і до того часу встигав озброїтись всіма даними, а іноді й сходити додому повечеряти.

Вчора Іван Романович подзвонив дуже рано.

Підлісного гукнули до телефону з подвір'я. Він підтюпцем прибіг до контори. На ходу перегортав свою записну книжку і хапав з рук рахівника зведення.

На лавах сиділи люди.

— Товариш Артеменко?.. Як справи? Все ніби як слід... Здрастуйте. Чому не сіємо? Сіємо помаленьку. Мокре, нічого не вдієш. Та настрої у нас не мокрі...— Підлісний говорив з належною повагою і з почуттям свого достоїнства.

Люди прикинули, дехто навшпиньки одступив від столу. Рахівник ще розшукував якісь папери.

На цей раз для розмови зведення виявились непотрібними. Напруга на обличчі Підлісного

змінилась посмішкою, він відсунув набік папери і пробіг поглядом по всіх присутніх. І хто був тут, здогадався, що йшлося не про засіяні й підготовлені гектари, а про щось нове, дуже важливе для всіх. Підлісний більше говорив, ніж слухав.

— Я вже прикидав у думках, Іване Романовичу. Доведеться, мабуть, з Очеретяним поріднитися. Надовго, дуже надовго, розумію. Гадаю, що і нам буде вигідно, й сусідам. Поля наші в один лан стеляться. Діло серйозне... неprimінно, Іване Романовичу. Так і полагаю собі...

Усі вже здогадалися, про що говорив секретар райкому з Підлісним. Давненько чули, що в деяких краях йде укрупнення колгоспів, і тепер дослухалися жадібно. З ким же об'єднається Кам'янка?

Секретар райкому попросив Підлісного прийти завтра в районний відділ сільського господарства для детальних інструкцій та зайти й до нього. Спитав дещо про сівбу і попрощався.

Замовкнувши, Підлісний ще якусь мить тримав трубку біля вуха. Йому виразно уявлявся Артеменко у своєму кабінеті, здавалось, що тільки-но побував там.

На лавах точилася розмова.

— Зливатись, значить, будемо.

— Хто буде литись, а хто стоятиме на місці.

— Це для всіх переміна, не кажи.

— В кого колгоспу пригірш, той в сусіди йтиме.

— В кожного свої вигоди, не кажи. Ось хоч би й Очеретяний.

— А що там у них? Балка та очеретища?

— У тій балці ставок такий можна загати-ти, що куди там... А воду все любить.

— Чого ж не гатять? Людей же більше, ніж у нас.

— Багато на мале, а на велике не вистачить.

Підлісний тер пальцями лоба, вдавав, що думав про своє, а насправді уважно слухав. Чоловіки помітили, примовкли.

— Ну, товариші,— немов про себе вимовив Підлісний,— мабуть, уже будемо дещо сіяти разом з «Червоним шляхом».

Від порога обізався Семен-кучер:

— Цій новині, Антоновичу, двадцять літ.

— Як це? — вихилився із-за лампи Підлісний. Семен саме випустив клубок тютюнового диму і весь заховався в сизу хмару. Розігнав дим рукою, охоче взявся пояснювати.

— А ось як. Слухайте: скільки ми живемо в колгоспі, люди кажуть, що Очеретяному й нам разом господарювати було давно й давно зручніше. Земля наша підходить аж до їхньої, це раз, у них у Глибокій балці споконвічні трави, пасіці на ціле літо місце, ось два, а їм без річки ні птиці розвести, ні рибини з'їсти, це третя стаття. От і міркуйте тепер, Антоновичу.

— По всіх статтях пояснив, як прокурор,— вколос Семена сусід, підстаркуватий, з червоними щоками на зморшкуватому обличчі.

Семен увесь обернувся до нього.

— Які тут смішки? Ну, давай без статей.

Будемо казати так: їм без каменю, а нам без очерету не обійтися.

Підлісний вкладав записну книжку до кишені. Застібаючи гудзики, спроквола мовив:

— Правильно, Семене. А тільки суть справи тут не в камені чи очереті. Укрупняться колгоспи — далі підуть вперед, силою новою наллються. Справа це глибока, товариші, як наш колодязь біля терника: заглянеш в нього — нічого не видно, а води там багато-багато.

Чоловіки схвально захитали головами і притихли в роздумах. Семен, перемінивши насиджену ногу, затягнувся цигаркою і раптом сам до себе зареготав.

— Що смішне пригадав?

На нього поглянули всі.

— Інтересно мені побачить, як Чередник із своєї тачанки злазитиме, — крутнувши головою, відповів Семен.

Гучний чоловічий сміх колихнув вогник лампи.

На другий день, виславши в поле бригади, Підлісний звелів Семенові запрягти виїзних коней в дрожки. Беручи коней, Семен шепнув конюхові:

— Мабуть, в Очеретяний.

Підлісний поїхав до Петра додому.

Петро надворі вмивався. Віра брала кухлем з каструлі воду, над якою піднімався легенький пар, і лила братові на червону вибриту шию.

— Так-так його — кип'ятком, бо холодна не візьме. Доброго ранку! — заговорив Підлісний ще од хвіртки.

— Доброго ранку. Проходьте до хати.

— Ой, захазяйнувались ми, і пройти ніяк, — вибачалась Віра, похапцем підсуваючи до печі саметку з соломою.

В хаті — сутінки хмарного ранку, а стіни цвітуть жоржинами, картками. Підлісний обережно сів на лозовий, скрипучий стілець і оглянувся по хаті. Петрове ліжко було застелене.

— Ти й не спав чи що?

— Придрімнув у будці, — сказав Петро, енергійно витираючи чорне волосся. — Кували ж уночі.

Підлісний затарабанив пальцями по столу.

— Та вже розказали мені в кузні. Це отой, очеретянський, так старається? Ти хоч пробрав його?

Як тільки почула, що мова зайшла про Ілька, Віра й руками поворухнути не може: нагнулась над казанком, та так і зосталась, слухала.

Петро розчесав волосся перед дзеркалом, провів по блідих щоках пальцями, відзначив про себе, що за ці півмісяця схуд. Думав про нічну пригоду.

— Пробирати я вмію. Та перше нам треба вміти вчасно допомогти молодому трактористові... Ділянка важка припала Ількові, а тут ще й туман покотив. Хлопець він чесний, хороший.

Віра розігнулась, одгорнула з очей пальцями волосся. В м'якому світлі сутінок виразно

сяяли її очі. Он яким вважає Ілька Петро! Хороший, чесний... А хіба ж їй він коли-небудь здавався іншим? Він же такий енергійний, такий... хороший!

— Слід було інакше почати загінку,— доводив Петро,— а колгосп мусив давно обсадити яр. Ось в чому справа!

Раптом прийшла на думку Підлісного здогадка. Він аж схопився з стільця і заходив по хаті.

— Чого це ви за цього очеретянця стоїте горою? Чи не женихом тут пахне?— пожартував Підлісний, пильно подивившись на Віру.

— Що ви, Пилипе Антоновичу, тепер дівчатам ніколи й заспівати, — засміялась Віра і, вхопивши відро, метнулась на двір.

Одне слово так скалатало Вірине серце і запалило щоки, що вона не знала, куди й підітися. Уже й води витягла, підставляючи вітрові щоки, і холодні руки до них тулила, а вони горять. Сама про це не думала, а он, бач, що кажуть. Ніхто ще не називав його ім'я при ній, бо ніхто не бачив їх разом, а от почула його і геть схвилювалась. Пішла до хати.

Петро снідав. Радилась, як будуть сіяти буряки. Віра враз зібралась духом, осміліла.

— Цікавився учора Іван Романович, коли думаємо сіяти буряки, — розповідав Підлісний.— А кажи, Віро, як ваша бурякова академія ухвалює?

— Як не похолодає, днів через три можна й сіяти,— охоче озвалась вона.

— І я так гадаю. Земля вже прогрілась,— підтримав Підлісний, розглядаючи карточ-

ки.— Кого поставиш, Петре, на це діло? Треба письменних хлопців. Як тепер напишуть, так і читатимуть літом. Механічний обробіток.

— Хто в бригаді оре, той і сіятиме. Переганяти трактора не буду, — рішуче відповів Петро.

Підлісний різко обернувся до нього.

— Прокопа, значить, та цього, чубатого? Дивись, Петре, щоб ти наших ланкових не підвів.

— Не бійтесь. Самі напишуть, самі й прочитають, — посміхнувся він до Віри.

Виходили з хати.

— Кудись ж ви мене підвезете, Антоновичу?

— Пішли, скажу по дорозі, — Підлісний знов пригнувся у дверях нижче, ніж треба. З сіней гукнув до Віри: — А ти, Віро, форсуй сьогодні вивозку добрив. Та не дуже задивляйтеся на того чубатого. Все рівно в Очеретяний заміж нікого не віддамо.

Віра жартома плеснула по широкій спині Пилипа Антоновича і зачинила двері. Їй ще багато роботи по хаті, та пора вже й поспішати в ланку. Поралась біля печі і поглядала на вікна: хоч би вже скоріше мати поверталась... Довго ж вона відганяє корову до череди.

Хутір Очеретяний...

Два ряди хат в садах понад балкою, широка вулиця, яку видно з краю в край, колодязі проти дворів та густі шумливі очерети по низу... Навколо куцими гонами лежить артіль-

на земля. Її обступили лісосмуги сусідніх колгоспів.

Хто проїздив через хутір, бачив білі хати в садках за очеретяними тинами, кілька невеличких акуратних артільних будівель, вітряного двигуна і мов причесані стіжки соломи й полови на подвір'ї, той міг замилуватись цим закутком в степу. Однак, це не був повнокровний зразковий колгосп. «Червоний шлях» не мав ні багатих ферм, ні добрих урожаїв на великих масивах, ні розкішних городів та садів. Не було в колгоспі жодної капітальної кам'яної будівлі. Тракторам тут розійтись ніде. Вони приходили сюди на кілька днів, щоб виорати землю під буряки. Артіль своїми кінськими волами вправлялась з усіма роботами. Успіхи здобувались великими зусиллями людей. Голова колгоспу Архип Гордійович Чередник вважав, що «Червоний шлях» дійсно являється передовим господарством, був до кінця доволений ним і безоглядно розхвалював його при кожній нагоді.

Архипу Гордійовичу йшов тридцять дев'ятий рік, а на вигляд йому давали набагато менше. Був він свіжий на лиці, по-парубоцьки стрункий і жвавий. За все своє життя Архип Гордійович ні разу не зазнавав справжніх труднощів, чи важкої складної роботи, яка забирає багато сил у людини і залишає в характері глибокий слід. Якось так йому йшлося, що все давалось легко. А може він йшов саме туди, де все давалось без великих зусиль.

Почалося відтоді, як Архип закінчив фабрично-заводське училище. Його послали на будівництво нового

заводу муляром. Було це лютої зими, робітники жили в тісному, наспіх зведеному бараці, працювали на вітрі. Архип не стерпів всього цього, прикинувся хворим та й подався на хутір, прихопивши з гуртожитку простирало. Батьки повірили синові, хвалились перед усіма, яких мук нібито зазнав він у місті, і залишили вдома.

Через деякий час примостився в помічники рахівника артілі і так ревно служив там, що незабаром і висунувся. Правдами й неправдами він витиснув з контори старого чоловіка і сам сів за його стіл, прибивши над головою власноручно зроблений напис «булгахтер артілі».

Згодом в газетах писалось про завершення будівництва знайомого Архипові заводу, згадувались знатні імена його колишніх друзів, але ті повідомлення не викликали в Архипа ні приємних споминів, ні вдовolenня успіхами своїх товаришів, ні гіркоти докорів совісті або каяття.

Війну Архип пробув в тилівій охоронній частині, чимало прожив у великому місті, яке майже нічим так і не захопило його. В хутір повернувся одним із перших, з погонями старшини і кількома медалями. Легко здобув довір'я колгоспників і районних працівників і його обрали головою артілі. Так з Архипа він враз став Архипом Гордійовичем.

І як же він взявся за роботу! Її, правда, тут було небагато, бо війна пройшла десь великими дорогами, і Очеретяний зазнав мало шкоди. Господарство артілі вціліло, люди приберегли копей і реманент, і в першу ж весну

після визволення колгосп обробив і засіяв всі свої землі.

Архип Гордійович дуже швидко набув великоважного вигляду, любив роз'їжджати по степу тачанкою. Перед районними і емтеєсівськими керівниками умів показатись завжди заклопотаним і неймовірно завантаженим роботою. Перші рапорти прославили колгосп, і газети почали писати про нього, про Архипа Гордійовича.

Партійної організації при колгоспові не було, а тому характер масової роботи в основному визначало ставлення Архипа Гордійовича до життя. В клубі найчастіше грала гармошка, яку правління виміняло в якогось шевця за картоплю, та ще бувало іноді кіно. Архип Гордійович приходив на кіно з усією своєю сім'єю і сідав, за звичаєм, на першій лаві. В конторі зрідка появлялась стінна газета. В ній хвалили правління і Архипа Гордійовича, та ще висіла дворічної давності Дошка пошани з пожовклими фотографіями, серед яких в центрі був великий портрет Архипа Гордійовича.

Районні працівники дуже рідко заїздили в Очеретяний. Там Архип Гордійович справляється з усім, там порядок! От хіба що завернути коней підгодувати вівсом та дещо виписати в конторі? Для цього можна завернути з трактової дороги на шляшок...

Хоч артіль «Червоний шлях» не відставала від загального потоку життя країни, бо це зовсім неможливо в наші дні, та вона й не жила тим найновішим, що народжується щодня в передових колгоспах, на дослідних станціях

і що узагальнювалось і стверджувалось партійними постановами і йшло, як жадане, на поля тисяч великих колгоспів.

Ставши головою артїлі, Архип Гордійович в особистому житті зовсім змінився. В нього чомусь не понизився інтерес до свого власного господарства, як це трапляється з людьми, які віддаються великій захоплюючій роботі, а навпаки, посилився. Було схоже, ніби в нього тепер ожив корінь селянина-власника. Архип Гордійович насамперед забажав поставити собі такий будинок, якого ніколи не було не тільки в Очеретяному, а й по сусідніх селах. І такий будинок дуже швидко з'явився. Артільні майстри ціле літо працювали на його дворі і за трудовні, і за гроші, і за спасибі. Будинок вийшов небачений, хоч і трохи смішний. Був він дуже широкий, майже квадратний, з десятком перестінків, з вузькими та високими вікнами, з двома вирізаними з жерсті півнями та викладеними черепицею на дахові літерами А. Г. Ч.

Очеретянці побачили, що їхня артіль не зростає, що сусіди обганяють їх. Пов'язували це й з тим, що Чередник мало піклується про колективне господарство, а більше про своє.

— Якби таки у нас був голова, як у людей, то і в нас би і радіо говорило, і електрика б горіла, і корови пили б водичку біля ясел,— казали люди.— Він тільки й знає свою пасіку та оту тачанку.

Люди були цілком праві в своїх наріканнях, зокрема й ті, що вказували на пристрасть голови артїлі до тачанки. Дзвінку, чорну, покри-

ту лаком, з синіми і червоними розводами на крилах і квіткою на передку, її зробили артільні майстри рік тому назад. Як тільки запрягли в неї коней, відтоді Архип Гордійович не вилазив з неї. Вранці вона під'їздила до його хати, за сто метрів від контори артілі, і цілий день видзвонювала по хутору. Їздив Архип Гордійович здебільшого сам, один, сидячи на задньому розлоговому сидінні. В цій позі мав вигляд самовдоволеній і владний.

Таким його й зустріли того дня Підлісний і Петро, коли, об'їхавши бригади, перед вечором звернули на межник, що розділяв землі «Червоного шляху» і «Світлого шляху».

Тихе тепле надвечір'я. В непорушному повітрі далеко лине кожний звук. Скісне проміння сонця рожевить простори.

На весняній дорозі легко біжать коні, лунко подзвонюють колеса дροжок.

Петро обмірковував, як доведеться переганяти «Сталінця» на інше поле, згадував про нічні пригоди, про Ілька та про те, що на трьох машинах треба замінити вентиляторні паски новими. Підлісний розмірковував собі над господарськими справами.

Звернули на бічний шлях. Коні, зрозумівши, що їдуть не додому, перейшли на крок.

— Тут можна і очеретянське, й наше брати восени в одну загінку,— махнув батою Підлісний на зелену, ще не прояснілу озимину.

— Ви вже плануєте,— обернувся до нього Петро.— Нехай люди вирішать, ми й буряки

будемо сіяти в одну загінку. Межу переоремо і все.

— Межу? Комусь вона болітиме.

— Про Чередника думаєте?

— Там не один Чередник. Колись багато їх далі свого хутора світа не бачили. Хтозна, змінились вони чи ні.

Петро примружив очі, вдивляючись вперед.

— А гляньте, не Чередник їде? Йй-богу він.

— Його виїзд.

Вже було чути, як тонко видзвонювали колеса тачанки. Архип Гордійович визирав із-за коней. Пізнавши Підлісного, він прибрав байдужий вигляд і хотів мовчки розминутись. На Підлісного він сердився після його виступу на останньому бюро райкому партії.

Кам'янці з дороги не звертали. Чередник різко зупинив коней. Заговорив, не встаючи з тачанки.

— Зазнаєтесь, кам'янчани! Їздите по моїх полях, а господаря не питаєте. Коней он яких викохали і не показуєте.— Зіскочив з тачанки, вітався, тиснучи руки, а дивився на коней. Став, широко розвівши ноги в блискучих чоботях і в якихось високо підсмикнутих галіфе. На міцній постаті ладно лежала нова синя венгерка, оправлена сивим смушком, а кубанка з червоним верхом була збита аж на потилицю.

— Нам немає чого зазнаватись, Архипе Гордійовичу, — неохоче вступив у розмову Підлісний, передчуваючи, що зупинились тут надовго.— Бачимо, опережаєш нас. Під буряки, мабуть, уже третій раз боронуєш.

Архип Гордійович виразив на обличчі вдволення таким признанням, бо він і сам мав на думці похвалитись розробленою ріллею під буряки.

— Боронуємо, аякже! А коли ж, ви, механізатори, сіяти будете? Тракториста мого ще одного забрали, а в колгосп трактора ще діждешся. Буду сьогодні в Артеменка, жалітимусь. Запізняться на день — не пущу і все, — і він смачно засміявся.

Петро посміхнувся й собі, дивлячись на його блискучий чобіт.

— Вентиляторні паски, мабуть, і вашу бригаду ріжуть, — сказав Петро, дістаючи з кишені тютюн. — Ви на воликів налягайте — це певніше.

Підлісний засміявся, а Архип Гордійович враз посерйознішав.

— Смішки смішками, а воли мене виручили. Ось усе ними перевернув.

Вороний жеребець, запряжений в тачанці, скосив злими очима на кобилу і, гребнувши копитом землю, заіржав. Архип Гордійович посварився пужалом.

— Ну, ти, затупцювавсь! Я тобі... — і задоволений тим, що кінь притих від його погрози, пройшовся навколо дрожок.

— Сьогодні буду в Артеменка, так і заявляю, якщо механізатори свині не підсунуть, одрапортую першим. Цього літа ти мене так не накриєш, як торік, хоч ти й здалека заходиш на мене, — і Архип Гордійович, прищуливши око, посварився пальцем, ніби натякав на щось таємниче і витончено хитре в пове-

дінці Підлісного.— Мій народ взявся за діло кріпко,— і, змінивши тон на дружній, раптом сказав:

— Та чого це ви такі змучені, наче три дні не їли? Ану, повертайте коней та заглянемо до моєї хати,— і він поліз на тачанку.

— Ні, Архипе, зараз ніколи,— заперечив Підлісний.— Я цілий день не був у конторі. Там, мабуть, ніяк не діждуться.

— Коли вона, та контора, не жде нас. Та оті директиви й зведення скоро душу висушать. Тільки й знай: читай та звітуй... Поїхали.

Петро показав на пасок в задку дрожок.

— Мені ще сьогодні треба в МТС. Ніколи, Архипе Гордійовичу.

Чередник гнівно перебрав в руках віжки.

— На проханих гостей багато треба. Я думав ви з об'їзду та з холоду мені тільки спасибі скажете... Зазнаєтесь, кам'янчани... Ну, а як мої поля? Що надивлялись? — уже впалим, глухим голосом спитав Архип Гордійович.

— Хотів подивитися, чи не зможу допомогти вам культивувати під буряки в одну загінку,— сказав Петро, уважно глянувши в обличчя Чередникові.

— Ти? В одну загінку? — насторожився Архип Гордійович.— Все вишукуєш нові масиви для своєї бригади, більше хочеш заробити... А ти, Пилипе, ще й на дрожках його возиш. Не забувай хоч брати з нього натурплату за провоз... У них же заробіток добрячий: гудуть і вдень і вночі.

— Нехай багатіють. Їм більше й треба,— сказав Підлісний, аби що відповісти, бо вже набридла йому розмова, та й коні рвалися, тупцюючись, ото ж як тільки заніс над ними батіг, вони враз смикнули.

— Ну, багатійте,— ще кинув Архип Гордіювич і теж попустив віжки.

Роз'їхались.

— Хвалькуватий же чоловік,— обізвався Петро, коли від'їхали. — А не дурний.

— Розумний і хитрий та дрібний душею,— пожвавішав Підлісний.— Я знаю його ще з парубкування... За своїх хуторських дівчат бійки зачинав з нашими... І тепер тільки й бачить свій хутір та свою хату.

— Правильно! — ближче підсунувся Петро до Підлісного.— Через те й думки його і слова якісь такі... От трохи поговориш з ним, і стає тобі тісно на душі, хочеться піти від нього. «Я та я та артіль моя»... А дайте мені віжки, Антоновичу, скоріше дома будемо. Щось ви дуже жалієте своїх гнідих.

Після роботи Ілько майже щодня повертався в хутір. Його тягло до-всього рідного, звичного, до своїх людей. Та при зустрічах з очеретянцями всі помічали, що Ілько став іншим, змінився. Розмовляючи про артіль і хуторські новини, він тепер ясніше бачив хиби в діяльності правління, тісноту, яка сковувала артільне господарство «Червоного шляху». Сміливо казав про це очеретянцям і хвалив Кам'янку.

На роботу й з роботи Ілько йшов завжди

вулицею, до всіх вітався. А сьогодні вранці, повертаючись од трактора, він пройшов до свого двору городами. До самого вечора він проспав, потім умився швиденько і, мовчазний, похмурий, подався до трактора теж балковою стежкою. Йому здавалось, що про його невдачу уже знає весь хутір і що з ким він не побачиться, його спитають: «Як же це ти, Ілюшо, підкачав?»

Давно не ходив цією стежкою. Тихо, дрімотно в балці. Плесо замуленого ставка, червонясті кущі вишняка, прозора вода в глибоких ямках, покинута лозинка, дрібний камінчик — все таке миле, немов постало з казки про дитинство. Отут колись бігав з хлопцями, діставав очеретину на стрілу до лука, ганяв жаб, купався... Усе це відійшло назавжди, стало далеким. Великі, тяжкі турботи облягли Ількову душу. Згадав про трактора, роботу — пішов швидше. Думав про Прокопа.

А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та недобачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці, аж виляски підуть... Прокіп робить все потихеньку та зате певно. Як покладе щось, то перекладати не буде. Не гарячкував би я взагалі, то не смикнув би й трактором назад... А я огудив Прокопа перед трактористами. «Повертається, як віл»... — Ці слова ніби прозвучали в його вухах. Він сказав їх комусь з товаришів... «Вчитися мені треба в Прокопа, а я осудив його. Хіба ж він мало провів ночей в степу?» І вперше збагнув, що значить віддати двадцять літ одній роботі за кермом трактора.

Тумани, зливи, холод перетерпів, зніс, переміг, не кинув роботи... Не бистрий він в ділі, зате розсудливий, чесний.

Не зчувся, як вийшов на кам'янський шлях, піднявся на горбок. Звідси було видно увесь кам'янський і очеретянський степ, і той клин, на якому боронував Прокіп. Обійняв поглядом увесь неозорий простір, залитий ясним і тихим світлом. На душі стало легко-легко, думки поривались в далекі незвідані краї.

— Гей, побережись!

Ілько кинувся з дороги. Підлісний спинив коней.

— Сідай, чубатий! — строго сказав Підлісний.

По виразу його обличчя Ілько здогадався, що голова артїлі знає про нічні події.

Неохоче став на підніжку. Лиш коли на нього через плече поглянув Петро, осмілів, зручніше всівся і поправив кепку.

— Чубатий, правда. Скоро обстрижуся, а то всю пилюку вашого степу збиратиму.

Підлісний не витримав впертого Ількового погляду, і це підбурило його.

— Як так будеш ламати причепи, то ми тебе без мила поголимо, парубче... Так поголимо, що тебе й дівчата відцураються,— вдавано серйозно заговорив Підлісний.— Такому соколові трудова слава личить, а він не встиг сісти за кермо, і вже ламає. Це ми на тебе не наставимо нічого.

Голос Підлісного огортав Ількову душу чимсь сірим, неприємним. Ілько опустив голову.

— Туман покотив перед ранком, от і...

А Підлісний розпікав далі.

— Туман... Парубче ти милий, та он в Києві на вулиці в туман сотні машин бігають і ні одна в каштан не вліпиться. Біжать собі і біжать... — Підлісному сподобалось своє порівняння, він уявив собі шумливу вулицю, автомашини, потоки людей. — Там усе ладно, бо кожний знає свою дорогу. І ти окинь свою ниву, заприміть все, розрахуй і як, і що, і коли — і ніч не ніч — натискуй на педаль, давай темпи і якість. Отак би я робив. Правильно міркую? — обернувся він до Петра, напруживши свою шию. Ілько побачив на його шиї глибокі зморшки і той аж темний загар, який буває у степових, трудових людей. Це пробудило в Ілька нову, ще не знану ним повагу до цієї літньої людини.

— Правильно, — спроквола підтвердив Петро.

А Ілька підбурювало бажання захиститись, виказати свої думки. Він підсів ближче, щоб його чув і Петро:

— Так-то воно так, Пилипе Антоновичу... По теорії воно вірно, як ви розмірковували. А от опинишся вночі між яром і посадкою і крутишся, як миша в пастці... От! Артіль у вас велика, а ланів великих наче й немає. Все якісь клинці. Культур у вас дуже багато чи що. Аби я планував, так я б для тракторів такі поля нарізав, щоб йому як тому літакові в небі — бери розгін на всю силу. Для автомашин у нас прямі дороги стелять. А трактор бідний крутиться, як муха в колесі.

— Оце мені подобається,— перервав вигук Петро.— Зразу пізнав, що мулить трактористові.

Коні вільно йшли під гору, то позираючи уважним оком на боки, то пильно піднімаючи уші на підвищений голос.

— Якщо вам тісно в Кам'янці, то шукайте простору он в Очеретяному. Там роздолля! — зареготав Підлісний.

Очі Ількові спалахнули від нової рішучої думки.

— Я не за те кажу, Пилипе Антоновичу. Я б таку директиву видав, щоб орати й сіяти декільком колгоспам підряд. Нехай вони тоді самі розбираються де чие...

— Он як! Це зовсім по-новому. Виходить, геть всілякі межі?

— А хоч би й по-новому, так що ж. В деяких областях уже й зливаються колгоспи, а в нас... От і все вам сказав. Мені сюди, — і Ілько стрибнув з дрозжок.

Петро вхопив за віжки — коні зупинились. Він помовчав якусь хвилинку, збираючись думками, і заговорив:

— Виказують тобі даремно. Постарайся там без поламок... Прокопа розпитай про ниву, він її сотню разів об'їздив. Придивляйся до нього... А працєю краще, ніж він. Зрозумів?

— Зрозумів,— вимовив Ілько з віддихом і подивився Петрові в очі тим багатозначним поглядом, в якому було і прохання пробачити провину, і глибока повага, і світло нових енергійних поривань.

Тепле тихе надвечір'я пливло над землею. А на заході по всьому горизонту виступили і застигли темні далекі дощові хмари. Сонце ніби намагалось розтопити їх і палило огнем тонкі, прозорі крайки.

Пораючись біля мотора, Ілько і Прокіп побачили, як проти них на шляху зупинився віз, запряжений парою коней. Дівчина в білій хустці, замотавши на передній перекладині віжки, з батогом в руках направила до трактора.

Тільки Віра зробила кілька кроків, Ілько впізнав її. Прокіп довго придивлявся прищупленими очима і, якимось сполохано зиркнувши на Ілька, сказав протяжно:

— А-а... Знаєш, хто це?

— Знаю,— відповів Ілько і ні з того, ні з сього взяв з ящика тавотницю.

— Доки не робив на її ниві, не кажи, що знаєш,— буркнув Прокіп.

— А що, хіба тобі перепало від неї? — затримався Ілько на півдорозі. Він ще нічого не чув од людей про Віру.

Виглянувши із-за трактора, Прокіп затохтів:

— Такої причепи немає у всьому районі. Свиріпа, а не дівчина. Не довіряє нашому брату й однієї борозни. Позаторік я їй не вгодив, і того року... то мілко ореш, то зволікаєш темпи. Незграбна робота, каже. Сама пужалом міряє... Кхи-кхи!..

— Незграбна робота?..— перепитав Ілько і направився до відра з мастилом.

Прокіп кашлянув і замуликав: «Ще сонце не заходило...»

— Добрий вечір, — весело привіталась Віра здаля.

На обличчі Прокопа відобразився подив.

— А-а, Віра Василівна. Привіт, якщо до нас з щирим серцем та з добрим наміром, — і покосився на батога.

— Добрий вечір, — відповів Ілько. Віра не подивилась на нього і підступила до Прокопа.

— Хіба ж я така сердита, Прокопе, що ви мене боїтеся?

Прокопа взяло бажання поговорити:

— Ми за свою роботу не боїмося. Ясне діло. Пройшли ті часи, коли начальство сиділо отут, — і він рубнув себе навсторч долонею по шиї, — і пиляло: давай, косо, криво, аби живо...

— І не перепиляли вас? От жаль...

Прокіп пересмикнув плечима, гукнув до Ілька:

— Неси скоріше, коли взявся... Купуєш чи що?

— Виручати вас треба? — обізвався Ілько.

А Прокіп вів про своє:

— Ти, вибачай, ще на шляху в баштан гралась, як ми збивали собі пальці біля перших тракторів. Ясне діло, тоді трудніше було трактористові, ніж тепер... Поки наломали голову після волів до машин, так ледве не тріснула Бувало, що й простоювали, і земелька пересихала. Не те, що зараз.

Тримавши перед собою замащеними руками тавотницю, Ілько наблизився до них. З виду він був серйозний і непідступний. Та й справді Ілько не знаходив, як себе тримати. Холодно

привітався, кивнувши як незнайомій, взявся змащувати машину. Віра здалась тепер ще принаднішою, ще гарнішою, ніж та, що запам'яталась йому. Та чому ж вона й не поглянула в його бік? Чому не сказала йому нічого ласкавого, щоб нагадувало її колишню прихильність? Забула, мабуть, про нього назавжди...

Віра помітила Ількову похмурість, і їй стало тоскно. Не хотілось говорити про те, за чим приїхала сюди.

— Отак, Віро Василівно,— обізвався Прокіп, вловивши незручність мовчанки.— А ти, Віро Василівно, оглядаєш свою ділянку? Значить, не довіряєш нам? Так, так. Бачиш, Ілюшо?

— Та що це ви, Прокопе... А то дійсно заробите від мене,— з вдаваним роздратованням виправдовувалась Віра.

— О-о, я ж казав тобі, Ілюшо, що од цієї ланкової легко може перепастися й на галушки. Дивись, не дайся такій в руки, а то швидко запряже та ще й сама поганятиме.

— Дядько Прокопе,— тоном прохання вимовила Віра.

— Жонаті інших учать, а самі старших не слухали,— прогудів Ілько і визирнув із-за трактора. Зустрівся з її очима. Вони дивилися на Ілька ласкаво, любляче.

— Оженишся; так і почнеш учить інших на своєму гіркому досвіді,— сказав Прокіп і підморгнув Вірі. Та жартома замахнулась на нього батоном.

— Гіркому досвіді... Та, мабуть, немає кращої дружини за вашу. Он восени, пригадую,

аж звідки серед ночі приносила вам одержу під дощ... За п'ять кілометрів... Та що це ми про таке завели? Я до вас, товариші, по справах. Кажіть, коли буде земля готова під буряки і хто буде сіяти?.. Всі ланкові цікавляться.

Витираючи руки, Прокіп Ількові поступився місцем біля трактора. Кивнув головою в його бік:

— Питай його. Мабуть, з ним сіятимете... Переможець соціалістичного змагання.

Мовчки Ілько зайшов наперед трактора, взявся за ручку і крутнув з усієї сили. Мотор не завівся.

— Стійте, я цілком серйозно!.. Петро дома не ночує, вам теж ніколи зі мною розмовляти. Що ж це таке?.. Я... я хочу знати.

Чи від тяжкого віддиху, чи від того, що Віра дивилась прямо на нього, Ілько аж побілів. Ніздрі його тіпнулись, а на губах завмерло неказане слово.

— І мотор не завівся через те, що ви якісь надуті... Ха-ха-ха! — Вона, закинувши голову, сміялась охоче і грайливо.

Ілько ще раз крутнув ручкою — трактор заревів. Тримався за регулятора. Стояв біля вихлопної труби. Іскри і полум'я бились об його фуфайку, прискали, гасли. Віра стежила за Ільком. Ось він ловко зіскочив на міст, сів за кермо. Підніс над собою руку — чи то до Віри, чи до причіплювача, що стояв біля культиваторів. Ясне світло впало на ріллю. Віра дивилась вперед, кудись далеко, чула, як трактор пройшов повз неї, війнувши теплом.

Не могла рушити з місця. Сама собі здалася

нікчемною, нерозумною. Чого приїхала сюди? Хіба вони, трактористи, не думають про те, щоб вчасно посіяти? Не піклуються за це день і ніч?.. Як вона легковажно ставиться до людей.

Дивилась услід трактору. Ілько не оглянувся.

Архип Гордійович вискочив з кабінету секретаря райкому в приймальню, упрілий, схвилюваний. Чистою, складеною вчетверо хусткою потирав спітніле обличчя.

Було вже пізно, приймальня пустувала. Вийшов у коридор. Ще вчувались слова, сказані секретарем райкому: «Два голови в одному колгоспі, зрозуміло, не буде. Оберуть одного, хто заслужив довір'я». Підлісний, бач, на ці слова й ухом не повів, а йому й в душі похололо. Звісно, кам'яничани Підлісного оберуть. Їх же більше...

Як сказав Артеменко про оте — «хто заслужив», то вже про що не говорили потім — про день зборів, де розмістити бригади і правління, Чередник нічого не сприймав. Слухав і кивав головою на знак повної згоди з усім, а думав про себе. «Не догодив, значить, не догодив... Підлісний, видно, ближче»... Висловити ж це вголос боявся.

Розмова в кабінеті була дійсно дуже важливою. Вислухавши Підлісного і Чередника, — доповіли вони і про кошти, і про господарство артілей — секретар райкому збагнув, який крупний і міцний колгосп може вирости

з часом. Він навіть встав із-за столу і заходив по доріжці. Говорив про перспективи великого колгоспу, згадував шполянські передові артілі, Макара Посмітного і Федора Дубковецького. Очі його сяяли мрією, а голос бринів натхненно.

Підлісний захоплено слухав секретаря райкому, йому хотілось сказати щось і своє, і він раз у раз пересував перед собою свою записну книжку. А Архип Гордійович, помітивши, що секретар райкому частіше поглядав на Підлісного, ніж на нього, зсутулився і лиш коротко і криво посміхався. Так пересидів всю розмову, пообіцяв підготуватись до зборів і, спитавши дозволу, пішов.

Уже на ганку гарячково обмірковував те, що сталося і що має статись. Бачив в уяві Очеретяний подвір'я артілі, чув шум і скрип вітряного двигунця, бачив обличчя людей. Тягнувся до всього душею, шукав у всьому співчуття, підтримки.

Пішов до коней. Коні зраділо обернули голови до господаря. Архип Гордійович плескав по шиях, і його душа сповнювалась пекучим жалем.

Швидко запряг, сів у тачанку, поїхав. Відчув знайому гордість і впевненість у собі.

Проїжджав повз будинок райкому. В кабінеті секретаря вікна ясно світилися. Підлісного вже не було. Секретар одягав пальто. У Архипа Гордійовича раптом прокинулось бажання повернутись, зайти до Артеменка, поговорити наодинці. Скажу про все... Визнаю, що відстаю от життя... сам почую, скажу...

пошліть туди, де буде найтяжче — доведу, що вмію керувати...

Світло в кабінеті погасло. Чередник аж здригнув. Йому марилося, що він уже стояв перед секретарем райкому і промовляв до нього. Його обсіпало жаром. Рвучко смикнув віжками — і коні враз побігли. В обличчя війнуло прохолодним вітерцем. Знайома приємність швидкої їзди заспокійливо огортала душу.

Здалеку побачив жевріючий вогник над дверима чайної, захотілось з'їсти, випити. Звернув з шляху, спинив коней біля самих дверей. Уже прив'язував віжки, коли повз нього по шосе дзвінко промчали дрожки Підлісного.

Архип Гордійович перестав прив'язувати віжки. Здався собі противним там, в чайній, за мокрим від пива столиком. Сів у тачанку, поїхав. «Наздожену, поговорю з Підлісним по душах». Та дрожки звернули в провулок, до подвір'я МТС. Архип Гордійович пожалкував, що не зайшов до чайної.

Всю дорогу думав про себе. Уявляв, як на зборах висунуть його кандидатуру на голову об'єднаного колгоспу, як очеретянці будуть підтримувати його, а кам'янчани провалять. Зважував, що доброго зробив для людей він і що Підлісний.

...Кам'янчани будуються, їздять автомашинами на поле, у них радіо в кожній хаті, шосе проклали понад дворами. А що в Очеретяному? В його душі знов похололо, як тоді, після слів секретаря райкому. Невдоволення собою перекинулось на жінку, почав в думках клясти її. Це ж вона напосідала: дбай про себе, бо інші

про тебе не подбають, тримайся своєї хати... Але й це не принесло йому заспокоєння.

З'їхавши на бугор, побачив на горизонті довгий разок електричних вогнів Кам'янки. Вогні тремтіли і мінилися, немов кудись текли. Задивився на них, і вони чомусь нагадали йому про той давній день, коли він ще юнаком вперше йшов з свого села до станції з клунком за плечима... йшов, мріяв про невідомі міста, всією душею прагнув учитись, все побачити, пізнати. Як відзвуки тих мрій і молодих поривань, вбитих ним, понівечених, вогні стали йому милими до сліз.

Коні йшли повільним кроком. Шлях ледве позначався в густій темряві.

Об'єднавчі збори мали відбутись увечері, в степу, під лісосмугою, на межі двох колгоспів.

Кам'янчани їхали на збори трьома прикрашеними грузовиками. На передньому з них лопотів на вітрі червоний прапор, грав баян, співали дівчата.

Машини вискочили за село. Світлий теплий день, зелені ниви озимини, думки про незвичайні збори веселили і гуртували молодь. Старшим пригадувались молоді літа.

...Ніби так недавно писали заяви, зводили худобу, стягали реманент. Були радощі, були й болі... Минуло двадцять літ!

Біля посадки, на галявинці, де того року був тік, вже цвіла громада людей, майорів прапор, стояли вози, тачанка. Серед очеретянців були кам'янчани, які прийшли сюди просто з нив.

Кам'яничани сипнули з машин, вилилися в юрбу, змішалися. Зустрілися знайомі, родичі, заговорили.

Ще в кабіні Підлісний застібнув плащ на всі гудзики і, наказавши їхати за будівельною бригадою і скотарями, з паперами під рукою пішов до гурту. Йому було приємно, що очеретянці побачили приїзд «Світлого шляху». Шукав очима уповноваженого з району і Чередника.

Очеретянські чоловіки, що стояли трохи обіч своєю громадою, дружно зняли картузи й шапки, привітали Підлісного. Він зупинився біля них.

— А ми гадали, що якесь весілля їде, — сказав крайній, молодий чоловік.

— А чого ж нам сумувати? — відповів йому Підлісний, потискуючи руку. Вітався з усіма підряд, багатьох впізнавав у обличчя.

— Давно не бачились, Антоновичу.

— Як за дівчат билися, та й досі.

— Отакі сусіди.

— А ви молодієте, діду Сергіє?

Біля столу Чередник примощував обидва прапори. Ніби й не стежив за Підлісним, а бачив, як той ручкався з очеретянцями. «Хитрюга... Який і добрий...» — товклося в голові. А коли Підлісний підійшов, холодно привітався і сказав докірливо:

— Запізнюєтесь...

В його душі наростало невдоволення всім тим, що мало відбутися. З учорашнього дня він втратив спокій свого становища, до якого так дуже звик. Життя круто, боляче зламава-

ло його, не міг уявити свого існування без всіх тих вигод і зручностей, без права вважати себе вищим за інших, розпоряджатись ними. Внутрішньо не погоджувався, заперечував.

Повернулися машини — гомін ожив новими зустрічами, перегуками, сміхом. Кам'янські й очерстянські дівчата та юнаки стали у велике коло. Співали на весь степ.

Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком
Світе, світе сонечко молоде...

Погляди спинялися на прапорах і написах: «Світлий шлях», «Червоний шлях». Все життя людей було пов'язане з своїми колгоспами. Поставали в пам'яті і приїзд першого трактора, і тяжкі неврожайні роки, і радісні поїздки на зльоти, і спустошені війною артільні подвір'я, і веселі свята, і тогбрічні скирти, й ворохи на токах. Все те озивалось в душі рідним відгуком. Тепер буде якось не так. В отих дужих злетах пісні, в гомоні, в сусідстві прапорів уже народжувалось щось нове, молоде й сильне.

Обрали президію. За стіл сіли: Буленко, Підлісний, Чередник, очеретянський бригадир, кам'янська доярка. Уповноважений розповідав, що колгоспне життя з укрупненням господарств перейде до нового, вищого ступеня багатства й культури. Зміцниться економіка колгоспів, ефективніше використовуватимуться машини й знаряддя, зростуть прибутки колгоспів, зміняться з часом наші села...

Люди сиділи на возах, на машинах, на по-

темнілій тогорічній соломі, попід посадкою, на привезених ослонах і стільцях. Слухали, затамувавши подих.

Все те, про що говорив оратор, Віра прикрашувала в своїй уяві яскравими барвами. Їй здавалось, що вона вже десь бачила таке велике поле, мальовниче село. Промова захопила її. Душа дівчини сповнювалась почуттями любові до життя й людей. І вона непомітно для себе перейшла в думках на Ілька. А чому ж це його немає тут? Та не видно ні Петра, ні Прокопа... «Невже щось трапилось з трактором?» подумала вона з тривогою. І вранці Петро нічого не відповів їй, коли спитала про сівбу. Буркнув і пішов... Завтра ж усі бригади починають сіяти буряки!

Хтось запитував, як буде з пасікою, інший доби́вався, скільки братимуть за електричну лампочку в хаті, той — куди тепер піде худоба на випас — все це немов відступило од Віри кудись далі. Вона раз у раз схвильовано озиралась, шукала очима, кого б спитати, в кого б довідатись. Стільки ж турбот було в дівчат про сівбу! В місячні морозяні вечори ходили до агрошколи, збирали й возили на поле добрива, в завірюху розставляли щитки, снопки. Тоді бачили в уяві цей день, дбали, щоб добре зерно лягло в розпушену, вогку, вигріту землю. Тепер від однієї години залежить: взяти високий врожай, виконати своє зобов'язання, прославитись, зазнати радощів праці, пошани, чи залишитись в ряду звичайного, того, що вже було, і заздрити іншим.

Загули, загомоніли, зарухались люди. По-

чали виставляти кандидатури до членів правління.

— Підлісний!

— Пишіть Білаша!

— Буленко!

— Чередник!

Ще назвали очеретянського бригадира, конюха. Промовляли оратори. По тому настала тиша, глибока тиша. У Віри забилося серце.

Всі знали, що саме вони і тільки вони вирішать, кому бути в правлінні, кому вести великий колгосп, і всі хвилювались.

Проголосували. Найменше подали голосів за Чередника. Від імені партійної організації Буленко запропонував обрати на голову правління Пилипа Антоновича Підлісного. І всі, всі, аж ті задні, що сиділи і курили собі на далеких возах, заплескали в долоні.

Підлісний встав і схилив перед людьми свою сиву голову, і оплески зашуміли ще гарячіше.

Чередник м'яв спітнілими руками зібганий папірець і бачив тільки валянки діда Сергія, який сидів перед самим столом. Боявся підняти голову, бо здавалося, що всі тепер дивляться тільки на нього, проваленого, зганьбеного. Боком виліз із-за столу. Припалюючи цигарку, зиркнув поверх руки на людей. На нього якраз ніхто й не дивився. Всі слухали Підлісного.

— Ферми наші, товариші, залишаться на деякий час в такому ж розташуванні, як і були... Очеретянин увійде в новий колгосп новою п'ятою рільничою бригадою.

Якусь мить Чередник прислухався, намагаючись проїнятися думками Підлісного. В його душі летючим звуком озвалася радість загального свята двох сіл... Але то була якась коротка мить. Ось він уже відчув себе зайвим тут і подався набік, за спини інших, до возів. Набирав повні легені гіркового тютюнового диму, аж паморочилося в голові. Наткнувся на тачанку і зупинився.

— Електролінію ми прокладемо до Очертяного найближчим часом... В кожній хаті колгоспника буде електричне світло й радіо... Нам, товариші, треба скласти план дальшого господарювання, і ми його складемо. Перед нами стоять великі завдання підвищення врожайності всіх культур на всіх наших великих площах...

Люди стояли, слухали. Вони день крізь день жили буденними турботами над здійсненням справ, близьких і рідних їм. Нові перспективи уже захопили їхні думки й уяву.

Чередник слухав, як щиро й просто говорив про ці перспективи Підлісний... А він, Чередник, здається, ніколи так і не розмовляв з своїми колгоспниками... він тільки наказував їм, бо вважав себе вищим за них — батьків дітей, старих, розумних, досвідчених, чесних... Сам відкинув себе од колективу своєю нелюбов'ю до них.

Пішов далі, між возами, повз тачанку. Побачив під ногами шлях. Ішов, ішов в степ, до хутора... Чув, як за ним гув, клекотів голосами натовп, як заспівали дівчата, як дзвінко й лунко бризнув переборами баян...

На автомашину уже скинули столик і стільці, уже прикріпили два прапори. Пора б їхати. А Підлісного оточили бригадири, ковалі, садівники, ланкові. Кожному хочеться щось довідатись. І Вірі — про своє...

Сьогодні Ілько вийшов з дому раніше, ніж завжди. Мав намір зайти на збори, трохи побути там і з'явитись на зміну.

За хутором здалека побачив на галявині біля лісосмуги автомашини, вози, почув пісню — і прискорив кроки.

Піднявшись на кряж, Ілько побачив, що його трактор стояв просто серед гін. Його це так вразило, що він аж зупинився. «Що там ще скоїлось?» Ілько розпачливо махнув рукою і пішов навпростець до трактора.

Біля машини вештались Петро і Прокіп. Видно було, що Прокіп лише кілька разів обійшов лан і став. «Оце посіють завтра буряки! І саме ж тут, мабуть, Вірина ділянка? Побачила б вона — всіх дівчат би привела, щоб посміялися з нас. В таку пору стояти серед ниви — та це ж і сміх, і сльози...» Розмірковував і сердив себе цими думками.

Петро і Прокіп надівали вентиляторний пасок і на Ілкове «добровечір» тільки невдоволено буркнули. Нагинались, просовували в мотор руки, тихо рухали крильчатку, притакували. Та ось пасок бренькнув і спав.

— От сатана! — плюнув Прокіп і присів на землю.

Безпорадно дивився перед собою Петро,

мовчав. Таким його Ілько ще не бачив: насуплений, лютий. А сам, дивлячись на них, сердитих і розгублених, навіть повеселішав. Приглядався, щоб до кінця зрозуміти, в чому ж біда. Так, виходить, Петро привіз паски не для «ХТЗ», а для «натика», та ще якийсь один — менший. Силкувалися, хотіли надіти меншого.

— Ну, відзначаємо свято. Стоїмо, як чумаки без колеса, — взявшись в боки, сказав Петро.

— Яке ж сьогодні свято? — спитав Прокіп.

Відповів Ілько:

— Не знаєш? На токовищі увесь народ. Збори гримлять.

— А-а, — посунув на лоба свою шапку Прокіп. — Отож якби вони хоч тепер увели в правління директора МТС.

— Нащо? — посміхнувся Петро.

— Не знаєш нащо? А щоб за кожний простой колгосп міг йому зарплату списувати. Тоді пішки обійшов би усі бази, а трактори забезпечив би пасками.

— Їздили, шукали...

Прокіп підвівся, збив на потилицю шапку, люто заблимав очима.

— Нізащо не повірю, щоб не було у нас такої дрібниці. Турбіни, верстати наймудріші будуємо, а пасків щоб нехватало... Ніколи!

— Правильно, — схвалив Петро.

Ілько стояв, спостерігав і, нарешті, взяв у руки великого нового паска. Перевернув, подивився на крильчатку, щось приміряв, обмірковував і раптом обронив несміло:

— А що як отак...

Ті втопили в нього очі. Ілько ще роздумував, вагався. І ось його обличчя освітілось здогадкою.

— Є вихід! — вигукнув він, піднявши над собою пасок.

— Кажі, що вигдав? — разом спитали Петро і Прокіп.

Він гарячився, хапався і тому не зовсім чітко виклав свою думку. Він пропонував прикріпити на кронштейні ролика, який трохи відтягуватиме пасок, щоб не був занадто великим.

Петро мовчки зважував. А Прокіп, щулячи свої світлі очі, уважно дивився Ількові в обличчя. Уже збагнув, що це — справжній і єдиний порятунок, що за кілька хвилин трактор піде.

— Відкіля воно в тебе взялося? Ми возимося дві години, а ти повертів в руках і на тобі! — зачудовано промовив Прокіп. — От тобі й гаряча голова.

Втрюх швидко пристосували все необхідне. Незабаром трактор загув. Вже було темно, інструменти зібрали при світлі фар. Петро стояв збоку. Думав про те, що тепер на бригаду він може брати паски одного розміру і жоден трактор не простойть через них більше й хвилини. Ще раз оббігши машину, Ілько гукнув до причіплювача й рушив. Петро і Прокіп дивились йому вслід. Багато разів бачили, як відходить трактор, а й тепер відчували в цьому насолоду. Було приємно від того. За трактором полягала широка смуга розпушеної сирі землі. І така приємність наростала в душах, таке замилювання гулом мотора, вечором, хмарами тихими, що згадувалось все хороше,

радісне. Згадали й про збори і навіть прислухались — чи не чути звідти нічого: розійшлись уже чи ні... І дійсно, коли трактор віддалився, почули в селі багатоголосу пісню. І на другому кінці заспівали. Баян пересипав пісні яскравим намистом звуків.

— Молодець Ілько! — протяжно сказав Петро, і в його уяві чомусь постала Віра. Вона сьогодні вранці питала його, як з культивуцією під посів буряків, і коли назвала Ількове ім'я, враз почервоніла. — Молодець, — повторив ще раз.

— Молода сила, Петре, — обізвався Прокіп теж якось незвичайно тихий, замислений, поринутий в роздуми. — Я приглядаюсь до нього... Сердив він мене отим гарячкуванням своїм, та вже змінився трохи, прохолонув, обтерся. От дивлюсь я на Ілька, а бачу себе...

— Хіба ж ти був таким? — втручається Петро.

— Ясне діло, що не був... тому ж і кажу про це. Таланту до машин було в нас, теперішніх стариків, менше. Туго нам давалась наука. Якби мені зараз його літа й голову, так я б і на механіка б доскочив...

Непомітно для себе вони рушили й пішли шляхом на село.

Ще з вулиці, у вікна Петро побачив, що в хаті повно дівчат. Вони обступили стіл, а Віра заводила патефон. «Чого це їх так багато? Якраз почитаю», з досадою згадав про свій намір посидіти сьогодні над книжкою.

В сінях він почув, як дівчата всі разом засміялись, і затримав руку на клямці.

— Давайте підемо до трактора та хоч присоромимо їх,— говорила Віра.

— Поможемо їм знайти іскру.

Заграв патефон.

Петро відкрив двері. Перед дзеркалом стояла дівчина і пудрила свого носика. Вона верескнула, кинулась до ліжка і вткнулась обличчям у подушки.

— Чого лякаєшся, Оленко? Хіба я страшний?

Регіт прокотився по хаті.

— На вечорниці зібрались чи що? — зупинився серед хати Петро і оббіг усіх поглядом, швидко відводячи свої очі від цікавих, іскристих дівочих очей.— Добрі люди ще на роботі, а ви гуляєте.

— Добрі люди цілий день працюють, а де хто з обіду до вечора шукає іскру,— вихопилась гарна, наряджена в біле та червоне молодичка.

Віра зупинила патефон. Стало тихо. Петрові стало незручно від цих прямих слів.

Дівчат завела до себе Віра. Повертаючись із зборів, вони розмовляли про завтрашній день. Раділи тому, що завтра вийдуть сіяти буряки. Та побачивши, що Прокопів трактор стоїть серед гін, засмутились. Тут хтось сказав, що в першій і третій бригадах ґрунт уже готовий, і всі ланкові другої бригади вирішили йти скаржитись на трактористів Підлісному.

Віра була вкрай збентежена і гнівна. Тепер вона при всіх викаже Петрові. Це він поставив

Прокопа в їхню бригаду, поклався на Ілька і призвів до того, що завтра прогають дорогий час. Віра гукнула ланкових до себе порадитись, поговорити з Петром.

Коли в хаті запала тиша, Віра зрозуміла, що пора їй починати. Вона стукнула кришкою патефона і, стоячи спиною до Петра, сказала спокійно й строго:

— Дівчата зібрались не на вечорниці. Тебе ждали, Петре.

— Мене?

— Тебе. Прийшли спитати, на якій землі ми будемо сіяти буряки. Може на тій, що під гречку залишили?

Хтось пирснув.

— Ну, кажи далі, — посміхнувся і Петро своїми ясними веселими очима.

Він спокійно роздягався, причісував волосся. Напруження спадало. Ота його посмішка ніби підказала всім, що ніякої загрози немає.

Та Віра рвучко обернулась до Петра.

— Ти слівцями перед нами не одбудешся. Ми зараз підемо в контору і подзвонимо Івану Романовичу. От і все. Переганяй трактор з іншої бригади, що хочеш роби, а щоб завтра ми посіяли, як і всі! — уже повеліваюче закінчила Віра.

Дівчата її підтримали.

— Задніх пасти не хочемо.

— Прокіп нам зриває роботу.

— Чого трактор стоїть у такий вечір?

Петро замахав на всіх руками:

— Почекайте, сороки!

Всі притихли. Петро посміхався, як і раніше.

— Не стоїть трактор, пустили! За ніч Ілько вам гори переверне!

Віра опустила очі, і всі чомусь глянули на неї. Чекали, що вона скаже на це, а вона мовчала.

— Вийдіть та подивіться. Ех, і панікери живи!

Петро підступив до столу, пустив патефон. Хата виповнилась піснею.

Першою кинулась до дверей засоромлена Віра. За нею, регочучи і товплячись, шмигнули всі. Петро встиг схопити за руку Оленку. Але та пручнулась і, вщипнувши Петра, вирвалась.

— Панікери! — кинув Петро всім навздогінці і взявся підспівувати співацці.

Вночі Вірі не спалось. В другій хаті Петро довго сидів при світлі, щось читав, писав, покашлював. Та ось за скляними дверима погасло, все затихло. Слух ловив найменші надвірні звуки. Вони викликали в уяві якісь дивовижні видіння, і Віра ніяк не могла заснути. Думалось і про завтрашній день. Натягла на плечі ковдру, притиснула до щік гарячі долоні і вся поринула у солодке відчуття тепла. І в роздуми увійшов Ілько.

Як це йому в степу?.. А ніч же темна, вітряна.

У шибки бризнули краплі. Чи може то вчулося?.. Вона аж схопилась і втупила очі у вікно, у непроглядну темряву. Краплі тихо, заколисливо і якось сумно стукали в шибки.

— Чого ти не спиш? — обізвалась мати з лежанки.

— Дош, мамо.

— Ну й слава богу. Весняний... Спи.

Тепер оте порошіння не давало їй спокою. Значить, не виїдемо сіяти, та й не закультивують усієї площі... Віра прислухалась. Тонкий нетривкий звук, схожий на дзижчання мухи, сотався й сотався з пільми. Здалось — то був єдиний живий звук на всій землі. Віра виразно уявила, як Ілько сидить за кермом, як краплини скочуються по його волоссі, по щоках... А до вагончика йому далеко. Де ж він заночує? Їй стало жаль його. А якщо вона понесе йому плаща?

Так несподівано вирішила це і не знайшлося в неї жодного заперечення, яке б стримувало її. Не вагаючись, встала з постелі і почала одягатись. В думках уже йшла вулицями, шляхом, бачила здивованого Ілька.

— Куди це ти? — голос у матері зовсім розбурканий.

— Я зараз.

— Одягаєшся чи що?

Материні розпити остуджували її і дратували.

— Спить, мамо, я прийду.

В сінях вона зняла з гвіздка плащ і вийшла на двір. Стояла кілька хвилин біля порога, доки розгледіла стежку, пішла понад тополями. Бризки впали на обличчя, дріж пробігла по тілу.

Ішла вулицею, через місток, побіля терників. Всі її думки були про Ілька. Він зараз

пригадувався їй таким, яким вона запам'ятала його при перших зустрічах, милим, ласкавим, добрим.

Не зчулася, як опинилась за селом. Яскравий вогник трактора мерехтів у темряві. Віра, не зводячи очей, ішла прямо на нього. Вогник наближався, розростався. На розвороті світло впало на неї, і вона раптом зупинилась. Стояла прямо перед трактором, з плащем на руці, забризкана дощем; крайки хустки спадали спереду на груди.

Ілько впізнав її.

— Віра! — крикнув у ніч з несподіванки.

Вона підійшла ближче. Не думаючи ні про що, він стрибнув з мосту і побіг до неї. Вона поступилась убік, в напівморок.

Ількові перехопило віддих.

— Як це ти сюди?.. Одна?

— Одна... Ось передав Петро...

— А-а, Петро... Дякую. Не заблудилась?

— Ти ж присвічував.

— Ну хіба.

Ілько підступив і взяв в свої її обидві руки. Забувся, що увесь мокрий, замащений, пригорнув до себе. Вона піддатливо покорилась його волі. Обое відчули таку близькість, таку глибоку солодку млість душі, що нараз про все забулися. То була якась хвилина, а вони обое встигли мовчки і покаятись одне перед одним, і простити все.

— Віро!

— Що?..

— Отак сама й пішла?

— Сама.

Притулився до її щок, торкнувся пошерхлими губами.

— Хороша ти.

— А ти нехороший,— сказала вона, відхиляючись, та Ілько відчув в тих словах стільки теплоти й щирості, що враз і забув про них. Так, вона кохає його!

— Я піду... Ви, мабуть, скоро станете, мокро вже.

— Як не припустить дощ, то ні в якому разі,— гаряче промовив він, знов ловлячи її руки.

— Пусти, я піду, — сказала так само ж любляче і пішла.

Ілько ще щось гукнув до неї — не обернулася. Чула тільки, як загув трактор.

Коли повернулася додому, в хаті ще горіла прикручена лампа.

— Де це ти була? — виглянула мати з-за комина.

Петро в самій білизні з'явився на порозі.

— Куди тебе носило серед ночі?

Віра мовчки розпинала мокру хустку. Од ходи вона розчервонілась, а великі темні очі сяяли.

— Не скажу. Не питайте...

Мати й Петро непорозуміло презирнулись.

— Чи ти не при собі... Серед ночі встала, подалась кудись, і не питай,— зляканим голосом промовила мати.

— При собі, мамо... При собі, мамусю! — Поглянувши на сполохані обличчя матері й Петра, Віра зареготала щасливим дівочим сміхом.

— От хохотуха! — визвірився Петро і сердито дмухнув на лампу.

Вранці дощ припустив. Легкі хмари вставляли й вставляли на обрії, розсипали свої благодатні краплі і летіли далі й далі.

Перший теплий весняний дощ падав на прозорі світлозелені молоді листочки озимої пшениці і жита; на розпушену ріллю, в якій лежали набряклі зерна; на червонясті, усіяні бруньками віти абрикос, яблунь, груш і вишень; на жовті, мохнаті квіточки, що в ярах пробились крізь тогорішню перетрухлу траву; на кругленькі листочки споришу, що вже вкривав обочини доріг і стежок — на все, що пережило холодну зиму і тепер жадало тепла, води і світла.

Ілько йшов по шляху, сковзаючись черевиками на твердих горбках. Не обминав навіть калюж, брів через них. По його обличчю стікали краплі. Нагріте ходою міцне тіло не сприймало холоду. І думки Ількові зовсім не торкалися того, що діялось зараз навколо нього. Увесь жив урочистою радістю.

Ішов у село сказати, що він обробив першу ниву, яка єднає землі двох колгоспів. Хотілось сказати про це Підлісному, Петрові, Прокопові і їй, Вірі.

Звернув на стежку попід тинами. У дворах було пусто, хіба що десь перебігала з хати до хлівця напнута одежиною жінка. Під дощем бродили кури, і весело співали півні. Промичаючи двори, мимоволі поглядав на білі зана-

віски і квіти на вікнах, за якими ще теплилась дрімота ночі. Проминув хату Білашів і зайшов до контори артілі.

Дві кімнати з великими вікнами, в барвистих плакатах були щойно виметені. Пахло вчорашнім тютюновим димом. На столі рахівника лежала велика ганчірка. Туго закручений репродуктор стримував сильні звуки і дзижчав, як джміль.

Ілько опустився на лаву і повернув регулятор репродуктора. Багатоголоса пісня виповнила кімнату. Слухав її і думав про те, що в цей час десь ясно світить сонце.

Тепер помітив, що на лаві лежала знята з апарата телефонна трубка. А за мить на порозі з'явилась прибиральниця, старенька незнайома жінка, а за нею, пробігши попід вікнами, увійшов Петро. Був у накинутій прямо на голову шкірянці, з-під якої витикалась біла спідня сорочка. На чоботях сіріла вчорашня суха пилюка.

Петро аж зупинився на порозі — так здивувався Ількові.

— Здоров, Ілля. Так це ти і є директор МТС? — посміхнувся і допитливо подивився на жінку.

— Ні, ні. Емтеєсівський директор обзивався, — ткнула вона рукою на трубку. — Йї-право, обзивався.

Директор дзвонив з дому. Запитував бригадира, чи не простояв вчора із-за паска трактор та що робили вночі. Петро доповів про нічну роботу, спитав й Ілька, коли зупинив свою машину.

— Перед ранком, як закінчив, — сказав Ілько, не почувавши того вдоволення, якого він ще недавно бажав.

Видавлюючи нігтем у столі борозенку, Петро розповів директорові про Ілкове пристосування. Потім довго слухав, притакуючи.

— Згоден. Правильно, Дем'яне Андрійовичу. Я передам йому трубку, — сказав Петро і, відхиливши трубку, звернувся до Ілька пошепки: — Хвалить тебе. На, просить до телефону.

Ілько посунувся по лаві до порога, замахав руками.

— Та що ви, Петре Васильовичу. Кажіть, був та вийшов... Що ж там такого? Прилаштували ролик і все.

— Просять, то доповідай. Швиденько.

Ілько підійшов до столу, залишаючи на підлозі розпливчасті сліди розквашених черевиків. Боязко підніс до вуха трубку.

— Здрастуйте, Дем'яне Андрійовичу!

Директор привітався, пообіцяв преміювати, хвалив, а Ілько так нічого більше й не сказав. Лиш наостанку, коли директор, раптом розсміявшись, спитав, чи Ілкові з руки працювати в Кам'янці, наважився заговорити, червоніючи й напружуючи голос.

— Ну, Петре, — зупинився Ілько перед бригадиром і пересмикнув плечима від ознобу. — Мені б додому. Промок я до нитки.

— Ходімо до мене: зігрієшся, одягнеш щось моє, — сказав Петро, беручи Ілька за рукав. — Проясниться, тоді одвезуть.

— Знов щось твоє? Плащ твій на мені.

— Мій плащ? Як він до тебе потрапив?
Ілько зам'явся.

— ...Віра вночі принесла.

— Так ви що ж, знайомі з нею?

— Та ніби... Ми вже встигли й посперечатись.

— Он що! — аж вигукнув Петро. Він враз пригадав усе незрозуміле в поведінці і Віри, й Сагайдачного. Як же ото він не міг второпати цього раніше!

— В такому разі я просто беру тебе в гості й крапка!

— Ні, мені треба додому, — прогук Ілько і поліз до кишені за тютюном.

Папір і тютюн в кисеті були мокрі. Петро взяв кисет з Ількових рук.

— Ходім... В мене й закуримо, — уже майже наказував Петро, пізнаючи в Ільковому ваганні неспіливість і юнацьку соромливість. — Ай, який ти, Ілля. Це мені не подобається. Мовчазний ти якийсь, неспілий. Будь орлом! — і першим ступив з хати.

Йшли по безлюдному артільному подвір'ї... У відкритих дверях кузні жеврів огонь горна. Біля корівника під стріхою, зігнувшись, стояло рябе телятко. На зеленому схилі побіля ставка біліли кури.

Ілько крокував поруч з Петром, чомусь все помічав і запам'ятовував. В душі наростали хвилюючі передчуття. Йому здавалось, що ось-ось дощ перестане, хмари розійдуться і відкриють ясну блакить неба.

ОПОВІДАННЯ

ЗА ПЕРЕВАЛОМ

Узгір'я долини Звараж вкриває могутній ліс. З прадавніх віків на стрімких схилах виростили, падали, трюхлявіли, бралися мохом і знов виростили буки, смереки, ялиці. Одні мисливці та лісові охоронці тривожили тишу цього захищеного серед великих перевалів міжгір'я.

Дерева тут багато. Та дуже важко лісорубам вибирати його звідси. Першою дісталася за перевал бригада відомого на Буковині завідувача Луки Берли. Ручними пилами звалювала величезні буки, спускала їх з гір, трелювала кіньми до потоку і не плотами, а колоду за колодою сплавила водою. Робота марудна, важка й невігідна.

Однак лісоруби йшли туди, куди їх вів Лука Берла. Йшли до найдаальших лісів, обвішані зігнутими в коло пилами, торбами кукурудзяного борошна й бринзи. Простували один за одним, як їхні предки, що знали заробітчанські стежки через Карпати, Судети і навіть через Альпи.

Тепер вони корилися своєму завідцю по велінню звички. Ще за часів господарювання в лісах румунських та іноземних промисловців Лука Берла славився серед лісорубів тим, що мав широкі зв'язки і міг дістати контракт на розробки і в Буковині, і в Закарпатті, і в самій Трансільванії. Він укладав з промисловцями договори, набирав бригаду і вів її до лісосік. Завідця брав і завдатки, й платню на всіх, сам провадив розрахунки і, зрозуміло, наживався.

І в наші дні Лука втирався в довір'я деяких начальників лісопунктів. Видаючи себе за неперевершеного знавця гір і лісів, наймався бригадиром, збирав по далеких гірських селах лісорубів і йшов з ними до найглухіших закутків. Тижнями люди жили в горах, у колибах під дощем чи снігом, а завідця віявся по конторах, просиджував днями в закусочних.

І ось в долину Звараж трактором привезли електростанцію, приставили електропили. За перевалом утворився новий лісопункт.

Начальник лісопункту кілька разів приходив у бригаду Берли, розповідав про новину, пропонував влитися в нові бригади. Лісоруби мовчали.

В суботу, коли кінчилась робота, вдарили в рейку. Прийшла на збір і бригада Берли. За плечима лісорубів висіли спорожнені тайстри, за широкими цяцькованими ремнями стриміли сокири. Люди поривалися до домівок. Тому й не присіли на звалені дерева, слухали стоячи... Думками вже були біля своїх хат.

Чули: їх призначили в бригаду електропиль-

щика Петра Гайсюка. Ось він тут, високий, довгов'язий юнак-буковинець, кажуть, він пройшов курси десь аж у Києві... Чули: Лука Берла мусить увійти, коли хоче, в бригаду і працювати, як усі. Озирались довкола, шукаючи Берлу. Та де ж він? Не було.

Вислухали наказа і, поправивши на плечах ноші, мовчки рушили в путь. Пішли, як ходили щосуботи, до жінок і дітей, щоб у понеділок знову цими ж крутими гірськими стежками повернутись.

А Петро аж розстебнув на грудях свого синього комбінезона — так тісно йому в грудях. Не сподівався він, що так закінчатся збори. З лісорубів ніхто не сказав й слова. Чому ж вони мовчать? Що вони думають про себе? Петро пам'ятає, як ці ж люди зацікавлено оглядали електростанцію, брали в руки електричні пилки, примірялися, як підтинати дерево, і схвально похитували головами.

— Отак, літричка дужча за м'язи.

— Заграє нам коломийки.

— Встигай лиш танцювати біля неї.

Чому ж тепер такі байдужі до великого повороту в їх споконвічній роботі і житті?

Петрові хотілося побігти слідом, затримати їх, з'ясувати все зараз же.

Його заспокоїв начальник лісопункту, чоловік літній, розважний:

— Подумають, скажуть своє слово в понеділок.

Трохи заспокоївся. Навідався до електростанції, вгостив сторожа «Казбеком» і пішов з лісу останнім.

Поспішав глухими стежками, сподіваючись когось наздогнати, і все розмірковував над тим, що може статися в понеділок. Найбільше боявся того, що Лука Берла поведе лісорубів до іншого лісопункту, і тоді змарнується не один золотий для роботи день сухої осінньої пори.

В село Петро дістався вже смерком. Близько свого двору наздогнав самотню постать і пізнав у ній сусіда Луки Берли, старого лісоруба Омеляна Чепигу.

Той волівся змореним повільним кроком, шкребучи постоломи жорстку кам'янистого шляху. За його плечима стирчала ручка знаменитої Чепижиної сокири. Найтовщу гілку при самому стовбурі Чепига відтинав одним ударом своєї сокири. Казали, що він виміняв її ще за першої світової війни в обозного солдата-уральця і що вона вірно служить йому й досі. Можливо, що то була й правда, але певніше над усе лісоруби знали, що Чепига, приземкуватий, сухорлявий чоловік, відзначався великою силою і спритністю в небезпечній, важкій роботі лісоруба. О, Чепига користувався загальною повагою. Недарма Берла так дорожив ним і мав його за свою опору у всьому селі.

— Петро? — Чепига обізвався не озираючись.

Гайсюк порівнявся з ним.

— Довго йдете, вуйку.

В голосі Петра чулося співчуття.

— Е, який уже з мене хазяїн... постарів. Того літа встигав після роботи з Перкалаби до хати на вечерю, а тепер...

Він човгав, дивлячись під ноги, і чув, як з кожним кроком у Петра на грудях срібно подзвонювали медалі.

Чепига поважав Петра за його кмітливість і жвавість, задивлявся на нього, коли той порався біля електростанції. Любив він розглядати на Петрових грудях мало зрозумілі йому знаки бойової слави. Серед усього сузір'я впізнавав він лише комсомольський значок, який був у його сина, а іншими просто милувався.

— Поставимо незабаром у долині теплі намети, влаштуємо їдальню. Менше і ходні буде,— сказав по паузі Петро.

Це була новина. Чепига чув її вперше. Проте нічого не спитав. Далі йшов мовчки, впертою і невтомною ходою горця. Він був чимось пригнічений. І Петрову душу знов торкнув неспокій.

Петрові пора була звертати до воріт.

— Добраніч.

Чепига зупинився.

— Маю тобі щось сказати, Петре...

Петро озирнувся, ступив до Чепиги.

— Молодий ти, Петре, а роботу взяв велику. Пильнуй гостро. Дивись, куди падатимуть дерева. Тямуєш?

— Так... Дякую.

Півповоротом до Петра стояв Чепига, ладний кожної миті рушити далі. Петро напружено чекав.

— Людям наостобісіли мозолі од пилки та й ті курні колиби. Лісоруби знають, Петре, що їм буде тепер ліпше... вони стоять за тебе.

Берла залякує всіх. Але завідцям уже наступив кінець. Я сказав тобі. Добраніч.

Сіра постать заколихалась і розтала в пільмі.

Петро стояв біля хвіртки, чув, як постолі шкребли шлях. Рука ніяк не могла намацати гачка.

В неділю Берла весь день частував своїх друзів. Сп'янівши, він грюкав по столику здоронним кулаком, хвалився своїми заслугами перед людьми, а то — регочучи оповідав, як десь там струм електростанції пішов у землю, і лісоруби мусили півдня підстрибувати, бо не могли встояти на одному місці.

Була в Берли єдина надія на те, що в перший день лісоруби не вийдуть на роботу, і тоді він знов поведе їх в якийсь далекий лісопункт, порине в рідну стихію — буде бігати по конторах, домовлятись, обіцяти, приносити лісорубам запаморочливі новини, обдурювати їх і жити, як досі...

В понеділок Петро з'явився до місця збору трохи з запізненням. Машини, яка підвозила лісорубів до перевалу, не було. Кілька чоловік понуро стояло з сокирами і клунками, поглядали на шлях. Петро жахнувся. З ким же він сьогодні буде працювати? Спитав, чи була машина. Ніхто не знав. Він пройшовся понад шляхом, сердито збиваючи зі стежки свіжі опалі каштани.

Прибула машина. Петро заліз у кузов, сів скраю і, коли рушили, почав вдивлятися вперед. Скоро наздогнали перший гурт людей.

Петрові одлягло од серця. А он ще йдуть, ще...
Машина всю дорогу підбирала людей.

Серед них був і Лука Берла.

Але куди ж вони йдуть?

Від перевалу до лісосіки спустилися стежкою в долину. Тут ще стояли сутінки, на всьому рясними краплями лежала холодна осіння роса. В міжгір'ї було тихо — не поворухнеться листочок, не опаде зсохла голка смереки. Лише шумів і шумів потік та плюскотіли джерела, що пробивались з-під каміння, з-під зеленого про шарку моху.

Ось і ділянка. Біля куреня, вкритого луб'ям, сторож розіклав привітне вогнище. Лісоруби завернули сюди. Присіли на колоди й пні перепочити, запалили люльки.

Берла теж зупинився тут. Він зодягнувся до лісу, як на свято: в нову вовняну в'язанку, вишиту сорочку, зеленого капелюха з чорною воронячою пір'їною. Біля ніг поклав набитий харчами рюкзак, а за широким поясом, що обтягав знизу великого живота, стриміла сокира з свіжообструганою ручкою.

Людей було багато. Берла зі всіма загравав, сипав жартами.

Петро з майстром розмірив місце для естакади. Щось обстоюючи, він жваво розмахував руками. Наблизився до вогнища. Берла виступив йому назустріч. Його повне червоне обличчя під маленьким куцополим капелюхом враз посуворіло.

— Ну, обіцяй нам, бригадире, що даси своєю «літричкою» кубометри... Мусиш запевнити людей... Ми повинні діставати платню

не меншу, як раніше. А то як же? У нас дома жінки й діти. Ми не прийшли сюди встарати якогось карбованця лише на горілку. Ліс — то всі наші гаразди...

Він силоміць стримував себе, щоб говорити повільно, його губи тремтіли й кривились, він готовий був вибухнути лайкою, прокляттям оцій електростанції, тракторам, пилам.

Петро відповів тихо:

— А ви за всіх не турбуйтеся, товаришу Берла. Це справа начальників... Лісоруби матимуть заробіток не менший, як досі мали. Лісоруби, кажу, а ви — не знаю. Чи вмієте ж тримати сокиру?

Хтось зареготав і враз примовк.

Берла спалахнув:

— Я собі зароблю. Ти вважай, щоб твоя «літричка» не покотилась з гори. Зависоко стягнув її, Петре, а наші гори до того непридатні. Вважай собі на це... шкода лиш, що ти зіпсуєш добру ділянку... до неї потім з руками й не вступишся... Люди, може нам ліпше зараз податися в Перкалаб?.. Мою бригаду приймуть всюди.

— Твою бригаду?

Це Петро майже викрикнув. Його груди хвильно дихали, і від того комсомольський значок, прикріплений на синьому комбінезоні, колихався, вперто ясніючи червоним промінцем.

Лісоруби підвелися, обступили бригадира й завідця. Петро пробіг очима по їх обличчях. Зустрівся з ласкавими, ледь прищуреними очима Чепиги.

Так, він буде відповідати серйозно, переконливо і спокійно, лісоруби його підтримають.

— Я не сподівався, що ви, товаришу Берла...— офіційно, як промовець, почав Петро, кинувши руки до широких кишень комбінезона.— Я не бажав сперечатись з вами, та й нам пора ставати до роботи. Але я скажу... Не сподівався я од вас такої поведінки. Ви старший за мене та й за багатьох інших... бували по лісах, їздили і до Краснодару найматися на роботу, бачили, як повсюди вже давно рубають дерево електропилками. Певне ж, наука вигадала їх не на шкоду людині. Нам їх привезли сюди з самого Ленінграда. То навіщо ж залякувати ними людей, як малят домовиком? Може, пилка вам самому не до вподоби? Може, вона одбиває у вас лісорубів, не дасть більше манити їх у гори казковими заробітками та й обдурювати? Чи так я кажу, лісоруби?

Це була вбивча правда, сказана Берлі прямо в очі вперше за все його життя. Берла найдужче боявся того, щоб ця правда не була висловлена при людях. Він-бо знав, що про нього саме так думав не один лісоруб. Колись він давав роботу й гроші з своїх рук і цим умів придушити всяке невдоволення ним, умів навіть примусити поважати себе. А Петро нараз розбив усе, мов скляний ковпак, під яким ховався Берла.

Обережний і боязкий, Берла просто злякався цих прямих слів. Забігав поглядом по обличчях, шукаючи співчуття і підтримки. Але на нього дивилися суворі й холодні очі лісорубів.

Біла, легка хмаринка зринула десь із-за перевалу і попливла міжгір'ям. На коротку мить вона ховала освітлені сонцем полонини, гривку дерев на верховині.

Берла стояв розгублений, один, смішний і зайвий серед трудівників. Він був чужим для всіх своєю ненавистю до цього сміливого, рішучого юнака, який пізнав те, чого не знали вони, споконвічні лісоруби, і який привів у буковинські ліси дужу силу машин їм на радість.

Чепига пакнув темною, в різьбленій оправі лялькою. Димок легко повився смужкою над ним. Зиркнув на Петра, гукнув:

— Гай, люди, до роботи!

Всім здалося, що то був Петрів голос. Ждали цього поклику. Руки самі лягли на сокири. Ніхто не вагався, ніхто не поглянув співчутливо на Берлу.

Пішли один за одним, ланцюжком. Здиралися по неходженому узгір'ю, поміж густими струнками дозрілими деревами, мовчазними, причаєними.

Серед тиші заревів мотор. Луна розкотилась, розбилась, розсипалась відлунками по хащах, вогких урвищах, обізвалась на сонячній верховині.

Над похмурою ялиновою зеленню проступив сизий димок і рівно повився вгору.

Долина Звараж сповнювалась новими, ще незнаними звуками.

ОЛЕНЯЧІ РОГИ

Був вечір теплої осінньої пори. Долину, в якій горіла наша ватра *, тісно обступили з обох боків гóри. На чистому небі яскравіли дрібні зорі. Недалеко від нашої ватри і трохи вище світилося кілька вогнів. Там рівно гув мотор електростанції і то високо й різко, то дзвінко й розслаблено дзижчала циркулярна пила. І зовсім близько шумів і шумів потік.

Серед цієї мішанини звуків виразно чулись перебори кларнета.

В напівпрозорій глухій пітьмі вечора, вже нахололого гірською, знобливою вогкістю, ці перебори і менш чутні вигуки труби та гупання барабана свіжо нагадували про залитий сонцем весняний сільський майдан, про дівчат та хлопців у барвистому вбранні, про бурхливий гуцульський танок.

Над зрубами розпочатих будинків стирчала одна, сьогодні зведена перша кроква.

Тихий одсвіт вогню яснів на тоненьких

* Багаття.

струнких і гнучких стовбурах вільшин і яворів, що густо росли над потоком. У темряві вирізьблювалась розташована недалеко від нас земляна піраміда — бокша, з якої на всі боки виходив, просочуючись крізь землю, білий дим.

Тиміш Дроздик, відомий усій гірській стороні вугляр, саме й мешкає тут, при цій бокші, у покритій корою колибці. Вдень і вночі вартує він бокшу, аби присипані землею букові дрова стлівали на вугілля повільно й щоб ніде не пробивався назовні згубний для вугілля сизий дим.

Познайомився я з Тимошем Дроздиком в день мого приїзду на дільницю.

На змокрілому, заболоченому під саме черевко коні, після п'яти годин їзди глухими гірськими стежками, заростями і розмитими долами, я, нарешті, побачив людей, якусь будівлю. Так я дістався до лісової дільниці, куди мав призначення. Тут, на галявині, покотом лежали щойно спиляні височенні ялини й смереки, гуркотів трактор, снувались димки вогнищ, і між крутих, покритих одвічним лісом схилів лагідно гріло осіннє сонце. Першим я побачив на цій галявині якогось старого гуцула.

Він стояв з палицею в руці, в накинутому на плечі кожушку, в капелюсі, в галіфе і босий. Дивлячись кудись вдалину, він задумливо попахкував люлькою. Біля ніг гуцула сидів на задніх ніжках чорний, невеличкий песик. На якійсь віддалі і трохи нижче курилась чорна, розжарена гостроверха купа землі.

Мені, степовику, той гуцул в першу хвилину здався казковим володарем усіх цих гір і лісів. В його образі, в його спокої було щось древнє, горде і владне. Він, мабуть, справді почував себе в ці хвилини гордим з того, що, вправши бокшу, мав право отак стояти на галявині й слухати, як долина сповнюється ніколи не чутиим гулом; стояв й спостерігав, як чотири довжелезні важкі ялиці, схвачені на гак, нехотя скоряючись, перевалюючись на пнях, повільно посуваються за трактором; стояв і розмірковував над тим, що ось за якихось десять днів ожила й зовсім змінилась віками неходжена, далеко затиснута в горах, долина; стояв і по-старечому милувався світлими, прижовклими, мріючими на верховинах полонинами.

Я наблизився до нього, привітався. Поважним рухом він підніс над головою капелюх. Я спитав, де тут начальник дільниці. Побачивши в моїй руці речовий мішок, старий прийняв повід коня і показав на крайній в ряду новеньких, зелених наметів, що стояли ген далі.

На дільниці поки що провадилися тільки будівельні роботи: теслярі закладали будинки, транспортники підводили до лісосік вузькоколійну дорогу. Я поринув в свої службові справи. Щодня доводилось обходити ділянки, розкидані на 10—12 кілометрів. Був завантажений до краю. Проходячи повз колибку вугляра, я завжди бачив його там: вештався біля бокші, або сидів над ватрою, щось майстрував і пильнував казанок з нехитрою лісовою стравою.

Я все ще жив першим враженням від зустрічі з стариком у день приїзду. Але тепер до всього того романтичного захоплення додавалось і все інше,— буденне, трудове. Лісовики бачили, що старий вугляр стійко зносив всі труднощі роботи й життя на цьому, закинутому далеко в гори, будівництві. Тиміш Дроздик, наприклад, не їздив, як інші, щосуботи додому, бо не хотів переривати на кілька днів випалювання вугілля. Іноді, коли не встигали підвезти йому крупно порізані дрова для нової закладки, він сам брався готувати їх. Серед усіх турбот мене не покидала одна думка: от би поговорити з цим старим лісовиком; стільки ото він знає про життя цього гірського краю! Та знов і знов доводилось відкладати свій намір.

Проте, незабаром події самі якось зіткнули мене з Тимошем Дроздиком.

В наметі червоного кутка редколегія випускала стінну газету. Газета була присвячена збору підписів під Зверненням Всесвітньої Ради Миру. До цього номера газети майстри, бригадири й техніки написали замітки про кращих людей дільниці. Про боротьбу за мир, про наших передовиків розмовляли в той день всюди. Над наметом червоного кутка майорів прапор.

Я забіг до червоного кутка поглянути, як ідуть справи з випуском газети. На дверях я зіткнувся з Тимошем Дроздиком. Мене здивувало його засмучене обличчя. Воно було похмуре, сіре, без жодного вияву того настрою, який єднав у ці хвилини увесь колектив. Мені навіть здалось, що в його очах були сльози.

Дроздик хутко оступився набік, щоб дати мені дорогу і, не привітавшись, пішов в напрямку бокші.

— Дроздику, як справи? — спитав я навздогінці і більше для того, щоб той зупинився.

Він зробив ще кілька кроків і неохоче затримався.

— А все гаразд, дякую, товаришу начальник. Вугілля маєте досить.

Я був певний, звичайно, що вугілля вистачає і ковалям, і навіть для розтопки електростанції, бо завжди бачив у кузні купи вугілля. Та коли Дроздик заговорив про вугілля, я насторожився. Невже щось трапилось?

— Вугілля у нас досить. Але ви чимось стривожені?

Я підійшов до нього. Повісивши на руку палицю, він почав лагодити свою люльку. Коли я зовсім наблизився до нього, він обернувся. Його очі були повні стриманих сліз.

— Нічим я не стривожений, товаришу начальник, — вимовив він пригнічено. — Моя єдина тривога — то є вугілля. За три місяці моєї роботи не було на мене жодної скарги. Не було... І ви скажіть, як ви є виконроб і начальник над людьми. Я свою роботу маю над усе, я навіть до хати не ходжу третій тиждень. Платню, дякувати, маю добру, я вдоволений. Лиш болить мені душа з того, що не знаю, при кому я є і хто наді мною старший. Я, товаришу начальник, теж хочу почути слово — який я робітник, передовий, а чи якесь ледащо... Чи стою я на варті миру, а чи байдужі для мене оті слова на червоному...— Він

ткнув пальцем на слова, виписані на кумачевому плакаті, протягнутому між двома молоденькими, полишеними на майдані смереками.— Моя вся робота на варті стоїть! От що я вам проголосив та й усе.

Він обернувся і рушив несмілим кроком.

Я дивився йому вслід і не міг сказати й слова.

В червоному кутку на столі лежала вже наклеєна на щит в яскравих барвах газета. Член редколегії конторниця Калина, присівши до ослону, щось малювала на аркушику. Я пробіг очима шпальти, написи, прізвища. Газета була урочиста і бойова. Серед імен кращих трудівників не було Тимоша Дроздика. І я замислився. А дійсно, хто ж у нас оцінює працю вугляра і тих, що змашують вози, чинять збрую, топлять лазню?

Я звернувся до Калини. Вона стрепенулась.

— Ой! А я прийняла вас за редактора. Він писав тут...

— Скажіть мені, Калино, як виконує свої норми наш вугляр?

— Тиміш Дроздик? — спитала вона і зніяковіло опустила долу свої сині очі. Коли вона глянула знов, її щоки рум'янилились, а тоненький прямий носик біля ніздрів побілів.— Він прибув сюди раніше всіх... У нього, він каже, свої норми...

— Як це?

— А так... За два тижні дає місячне... Смішний він. Як почне щось оповідати у нас в конторі.

— Не знаю, з чого ви там смієтесь... А чому

він не числиться в списку передовиків? Ось хоч би в господарській бригаді? Калино, прошу вас, складіть про нього замітку.

Калина почервоніла до ушей.

— Я... я не вмію...

— Ну, що ви, Калино, жартуєте?.. Передайте редактору мою думку і пишть замітку зараз же.

— Доручіть мені що хочете, а замітку нехай хтось інший пише. Так треба... Ви самі погодитесь потім,— і вона, затулившись рукою, вибігла на двір. Смішна дівчина!

Я розшукав редактора. В нього я намагався вивідати, в чім тут справа, але він теж тільки здвигував плечима. Ми вдвох вписали прямо на шпальту газети кілька теплих слів про вугляра і розійшлися.

Увечері стінна газета красувалась під однією з молодих смеречок, близько столу, на якому лежало Звернення Ради Миру. Велика лампочка сяяла перед плакатом, між зеленим гіллям.

Митря Кирчу, відомий на всю дільницю пильник і віртуозний кларнетист, тут же розташувався з своїм квартетом і грав популярних пісень.

Люди товпились довкола столу, бо кожний хотів стояти ближче, першим поставити свій підпис. Ось усе затихло. Промовець виголосив заклик вдосталь дати лісу країні, одноставно підписатись під Зверненням. Із-за столу президії я вдивлявся в обличчя, шукав Дроздика.

Невже його ніхто не повідомив, що буде мітинг і що про нього написала газета?

Підписи ставили на двох аркушах. Я підійшов до тієї групи, що юрмилась біля червоного кутка. Наступила й моя черга. Схилившись над аркушем, я побачив, що під самим текстом Звернення було карячкувато виведено: «Тиміш Дроздик». Коли я вже відходив, хтось вхопив мене за руку. Це був Дроздик, але його не можна було впізнати. Був він як до свята виголений, вимитий, в нових чоботях, поважний і навіть гордий.

— Дякую, товаришу начальник. Серед усіх і я в пошані стою. Яку днину пам'ятну маємо нині! Подаємо голос за мир, світ увесь іде за нами... Закурюйте мого тютюну.

Його очі теплились слізьми радості...

...Аж ось, нарешті, я зібрався з часом і прийшов до Тимоша Дроздика покурити, побесідувати над чарівною лісовою гірською ватрою.

Старий привітав мене, як давнього знайомого і як гостя в його колибді, вкритій корою бука. Був він чоловіком охочим до розмови, надто ж тоді, коли помічав, що його уважно слухають і розуміють. Пообіцявши розповісти, як полював колись в цьому лісі на оленів, він вигукнув кілька разів своє багатозначне «го-йо!» та й подався принести дров до вогнища. Йдучи десь туди, де обтісувались колоди, до розпочатих будівель, Дроздик, як завжди, взяв з собою і свою товсту палицю з кривим роговим наконечником. Носив її при собі, повісивши на руку. За ним побіг і його невеличкий, домашній, простої породи, песик Бобця, який ніколи ні на крок не залишав свого господаря.

Чекаючи старого, я думав про нього, як про людину щиро, трудолюбиву, мені пригадалась наша зустріч перед червоним кутком, пригадалась зніжковіла Калина. Але я ніяк не міг додуматись, що може бути спільного між Дроздиком і молодого вродливою Калиною, у якої було зовсім інше прізвище. Чого вона тоді так засоромилась?..

Та ось, здається, уже йде і сам Дроздик.

Бобця підкотився до вогню, глянув на нього жовтими прозорими очима, відвернувся, полащився і приліг під колодою. Вугляр ніс оберемок свіжих скіпок і обрубків.

Присів до ватри, підгорнув недогорілі крайки трісок і підкинув нових. Полум'я спалахнуло.

Старий, мабуть, роздумував над тим, що мав розповісти, і помітно спохмурнів. Здавалось, що він зараз гримне на Бобцю, або почне скаржитись на якісь свої кривди.

— Життя, скажу вам, переливається, тече, як той гірський потік. Воно геть відносить все те, що опало, стрюхлявіло, а камінь тримається. А дивіться, як перелилось, перемінилось усе за кілька літ на нашій Буковині. Я нині проходжу лісом з краю в край, од Банилова до самої Румунії... українець, румун і мадьяр у горах, як брати... Хочу — то беру собі рушницю та й полюю... А що було досі? Го-йой!..

Примовк, замислився. Вогонь палахкотів. Роговий наконечник цупкої сучкуватої палиці поблискував.

— Я вуглярю давно. А вугляр у лісі завжди один, біля своєї бокші, над ватрою. Чуєш

поблизу шелест, тріск, тупіт — то десь там стороною табун диких кабанів прошмигнув; блисне щось з темряви — то, може, й сама рись зорить, стежить за тобою, вичікує. А там вище, на полонинах, грають та рекочуть олені... Я до полювання мав смак від отакого хлопця. Тамтоді, за румунських та й австрійських панів, простому чоловікові рушницю тримати було заказано. Най лиш побережник* забачить тебе з рушницею, то вполюєш тюрму або відробіток. Одначе, скажу вам, звіра ми вбивали. Міркували так: ліс не наш, земля не наша, то нехай хоч звір наш буде, та й полювали час від часу. Мав собі чоловік рушницю, ховав у дереві, ішов у гори та й стріляв. А вночі повертався. Не попадайся тільки зі своєю здобиччю побережнику або жандарму в селі. Потрапиш їм на очі — кілька літ твого життя розтопчуть отак, як розтопчують той недопалок. А я саме й попався. Та ще ж кому, своєму лютому ворогові. І ось як все це склалося.

Одного вечора вистеріг я оленя й забив. Але який то олень був! Роги у нього — хоч півфіри сіна клади на них! Від кожного рогу по сім пароків, всі чорні, а на кінчиках білі-білі, аж просвічуються. За такими рогами пани полюють на базарах, як шалені... Жив я тоді без ґрунту, гримався на самій отакій вуглярці, заїдали мене нестатки. А коли заніс я до хати роги й шкуру, то нараз нам з Анною здалось, що ми таки в селі і не найбідніші.

* Охоронник лісу.

Розвісив я шкуру в комірчині, а з рогами тієї ж ночі гайнув до Чернівців. Мав я там одного знайомого чоловіка, котрий перед одним роком служив у старожинецькому суді адвокатом та чомусь не зладував з нашим суддею, паном Биндею, і мусив виїхати. Адвокат частенько врятовував людей од напасті, бідних не сторонився, як інші. Чоловік був добрий. Хотілося мені продати цю прикрасу дому саме йому, бо знав, що і він таких ріг не зречеться.

На ранок дістався я до Чернівців. Адвокат вийшов на дзвінок. Запрошує до передпокою. То, кажу, відкривайте другу половинку дверей. Він здивувався. А коли побачив, що в мене в руках вкриті вереткою розкішні оленячі роги, так і захолов на місці з радості. Але які то були роги! Го-йо! Як поклав я їх посеред покою, то ніяк було пройти збоку. Господар і господиня лиш в долоні сплескували. О, то були роги!.. Великих грошей я не запросив, мені їх як стій подали до рук, ще й пригостили кавою, поговорили ми трохи та й по всьому.

Повернувся я надвечір додому з гостинцями. Дітям купив постолики, Анні хустку. Всі були раді, але Анна моя чомусь не весела. Як погляне іноді на мене, то аж морозом мені по спині посипле. Робить щось і раптом перепинить. Чи то їй вчувалися чийсь кроки під вікнами, чи, може, то жіноче серце таке, що біду наперед чує. Я того не відаю, а в житті я завжди сподівався і сподіваюсь на краще. Та стрічаючись з очима Анни, я здогадувався,

що в неї було на гадці. Думала вона про нашого давнього ворога — жандарма Кирчу Штефана...

У житті, скажу вам, так все переплетене, як гіллячки в тій купі хмизу. Одну хворостинку висмикуєш з купи, а все поворушиш. Так і в цій пригоді. Тож маю казати дещо з попереднього, як то воно все склалось.

В нашому селі жило та й тепер живе чимало румунів. І Анна моя з румунського роду. Прості люди — українці й румуни жили в дружбі. Однаково землю порали, однаково любили вино й кулешу, одні пісні співали, та й в одному танку веселились. Все те я добре пам'ятаю, бо то йшло на моїх очах. І не один легінь* брав собі за жінку чорняву румунку; та й не одна гуцулка йшла за румуна. Закохався і я в румунку. Був я вже немолодий, мав три десятки літ, Анна була молода і гарна, як квітка, щиро полюбила мене. Стрічались ми таємненько, і все йшло у нас, як тому належить бути. Та ось до моєї, таки до моєї, бо вже наші батьки й змовини попили, вчепився молодший за мене і красень-таки, син багача — Штефан Кирчу. Був він на той час уже сам господар, батько його перед тим підірвався й помер, тож тримав себе Штефан першим легенем на селі. А закохався він у мою Анну не в жарт. Серце його кипіло ненавистю до мене. Перестав він зі мною вітатись, ходив у будень і в свято вбраним у нове, завжди носив при собі кованого топірця, і при кожній нагоді пускав

* Парубок.

похвалки — аби те до мене дійшло, що «Анни мені не бачити, як своїх ушей». Так він казав, а намір мав інший: спіймати мене десь темної ночі та й побити так, аби я лиш доплазував до домівки. Певно було б мені тоді не до весілля...

Перестрівав він і Анну, погрожував:

— Будеш за мною, або ні за ким!

Але, скажу вам, що нас Штефан не залякав, бо немає на світі сили, яка відірвала б одне серце від другого, коли вони великою любов'ю злиті. Так, немає! Людська любов не поступається ані перед самою смертю... Побрались ми з Анною. Весілля гуляли — тісно було і в хаті, і на подвір'ї. А Штефан чи з горя, а чи для якихось підступних намірів того ж дня зник із села. Господарство полишив на стару матір і подався. І не було його вдома майже півроку. Йшли чутки, що бачили його в Сторожинці, що він живе у своїх родичів, до якоїсь служби добивається, але тому не йняли віри. Та незабаром послухи ствердились. Штефан заявився у село, і не просто Штефан Кирчу, а домну шеф, жандар по-нашому.

Штефанові була до вподоби його служба. Він ходив, задерши високо голову, при мундирі й пістолі, гримав на людей, здирав податки, пив, збиткувався. З часом він і одружився, але не перемінився, як то кажуть. Все був таким нелюдяним і жорстоким, наче ладний був усе живе звалити собі під ноги та й топтатись по ньому своїми чобітьми. Не любив він і свою жінку, бив її. Боялись його люди. А я то вже зі всіх сил старався, щоби

він не мав за що кинутись на мою сім'ю та й пазури ввігнати. Податок сплачував до строку, церкві дров привозив більше, ніж наказували.

Штефан іноді й заговорював до мене, але коли вступав на подвір'я загадати до роботи, то гукав з порога і йшов геть. Не міг він і досі бачитися при мені з Анною. Мовити правду, я не вірив, що в нього й досі кипіла душа од закоханості. З Анною вони зналися мало, щирості між ними не було, тож йшло те, гадаю, більше з самолюбства чванькуватого заможного чоловічка. Так думав я. Але нам на разі до того байдуже.

Тепер ви розумієте, чому тривожилась моя Анна? Боялась, щоб на сухі дрова не впала жарина. А вона якраз і впала.

Другого дня вранці я щось лагодив у сінях. Розклав собі інструменти, клепаю. Синок подає мені то гвіздок, то залізку, допитується, белькоче. Мені так любо з того. Анна в хаті поралася біля печі. Думки мої вертілися біля леїв, покладених за божницю. Розмірковував я, чи платити мені податок зараз, чи зачекати. Коли рано поткнуся, то підозру накличу на себе. Де це, скажуть, Тиміш стільки грошей наstarав?.. Пятякаю з малим, постукую, прикидаю в мислях, що треба купити синкам, Анні. Аж тут хтось на поріг — в сінях так і потемніло. Підвів я очі — Штефан!

— Доброго ранку,— каже по-румунському.

— Доброго ранку й тобі,— відповідаю йому, а в душі в мене так і похололо. Двері до комірчини хлопчик залишив відкритими, і

крізь них видно, як від самої стелі до підлоги звисла сира оленьча шкура.

— Чому обминаєш примарію, Тимо?.. — та й не доказав слова.

Стоїмо: ні він, ні я не зрушимо з місця. Хлопчик побачив Штефанові очі, та в плач. Вхопилося за мої штани. А в мене сили немає простягти руку і зачинити двері. Та й навіщо?

— То пан Дроздик забив оленя? Дуже приємно,— промовив, нарешті, Штефан, а я чую в його словах інше: «Ось коли ти потрапив до моїх рук».

— Забив,— кажу.— А ти в моєму домі мушиш на все таращити свої очі.

Гаряча кров летіть мені від серця до голови і дзвенить у ній, немов голова стала залізною і по ній хтось б'є мені в потилицю. Думка нараз пронизує мій мізок, як блискавка хмару: взяти б тебе, катюго, за горлянку, як ти мене тепер маєш взяти, та придушити б до землі праведної, щоб ти й дух випустив.

Він, певно, відчув, який струм по мені пробіг, або й побачив, як стиснулись мої пальці, і хутко смикнув із-за плеча карабін. От як обернулась справа!

Дроздик раптом замовк і прислухався. Я все ще всією увагою був у тім, про що він оповідав, жадібно стежив за кожним його рухом, ждав. Але старий мовчав: почав набивати свою люльку. Видно було, що він прислухався до музики, яка невмовкнула вирувала десь за наметами. Чутно її було й досі, однак Дроздикові, мабуть, сподобалась саме ця ме-

лодія. Я теж вслухався і несподівано для себе мусив відзначити, що вона була чудовою.

Таку стрімку буковинську мелодію міг окреслити тільки кларнет. Тільки йому, нащадкові простої флюїри *, дано оповідати про те, як гуде в лісі вітер, як біжить і на бризки розбивається об каміння чистий гірський потік, як вівці, вчувши небезпеку, кидаються стрімголов з полонини на долину; як співає душа гуцула, коли він один іде по вузькій стежці в затінку смерек, над тихим джерельцем; як палко кохає буковинський легінь і як радіє він, коли до його грудей схиляється люба дівчина... О, багато ще про що вміє оповісти кларнет чи флюїра в руках доброго гравця-гуцула!

Я давно не чув такої музики і, потроху позбуваючись враження од розповіді, теж зачарувався нею. Уявив, як хлопці й дівчата після танцю стали гуртками побіля намета червоного кутка, а кларнетист Митря Кирчу, якого я вранці бачив на роботі, біля циркулярки, високий, чорнявий юнак, підперезаний широченним ременем, вцяцькованим мідними блискучими бляшками (цей пояс заповіданий від діда-прадіда для роботи в лісі), стоїть серед музик і, здійнявши над ними свого витертого старенького кларнета, грає щось таке, чого не можуть відразу розпізнати навіть трубач і альтист. Вони ждуть, доки ця мелодія нагадає їм якусь уже знайому, щоб негайно підхопити її, але Митря Кирчу так добирає звуки, так

* Сопілка.

зливається чуттям і уявою з якоюсь своєю думкою, що все в нього виходить нове, неповторне. Він, мабуть, окинув своїм зором отой голубіючий простір, затоплений сизим туманом, побачив, як прояснюється небо над горою, де вже сховався місяць і ніс сюди, в долину, своє блакитне сяйво; а може він затримав свій погляд на обличчі Калини, невеличкої, щупленької, білявої нормівниці в червоній хустці.

І, мабуть, правда, що він задивився на Калину. Таж всі вже знають, чому Митря так багато і весело грає. Як тільки він увечері не на зміні, то бере кларнета, виходить з палатки і перш за все посилає на всю долину, в гори, аж туди на румунську сторону — лункі і просторі звуки однієї і тієї ж пісні:

Верховино! Світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!..

А потім сипоне таким хвацьким перебором, що ніхто вже не встоїть десь там осторонь, а всі потягнуться до втоптаной галявинки біля червоного кутка. І коли прибігає сюди з контори дільниці білява, в червоній хустці Калина, тоді Митря грає з особливим захватом, грає невтомно, не зводячи своїх очей з неї.

Дроздик слухав, перегортаючи палицею біля своїх запилених вугільним попелом ніг пригасаючі жаринки.

— Митря грає,— обронив він в роздумі.— Соловейко, а не хлопець. Од його пісні всім весело.

Знов слухали. Кларнет повторив певне чер-

гування звуків раз, вдруге. І ось зраділо ляснула труба, зататакав альт, гупнув проворний барабан. Ритм танку був такий, що під нього можна було проказати сотні частівок, і, мабуть, кожний з нас щось промовив про себе.

Мені спали на думку чути од дівчат слова приспівок, які немов бриніли в тих спритних переборах:

Співаночки, мої любі,
Де я вас подію.
Заберу вас у платочок,
Городом посію.

Ляскливим, смішним викриком відповідала труба:

Послухайте, браття любі,
Як буду вмирати,
То лиш музику закличте,
Я піду гуляти.

— Поставимо чай, — промовив по паузі Дроздик, примощуючи до жару воду в закіптивілому, масному зовні казанку. — Скоро й Митря прийде. Будемо вечеряти.

— Хіба він тут ночує? — здивувався я.

— Вечеряємо разом, — байдуже, ніби не помітивши мого здивування, відповів вугляр і звів розмову на попереднє.

— От оповідаю вам, товаришу начальник, бувальщину, а вона і вам, і мені здається казкою. А тамтоді, за ті хвилини, як я стояв перед Штефаном, можна було посивіти. А так. Киньте гадкою: в мене була молода любя жін-

ка, діти, ось-ось мало налагодитися господарство, а тут тобі — карабін до грудей. І жалю чоловік не мав до тебе ані найменшого...

Жінка моя вибігла до сіней. Тисне кулаками скроні.

— Штефане, що ж ти з нами дієш? Пожалій діток!

— Не проси! — кажу їй. — Сам, собака, колись проситиме нас.

Ніколи я не терпів людської слабості, а надто моління перед дужими своїм багатством а чи зброєю.

Не дивлячися в очі, Штефан згорнув шкуру, взяв під руку, наказав мені йти з двору. Пішли.

Склав Штефан протокола і попровадив мене до Сторожинця. І ланцюги на руки надів. Он що!.. Іду по рідному шляху. Тяжко мені на душі і сердито на себе: нізачо в біду потрапив. І, мабуть, не викручусь. Штефан сопє за спиною, аж чути часниковий запах його віддиху. Заговорити б з ним, нагадати б йому, як разом колись катались на льоду. Та й про те, що ось і в нього незабаром буде син чи дочка і що розлучатись з дітьми дуже боляче... Але навіщо? Він тепер либонь прикидає, яку пан Биндя дасть йому винагороду за таку гладеньку і велику оленячу шкуру. Уже розголосився з нею на все село. Не відступить.

Кинули мене до тюрми. Сиджу день, другий... тиждень... місяць. Не кличуть на допити, на розслід. Кинули — мов худобину до хліва. Грію своїм тілом холодну бетонову під-

логу. І втішаю себе тим, що, можливо, на цьому все й скінчиться.

Але це був лиш початок... Обійду бокшу, огонь мушу вгамувати.

Він підвівся — довга тінь випросталась і метнулась від вогнища в темряву. Постояв, пакнув люлькою і, повісивши на руку палицю, пішов. Песик викотився з його колибки і подався слідом за ним.

Думки мої поривались вперед, намагались розгадати, чим скінчиться вся ця історія. Але тут знов голосно озвався кларнет і знов кликав до верховин, манив на стежки, порослі зеленим мохом і хобзою, милувався лісовими квітками-бриндушками, зарками, невісточками, завмирав у нестямі над проваллям і, передихнувши, заливався дріботливими трелями соловейка.

І я уявив собі Митрю. Бачу, як він стоїть біля циркулярки, увесь осипаний жовтуватим, пахучим дерев'яним пилом. На вагонетці підвозять до нього товстого бука з гладенькою, ще живою корою, у краплинах соку на місці відрубаних гілок. Меткий погляд, короткий рух — і колода обернута, націлена. Сталевий диск дзенькнув, бризнув опилками і, вгризаючись в тіло дерева, завив, заплакав. Міцні руки Митрі впевнено просувають колоду. Він напружений, уважний і несхибний. Колода розпалась на обаполи, пила зітхнула і заспівала...

Митря Кирчу... Але чому це він вечеряє разом з Дроздиком?.. Дивно, незрозуміло, загадково...

В долині почало світлішати. Дим, що рівно здіймався над бокшею і вився вгору, став зовсім білим. Аж ось крізь темні дерева, що вкривали хребет гори, ясними іскрами проблиснув місяць. Ось він уже виглянув смужечкою над верховіттям. І, мабуть, до нього Митря озвався своїм кларнетом. Звуки його мелодії були схожі на срібні блискітки першого місячного променя, що торкнулись схвильної подихом вітру тихої води — часті, дзвінко-срібні. Потім він чомусь повторив широке і просторе «Верховино» і замовк.

Затихла і електростанція. Тиша зійшла з похмурих схилів в долину. Було схоже: люди і природа на мить оніміли, зачаровані ясным повним місяцем, який, нарешті, заглянув і до цього тісного міжгір'я. На освітленому схилі у блакитному мареві німотно стояли ледь помітно окреслені стрункі смереки і ялиці, лисніли своїм викоханим широким листом явори і буки, і ще чорнішою здавалась крута стіна затіненого стрімкого узбіччя.

Повернувся Дроздик. Він виніс з своєї колибки тайстру. Присів, зняв капелюха, як дома за столом, мабуть, лагодився вечеряти, але тут же забувся про їжу, повів далі розповідь.

— Геть через місяць вивели мене на подвір'я. Ага, сподіваюсь, оце вже скажуть, скільки маю відбути за ту шкуру. Та ні, чекай, не радій, Дроздику. Рубай дрова для тюрми. Рубаю. День, другий, третій. Все, що наготую, хтось забирає, і ніяк я не вгледю, хто ж такий. За вільними людьми вже скучив. Хочеться хоч побачити когось.

А одного разу таки побачив. Коли мене ще не встигли відвести до камери, прийшла за дровами молода, заклопотана служниця. Вона аж подалась назад, коли побачила мене — я був страшний: заріс бородою, брудний, виснажений.

— Це ви самі стільки дров нарубали?

— Сам,— кажу їй.— А ти ж куди їх стільки діваєш?

— Спалюю. У пана Бинді аж чотири печі.

Так ось кого я зігріваю. Самого пана суддю. Ось із ким бачиться щодня служниця!

— А за що вас, вуйку, зачинили? — питає і тихо оглядається.

— За шкуру,— кажу.

— Як то за шкуру?

— А так, за оленячу шкуру та й уже.

— Ой! — вигукнула вона.— Ви вже з місяць тут?

— Правда, дівчино. Може, щось знаєш, то скажи...

— Нічого... нічого... Я завтра в цей час буду,— і пішла хутенько до залізної хвіртки.

Що ж вона знає? Здогадок у мене — за ніч не перебрав. Але одне вирішив твердо: просити дівчину, щоб передала про мене судді.

Рубаю дрова, поглядаю на хвіртку. Невже не прийде? Невже нічим не допоможє? Від сім'ї ні вісточки, горить моя душа... Працую, жду. Іде. Дивлюсь на неї і мало не плачу.

Вона заговорила першою.

— Ваша оленяча шкура лежить у покоях пана Бинді. Жандар її приніс та й при мені казав за вашу провину.

— Аби то була, сестро, справжня провина... Прошу тебе, голубко...

Вона припинила мене рухом руки, стояла, дивилась кудись набік, говорила далі.

— Пан суддя дуже шкодував, що при ній не було ріг. Він так давно мріє придбати оленячі роги.

Я аж затремтів:

— Сестро моя, рятівнице! То перекажи своєму пану, що я принесу йому оленячі роги. Добуду йому роги на краю світа... Нехай він... Ти, дівчино, румунка? — спитав я її так, аби впевнитись, що вона щиро мені співчуває, бо пан Биндя теж був румун.

— Я румунка, вуйко, але кажіть, що маєте казати. Я бачу добре, як пан Биндя збиткується над людьми. Усе в його дім тече...

— Розшукаю йому роги, нехай він подавиться ними, голубко! У мене вдома двоє дітей, жінка бідують, і з мене, поглянь, уже один кістяк залишився.

— Ой, бачу, вуєчку.

А на другий день мене й покликали. Повели просто в дім пана судді.

Тепло, світло і пишно в покоях пана Бинді. Коли я зайшов, він сидів у кріслі. Я зупинився біля порога. Він обернув до мене голову. На підлозі була простелена моя оленяча шкура. Пан Биндя помітив моє здивування, посміхнувся.

— Значить, забив оленя, Дроздику?

— Так, — кажу йому, — застрелив. Бідність примусила до того вдатися, пане суддя.

— Зажди, я про це тебе не питаю, — обі-

рвав він мене.— Кажі ліпше, де ти заховав роги з цього красеня.

Я чекав цього запитання, але відповідати не поспішав. Нехай почекає, думаю. Хоч цим, гадаю, дошкулю тобі.

— Роги, пане суддя?

— Та роги ж! Кажі, не тягни!

— Продав.

Він схопився з крісла.

— Як продав? Коли встиг? Кому?

— Постоли мав купити собі й дітям... В Чернівці одніс, пане суддя.

Він сердито заходив по кімнаті просто побіля мене.

— Значить, ще мало сидів, коли берешся дурити мене.

— Кажу правду, пане суддя,— відповідаю, а сам зважую, як би то йому пообіцяти замислене.

Та він нараз зупинився переді мною, розгорнув поли піджака і повільно опустив руки до кишень. Очі прищулив, бо не міг дивитись ними прямо.

— Ось що, пане Дроздику. Даю тобі три дні, щоб ти пригадав, куди сховав роги... Поклади їх отут, біля шкури. Олень мусить бути цілим... Розумієш?..

— Так,— відповідаю йому.

— Ти, я бачу, на оленях добре розумієшся, коли вбив такого красеня. За нього належить відсидіти не менше двох років. Але ти ж собі не ворог. Пригадаєш, — зовсім впевнено, з усмішкою закінчив він.

Я мовчав. А що я міг сказати? Де я йому ді-

стану такі роги, де? Я не осмілююсь глянути йому в очі, щоб він не помітив мого розпачу.

— Іди. Та не здумай утікати, коли не хочеш зазнати каторги...— і по паузі додав: — Матимеш з чим зайти, там дзвінок на дверях... Ліпше, звичайно, пізенько. Ввечері я напевне дома...

— Красно дякую,— сказав я і вийшов на двір.

Що то за щастя для людини — воля. Оглядаюся я довкола, на сині гори, на небо, все б обіймав і цілував. Сам собі не вірячи, що я на волі, вийшов тихо за місто, а далі майже побіг. Віддих мені спирало, слабість валила мене з ніг, перепочивав я і знов поспішав. Ішов навпростець, колючою стернею, через рови і тернища, щоб скоріше бути вдома. За єдину мить щастя подивитись на дітей, на Анну, дихнути повітрям своєї хати — я віддав би тоді все життя.

Дістався. Діти злякались мене, не впізнавши. Жінка заплакала. Подала їжу. Сіли до столу, були щасливі. Жінка сказала:

— Нехай він їм вигорить, отой ліс... до останньої гілочки! Не підеш ти до нього більше ніколи. Довіку!

— Стій, — кажу їй, — не закликай всього лісу. Мені ще треба добути оленячі роги.

Радилися, підраховували наші достатки та й порішили назичити грошей і йти до адвоката в Чернівці. Може, той відступить роги... Гей, гей, то ми й не бачимо, як наш чай кипить,— іншим тоном раптом заговорив Дроздик.

Він неспішно, весь у полоні потривожених споминів, зняв з вогню казанок, вийняв з тайстри склянку і залізний кухоль, якісь вузлики, обв'язаний горщечок, хліб, потерте печиво.

— Пізня вечеря та й небагата, але прошу. Якщо попелина влетіла, то не шкодить. І коржики їжте. Їжте. Це Митря позавчора приніс. Йому й щодня б ходити до Банилова — дорога не тяжка... Молодість! Ех, Митря, Митря... Затих уже... а, бач, не розходяться... Не наговорились.

Дійсно, довкола було дивовижно тихо, аж ставало моторошно, тільки біля намету червоного кутка хтось когось окликав, та часом лунко злітав дівочий сміх.

З хащів уже виповзла ніколи не займана сонцем лісова вогкість, повітря стало сире і холодне. Зорі піднялися вище, а місяць голубим світлом купав гори і долини.

— І пішли ви до адвоката?

— А куди ж я мав іще піти? То була одна-єдина стежка. Назичив грошей та й подався. Привітав він мене, як гостя. Я йому сказав прямо: так і так, або врятуєте, або у в'язниці гинутиму.

Слухав він мене і пальцями потирав лоба. Бачу, повірив у мою скруту. Чекаю, що скаже, а сам оглядаюсь по кімнаті. Ой, мабуть, мої роги вже далеко звідси!

Нараз підняв він на мене свої очі.

— Я, каже, слухав вас, Дроздику, як адво-

кат. Це моя професійна звичка. І мусив би я взятись захищати вас від того строжи-
нецького барона-знущальника. Так повеліває
моя совість. Над вами чинять таке насильство,
таке самоправство, яке робили колись князьки
за кріпацтва. Але я наперед знаю, що ми з
вами не переможемо. Пан Биндя за свого сі-
рого коня двох чоловік засадив до тюрми, а за
оленячі роги не пожаліє ще двох. Він має пе-
ред собою лише одну мету — нажитись, роз-
багатіти, і на путі до неї ладен затоптати свої-
ми чобітьми і підсудного, і адвоката — і того
дурня-жандара, який сподівається, що і йо-
му кинуть кусень. Я, Дроздику, сам виїхав з
Сторожинця, аби мені не стикатися з ним в
залі суду, суд у нас продався нажитку, ко-
ристі, слугуванню особам. Ви розумієте, Дроз-
дику, про що я говорю?

— Як не розуміти, — кажу йому. — Великі
слова мовите. Я про це теж міркував. Колись,
гадаю, буде кара і на судочинців невірних.

— Буде, Дроздику, буде!

Та ось він устав, заходив по кімнаті. А по-
тім нараз відкрив двері до свого кабінету.

— Ось вони, чудові роги, Дроздику. Шко-
да мені їх, але не для вас, а тому, що потрапля-
ють ненажері Бинді. Знімайте.

Який я був радий, того словами не пере-
дати. Дістаю роги, а сам ще не вірю: чи не
пожартував зі мною пан адвокат, чи не за-
сочить сюди з плачем жінка?

Випроводжаючи мене, адвокат сказав мені
біля дверей:

— Я сам тепер, Дроздику, без роботи, бо

мав сміливість виступити на стороні страйкуючих залізничників... Ходіть здорові.

Хотів руку йому поцілувати, а він не дався. Он яка людина адвокат.

Дорога дуже стомила мене. Аби присів — мабуть, і не звівся. Пізно ввечері дістався я до Сторожинця. На дзвінок вийшла служниця.

— Ой, це ви! Хвилиночку.

Чую важкі кроки.

— Проходь, Дроздику. О, та ти з дарунком!

— Так, — кажу, — але відчиняйте ширше двері.

— Зараз, момент, — забігав біля мене пан Биндя.

Зайшов я до покою.

— Фе, ви такий заболочений, — обурилась повногруда, у довгому халаті пані. — Хіба на дворі дощ?

— Сідайте, — присунула мені стільця служниця.

Коли я відкрив роги, то не відаю, що з панами й скоїлось. Тіпаються, торкаються пальчиком вістря ріжка, жахаються, приахкують, вихваляють. А роги мої розвалилися на всю кімнату — тож казав уже: півфіри сіна клади на них!

Биндя, нарешті, примінив їх до шкури, розісланой на підлозі.

— Отакого оленя підсидів. Ну — мисливець! Зберусь на полювання — неодмінно візьму з собою.

Запрошують мене до столу.

— Дякую, — кажу їм, — я дуже заболочений.

ний, забрудню шкуру та й далеко ще додому. — То як мені далі бути, пане суддя? — питаю.

Биндя враз змінився на лиці: нахмутив брови, напустив на себе службову поважність і високість.

— Що ж, Дроздику, я тебе пустити додому не можу. Закон є закон, як сам знаєш. Є судді і наді мною. Приходь завтра... Попрацюєш у в'язниці, в мене на подвір'ї — там маю дещо будувати. Голодний не будеш... З місяць відбудеш примусу, тоді якось зафіксуємо. Тобі припадало, Дроздику, не менше п'яти років. Такого оленя, Дроздику, належало застрілити самому королеві! Так. Віддячую тобі за ласкавість — відпускаю тебе на ніч, а завтра приходь.

На дверях служниця ткнула мені щось до рук. Вже за містом вийняв я згорток з кишені. Дуже смачно пахнув, поклав назад дітям на гостинець. Іду. Ніч. Холодна вода в калюжах. А я потом обливаюсь. Був слабий та й думки пекли мене. Два місяці багато забрали сил, змучили мою душу.

«Що ж це за життя, що за світ людський? — міркую собі.— Один сидить в теплі, в добрі, у ясних покоях, на чужих сльозах нажитих, а другий, з року в рік жили свої рве в роботі і лишається жебраком, ледве тягає свої ноги. Он хата в мене завалюється, діти, жінка голодні й голі, а я мушу останнє, що маю, віддати задарма. Де ж суд, де правда?» І здалося мені, що я вже йду не додому, а до Сторожинця, і дзвоню до пана Бинді. І ось

вони мені відчиняють двері. І я хапаю ті роги і починаю лупити ними по панських головах, по люстрах і стеклах, по фарфорах отих всіляких!..

На тій північній дорозі я був повен ненависті, повен, як той колос зерном, що ось-ось осиплеться. І про що я в тій дорозі не мріяв! Вітав отих страйкарів сміливих... Йшов через кордони до Києва, Москви, просився до Сталіна. Оповідав йому про кривди, про ворогування між людьми та й просив правду вчинити в краю нашому милому.

Дроздик замовк. Відгорнув жаринку, взяв на долоню, поклав до люльки і пакнув звучно. Підворушив ватру. Жаркий дим з іскрами злітав між нами вгору, і мені здавалось, що старий сидить десь далеко-далеко, і його голос приглушено чується з тієї далини. Та ось він знов зовсім близько. В темних глибоких зморшках його лиця, мабуть, згустилась біль тих літ, а срібне волосся і запалені мислями очі світяться.

В ці хвилини мовчання, коли я саме хотів його спитати про Штефана, непомітно, мов вирісши з самих сутінків, що облягали ватру, підійшли до нас вони — Калина й Митря. Вступили під червонясті спалахи вогнища і зупинились, мружачи очі і посміхаючись.

— Добровечір, — обронила Калина дзвінко. — Ой, і Бобця гріється.

Вона опустила на колоду, обсмикнувши на колінах спідничку, і погладила білою рукою по чорній лискучій шерсті песика.

А Митря стояв, взявшись у боки, високий

на своїх пружних ногах, обтягнутих вузенькими білими штаньми, у накинутому на плечі киптарику. Десь аж на потилиці його розкуйовдженої кучерявої голови тулився куцополый, з прикрасами капелюх. В широких міцних грудях виказувалась дужа, молода сила. Його очі сяяли, а губи пломеніли.

Дроздик повагом оглянув Калину, потім звів очі на Митрю, і чи за те, що в обох їх було так багато неприхованого, визивного, молодого, чи тому, що Митря не присідав, чи тому, що їх поява перервала нашу бесіду, а може, за все разом невдоволено, по-старечому пробурчав:

— Ліс полохаєте. Уже все спить...

Калина опустила очі і ще раз осмикнула на колінах спідничку.

— Ніч яка, тату, — спроквола вимовив Митря.

— І Митря завтра надовго їде, — несміло виправдовувалась Калина, а її губи, очі, годос, вся вона, опромінена щастям, казала: «Нам любо удвох, не гнівайтесь на нас».

— Сідай, поп'єте чаю.

Митря не поворухнувся.

— Я не хочу. Будеш, Калинко? — пом'якшив голос, звернений до неї.

— Ні.

Помовчали.

— Рано їду до майстерень. Що привезти з дому, тато?

— Що ж старому треба... Привези кожуха. Вже холоднішають ночі.

— Взяти б мені тайстру,

— Забіжиш вранці, викладеш усе та й візьмеш.

— Гаразд, тату. Надобраніч,— Митря ледь помітно вклонився до мене. Калина простягла йому руку. Я перехопив Калинин погляд.

— Ось чому ви червоніли, Калино,— жартома посварився я на неї пальцем. І хоч я говорив про те, що було відоме тільки нам двом, всі враз порозумілись і розсміялись. Вони пішли. Її дзвінкий сміх торкнув тишу ще десь біля палаток.

— На весілля заходить,— проказав Дроздик, попахкуючи люлькою. — Стає Митря на свої ноги... Далеко одкотилось яблуко од яблуні.

— Так він що ж, Штефанів син? — не стримався я.

Дроздик видимо не бажав розмовляти про це. Певно в тому була його маловідома родина таємниця. Він коротко зиркнув на мене з-під брів і по паузі заговорив:

— Так, Митря Штефанів син. Але виріс він у моїй хаті... Я йому другий батько.

— Як же це сталось?

— Го-йо! На світі всього буває... Коли батько синові не залишає по собі стежки, син іде по іншій... Слухайте. Життя, як той потік тріску, геть знесло Штефана. А то було в ті дні, коли наближалась до Сторожинця Червона Армія... Пани втікали до Румунії, підпанки за ними, бо всі вони боялись свого рідного села, а чи містечка, як вовк вогню. І Штефан подався з паном Биндьою. А його хату хтось тієї ж ночі підпалив.

Почули ми з Анною серед ночі гуки, прокинулись. Бачимо: в хаті видно, як удень. Вискочив я на двір. Горить Штефан... Подався я на пожежу. За мною прибігло ще два чоловіки, кинулись ми до дверей,— а вони закручені дротом. Я гну, ламаю дріт, жар сиплеться мені на голову. Думаю собі: «Значить, комусь дужче, ніж мені, проїв ти печінки, Штефане».

В хаті було повно диму. Витягли ми на двір Штефанову й хлопчика. Обое вже почаділи. Вона отямилась, кинулась кудись бігти. Нічого не бачить перед собою, біжить, падає в ями, кричить, рве на собі одержу.

Згоріла хата, прибудовки, попекались дерева, і на місці розкішного подвір'я враз стала страшна пустка. На ранок Штефанову відвезли до лікарні в Сторожинець. Її рідня жила далеко, то Митрю, хлопчика, моя Анна взяла до себе, до наших. Шостий ішов йому тоді.

В Банилів того дня вступили червоні кінотники. Люди забули про нічне — святкували: пригощали солдатів, ходили по селі з музикою та піснями. То був радісний день... І те минуло. А Штефанові родичі чомусь не заявляються в село. Згарище лежить, чутки розпліджує. Уже йде і ось яка: Дроздиків дріт був на дверях, ото він і підпалив хату. Як почули ми таке з Анною, засмутилися. Його, катюгу Штефана, я би таки сам тепер спровадив до суду за збиткування над людьми. Але щоб віддати вогневі дитя й беззахисну жінку... Ні, до того я не доживу ніколи. Я й сказав Анні: а коли так, то візьмемо Митрю в сім'ю і виростимо його, як і своїх. Зробимо

так, то підлий послух сам згине. Моя погодилась.

Штефанова з лікарні не верталась. По якомусь часі сповістили в сільраду, що вона померла. Штефан, переказували, затонув у ріці на переправі. Тепер з'явилися і родичі. Прийшли до мене за Митрею, бо з ним, бачте, могли забрати землю, огород. І сказав я тим родичам: беріть землю Штефанову, тягніть собі усі недогарки, а дитина залишиться в мене, бо вже воно, бачте, прижилося. Не погодились вони, подали й до суду. Виклик прибув, пішов я. Аж ось зовуть в кабінет до судді. Вхожу я,— аж за столом знайомий мені сторожинецький адвокат. На radoщах обнялися ми, як брати. Ну, міркую собі, доброму чоловікові дала влада закони до рук. Вислухав він мене, зрозумів усе, як належить, і розсудив по-справедливості. Отак і став я за батька синові мого лютого ворога. І викохала Анна трьох легенів у моїй хаті. Один учиться в Чернівцях на машиніста, другий біля матері, а третій біля мене, в лісі... От і вся моя бесіда, товаришу начальник. Почали з оленя, а зійшли, бачте, на все життя наше. Чого на світі не буває... Го-йю!

Золотий, мерехтливий жар перегорілої ватри вкривався сірим легеньким попільцем. Тиха місячна ніч ішла за перевали. Шумів невмовкний потік, неначе ніс з собою приглушений гомін уже десь народженого дня.

ТАЛАНТ

Амвросію Бучмі

Він мусив ось-ось вийти на сцену. Вже не сприймав того, що діялось за кулісами, і лиш чув тишу великої зали. Артист уже був увесь у своєму образі, у Миколі, що оце повернувся з лісу, промерз і мав зайти до теплої хати, де його чекала мила дружина.

Одягнутий, як для дороги, добре: кобеняк поверх кожуха, на голові бараняча шапка, ноги взуті в чоботи. Але він промерз. Цілий день був на морозі й вітрі. Доки дістався до лісу, доки нарубав та наклав дров... В лісі провозився до ночі. А до вїйта ще ж яка дорога! Геть зморився... І за яку ж платню? Задарма! Бо він вїйт, пан! Ще й б'ється, мордяка! Не смій собі брати й поліңця. Отак вдарив за ті кілька прутиків, які скинув Микола біля свого двору.

Він підбурював себе цими думками і притискав до скронь неміцно приклеєне волосся.

Десь в глибині куліс брязнула «збруя», затупав «кінь».

— Тр-р! Стій,— прогув він своїм низьким

густим голосом і підступив до дверей, що вели до хати — на глядача.

Поруч крутили «метелицю», і від її виття справді сипало по спині морозом.

Ще був у сінях, а в передньому ряду хтось ляснув в долоні. Тиша проковтнула той сплеск, і він розтанув, як тане перша дочасна сніжинка в теплому осінньому повітрі.

Уволік свої важкі ноги і став біля порога, зморений, розбитий дорогою і всім життям.

Тепер його впізнали.

Оплески злилися в гарячий шум. Хтось вирізнявся гучними ударами долонь, хтось вигукував. Над мерехтінням рук, над головами заколихались в різних місцях зали букети квітів і попливли до сцени.

Хвилина. Друга.

Стояв посеред хати, зав'южений, натруджений, старий. З-під кострубатих брів дивився на глядачів. А поряд з ним — молода й вродлива Анна. Сотні рук гаряче били, сотні очей сяяли любов'ю.

Почав повільно розмотувати на собі довгого мотузяного пояса, і всі затихли, поглядами прикипіли до його рухів. Враз забули про нього, артиста, бачили перед собою Миколу.

Він не грав. Він жив Миколою. Миколу він почував так, як і себе самого. Почував його, як своє минуле, осмислене і зрозуміле до кінця. Колись Микола, як щось безмірно рідне, жив у ньому. Тепер він був для нього таким же рідним спомином. Ні, він не грав — він жив Миколою. В ці хвилини він переносився всіма відчуттями в ті далекі незабутні дні.

Це було в роки ранньої молодості, понад тридцять років тому.

Трохи навчався мистецтву артиста і по тому приніс до чернівецького театру своє чутливе серце, ніжну душу і гнівне усвідомлення несправедливості. Палкий гуцул хотів знайти свою долю на сцені. І вдався до цього не без підстав. Після першої ж репетиції йому сказали: «Талант! Справжній талант з народу». Однак в спектаклях йому доручали десь там в епізоді станцювати парубка або прошвендяти мовчазним дідом.

З часом таки допросився. Готували нову п'єсу. Йому дали роль старого гуцула Миколи, який не мав у житті щастя. Молодий артист швидко зрозумів душу вуйка: гнітили його сільські порядки, душив жандарм Михайло. Микола довго скорявся, а потім розгорнув свої плечі і рубонув жандарма сокирою.

Саме отой змах сокирою, як протест і вияв гідності людини, захопив артиста, наснажив пристрастю.

Настав день прем'єри. Партер був переповнений місцевим панством. Микола вийшов на сцену. Мабуть, артист мав перед собою за вірець якогось вуйка з свого села, бо Микола був справжнім, живим.

Грав і вірив, що глядач розуміє страждання Миколи. Та десь в середині п'єси, коли старий скривджений гуцул, заніщо кинутий до тюрми, повертається в своє село і приходить просто на вечорниці, де гуляла його Анна з жандармом Михайлом, коли в артиста проступили на очах його правдиві сльози болю, —

зал нагло зареготав. Артиста опекло вогнем. Він обмер, розгубився. Поглянув на перші ряди, де поблискували промінцями пенсне, лорнети, прикраси, і ледве не крикнув:

«Поганці!»

Далі ходив по сцені, розмовляв і вже не почував себе. Був, мов дерев'яний.

Вони посміхалися ще, аж доки він не взяв сокиру. О, як вони тоді принишкли. А коли він з усього розмаху рубонув жандарма, дами зойкнули, залементували. В першому ряду хтось знепритомнів.

П'єсу урядовці заборонили, а молодого артиста вигнали з театру. Він блукав по місту в пошуках заробітку, ждав біля баз, доки його покличуть перенести вантаж, або по дворах колов дрова. Та що не робив — завжди згадував Миколу, почував його в собі. Мабуть, Микола і повів його на схід, глухими стежками через кордон, за Дністер, в радянську Україну.

На сцені київського театру артист-гуцул розквітнув під теплими повіями життя.

Не скоро радянські війська визволили його край. Та сталося сподіване. І оце сьогодні він прославленим артистом приїхав до рідного міста, зійшов на підмостки знайомого театру.

Ті ж лаштунки, ті незабуті ходи, та сама стара хата. Наче він довше, ніж слід, затримався в дорозі і тепер повернувся додому.

В антрактах він поспішав до своєї кімнати. Втомлений, злягав у крісло, курив, а гример

витирав піт і старив його, поглиблюючи зморшки. В двері раз у раз стукали і вносили квіти, запиеки.

Остання дія. Хата. Суперечка... Скільки разів він повторює ці слова й рухи! Але сьогодні, тут, він проникся образом так, як і в ті давні дні....

В залі спалахує світло. Шумлять оплески.

Тепер він підходить до самої рампи і з-під сивих брів вдивляється в обличчя людей.

Їх багато. Вони світяться радісним збудженням. В кожному він ніби впізнає свій край, своїх односельчан.

До його ніг летять квіти.

Він таки дійсно впізнає когось, на мить затримується на чиємусь обличчі, та погляди просять, перехоплюють його очі.

О, вони, трудівники, розуміють його до кінця, перед їхньою любов'ю, як квітка під сонцем, розкривається його душа до самих глибин.

На очі набігають сльози зворушення. Він довше не може тут стояти.

Пішов.

А зала бушувала, здійнявши над собою його ім'я, як пісню. Люди побачили в ньому рідне, своє, і таке ясне в світлі свободи.

Вийшов з театру в білому костюмі, без капелюха, з розвіяним, пишним сивим волоссям. Натовп не відразу пізнав його. Помітили знак депутата. Оточили.

Якийсь юнак вхопив його руку.

— Ми всі з Височенки. Приїхали на олімпіаду...

Височенка — це рідне село. Але де ж йому знати цих юнаків. Так давно він пішов звідти важким знайомим шляхом.

Він обіймає за плечі двох, трьох. Всіх би пригорнув до себе.

— Ходімте, друзі, по місту.

Вони йдуть широкою асфальтованою вулицею, під кучерявими каштанами. В гіллях зелено світяться ліхтарі.

Перед ними розступаються перехожі.

Подихами прохолоди з далини їх вітають буковинські гори.

ГЛУХА ВУЛИЧКА

Жителі глухої набережної вулиці уже кілька вечорів підряд бачать його.

З'являється він тут в один і той же час, мабуть, спочивши по роботі, і рівним, тихим кроком проходить понад лісками і загатами з ніздрюватого вапняка. У всій його сутулуватій, пристаркуватій постаті, в отих закладених за спину руках виказується байдужість до того, що діється за тинами, в старих, стріхатих і нових, чепурних хатах.

Біля великого каменя, невідомо коли, як і ким покладеного проти двору вдови Явдохи, незнайомець на якусь мить затримується, немов вагається: ще раз йому пройтися чи прямувати додому.

«Що воно за чоловік?» питали каховчани один одного і тільки знизували плечима. Якщо він з тих, що прибувають і прибувають пароплавами на будівництво, то чому він обрав для вечірніх прогулянок саме їхню вулицю, примітну хіба що курявою?

Дзавкотливі дрібні собаки викочуються

з-під воріт, кидаються йому під ноги, а він ось знов іде, спокійний і байдужий до всього.

Одного вечора він зупинив жінку, що несла на коромислі од Дніпра воду, спитав, хто живе в хаті, проти якої лежить великий камінь. Жінка сказала. На його обличчі промайнуло зворушення. Подякував, пішов далі.

На другий день вся вулиця знала, про що питав невідомий, і в кожній хаті снувалися свої здогадки.

Найдужче схвилювало це, зрозуміло, саму Явдоху.

Явдоха жила сама — її син загинув на війні, дві заміжні дочки подались в чужі краї з чоловіками. Старій можна було б залишити свою хату й перебратись до котрогось із зятів. Можна б. Та хіба ж ще де-небудь є таке миле місце, як тут, над Дніпром?

Явдоха любила свою хату. Клала її з чоловіком ще молодою, ногами місили на цеглу глину, на собі стягали все до неї. Кожна лата й слиж, кожна тичка в огорожі промовляє чимсь до її душі.

Ось хоч би і в хаті. Та Явдоха, мабуть, вмерла би, якби не побачила вранці отих рушників, вишитих нею ще за дівочтва, і подарованих матір'ю отих квітів, що вітають її на вікнах ще з вулиці, та й отих карток, розміщених на стіні. Отак само вони висіли при чоловікові, такими їх бачив і син Андрійко... Коли Явдоха тепер обведе очима всю свою хату, млосьне тепло сповнює її груди.

Серед фотокарток у Явдохи є й така, за яку жінка ледве не заплатила своїм життям. Всі жителі глухої набережної вулиці ще не забули цієї події. Правда, по тому Явдоха не виявила нових особливих почесностей до тієї картки, і стоїть вона в тій самій старій рамочці, лиш завела до неї малесеньку картку свого сина — останню пам'ятку про її лютого Андрійка, прислану матері однополчанами з-під Ленінграда. І тепер чужий чоловік і її син стоять в одній рамці вдвох, як рідні. Обидва молоді, в обох погляди світяться живими думами, жадобою жити...

І обох їх немає серед живих.

Чужий чоловік — у білій сорочці-косоворотці, підперезаний тоненьким поясом, з нарукавною зіркою. Білий картуз з зіркою, обшите галіфе, хромові чоботи з високими, зібраними в складки халявами — все це жваво нагадує нам про славні образи червоних командирів-кіннотників часів громадянської війни. Картка давня, вицвіла, зжовкла.

Однак глянувши на неї, Явдоха пригадує і вираз обличчя цієї людини, і голос, і навіть сказані ним тридцять літ тому слова. Як любив він і його ординарець маленького Андрійка, як вони бавились з ним! І хлопчик пам'ятав це і вже дорослим з насолодою оповідав, як грався ремінцем, подарованим йому од сідла.

Отож поставити в одну рамку чужого чоловіка і свого сина прийшло на думку Явдосі не аби з чого.

Вона зробила це по війні. А до того ні вона,

та й ні її чоловік (він помер з хвороби) й помислити не могли, щоб за схорону старої, поживклої фотокартки людини, якої немає в живих, хтось міг загрожувати розстрілом. А сталося ж таке.

...З правого берега летіли через містечко снаряди й рвались в степу. Люди сиділи в схованках. Явдоха з доньками два дні гнулась в сирому льоху, дрімаючи на кулаках і прокидаючись з кожним вибухом.

Нарешті затихло.

Коли Явдоха вилізла на світло, на подвір'ї уже господарювали гітлерівські мотоциклісти. Вони рилися в скрині, шафі, в коморі. Один з них побачив на стіні і фотокартку конногвардійця. Зняв, покрутив в руках і хряпнув об підлогу. Сіпнувся до пістолета. Явдоха обмерла... Солдати взяли контрибуцію й поїхали, а Явдоха сховала картку і вийняла її, аж коли пройшов фронт.

І от тепер навіщо хтось розпитував про Явдоху?

Чого тільки не передумала жінка і не могла ні до чого додуматися. Випадково глянувши на фотокартку, мало не скрикнула: чи не з його близьких хто-небудь?

Ночами дослухалась, чогось сподівалась.

А воно не йшло.

Іларіон Олексійович уже був певний, що розшукав знайому хату, але вирішив ще зайти до міськради. І там підтвердили, що Явдоха Панасівна Рясна живе там з давніх літ... Все

ніби так. А відвідини Іларіон Олексійович чомусь відкладав.

Всі ці дні він жив споминами своєї молодості і весь віддавався захоплюючій роботі. Її тепер було справді багато.

На будівництво прибували люди, на берег звалювали ящики, цемент, цеглу, машини...

Інженер-електрик Іларіон Олексійович приїхав сюди, щоб прокладати електролінії до нових квартир, гуртожитків, підприємств. Але його, чоловіка в легкій зеленій куртці з блискавками на бокових кишенях і офіцерському авіаційному картузові, бачили всюди. Ново-прибулі могли довідатись в нього, де їм оселитись, де помитись з дороги, куди приходити завтра, що першим будуватиметься, і де продається хліб. Простими, найдрібнішими справами Іларіон Олексійович займався з любов'ю, поважно, навіть урочисто. У всьому звичайному він відчував дух великого, значимого, до всього мав своє особисте, душевне ставлення.

Іларіона Олексійовича принесла в Каховку перша хвиля патріотичного відгуку серед людей здебільшого молодих, схильних до захоплення й рішучих. В технікумі, де він викладав багато літ, друзі називали його романтиком. Він любив один прогулюватись в березовому гайку, тайкома писав вірші та ще з часів громадянської війни зберігав і тримав на своєму письмовому столі снарядний осколок. Над ним, людиною вражливою, спомини мали велику владу. Вони покликали його в це степове містечко над Дніпром і привели на глуху ву-

личку, до стріхатої старої хати, перед якою лежить великий незрушний камінь.

Нарешті, зібрався. Накупив гостинців, пішов.

Був теплий весняний вечір. В степах, за Дніпром, червоно сідало сонце.

Тихою, повільною ходою йшов понад лісками й загатами з ніздрюватого вапняку.

Діти, які гралися в піску, загукали на всю вулицю:

— Дивіться, он уже йде!

Завернув у хвіртку до Явдошиного подвір'я.

Явдоха саме несла од хлівця дрова. Побачила — і похололо в душі, а ноги наче прикипіли до землі.

Хто він?

Привітався чистою російською мовою. Явдоха відповіла, а спитати, що йому потрібно, не вистачило духу.

Зайшли до хати. Явдоха увімкнула світло.

Він стояв перед нею, дивився просто в очі і мовчки по-дружньому усміхався. Піднісши до губів розслаблені пальці, Явдоха пригадувала щось давнє-давнє. Деся бачила оці сірі очі з великими темними зіницями. Їх вираз будив щось давно забуте.

— Це ви питали... сусідку про мене?

— Я, Євдокіє... Євдокіє Семенівно.

Вона аж подалась до нього.

— Не впізнаєте?..

Знімаючи картуз, він подав їй руку.

— Ординарець Іларіон...

— Іларіон... Боже мій!..

Явдоха опустила на лаву.

Вони пам'ятали одне одного тільки молодими. Ординарець командира ескадрону тоді, на постої, зовсім було закохався в білолицю, чорняву молодицю. Простодушний парубок не міг надивитися на неї. Строга Явдоха помічала це. Але про ті недоречні й глибокі почуття тоді не було сказано жодного слова. Вони спалахнули й погасли, залишивши тільки сліди в душі.

Давнім, молодим рухом Явдоха поправила хустку, немов ховаючи сиве волосся.

— Відлетіли літа, як пташки у вирій.

— Так, Євдокіє, відлетіли...

Помовчали.

— На цій лаві помер Уманець?

— На цій. Як лежав, то ще ослін приставляли.

Обоє думали про ту жахливу ніч.

...Ішов жорстокий бій. Горіли хати. Видно було, як удень. Іларіон приніс на собі закритавленого командира. Явдоха сиділа сама в хаті з дитиною. Помогла вкласти, нагріла води. Прийшов лікар. На оцій лаві зробив операцію, вийняв з рани осколок. А вранці командир помер... Іларіон, Явдоха, сусіди поховали його... Бої гриміли вже десь далі, в степах. Іларіон помчав наздоганяти свій полк.

З тих пір він більше ніколи не був на півдні.

Іларіон Олексійович пройшовся по хаті. Зупинився перед фотокартками.

— Уманець?!

— Він. А то Андрійко... в цю війну поліг.

— Андрійко? Отой карапузик, що на коня садовили?

Він довго стояв перед ними з непокритою сивою головою.

Сусіди зайшли трохи невчасно. Ще б по-бути їм самим, поговорити, все пригадати. А людям не терпілось. Вони вже й на вулиці очікували. А це пішли й пішли.

— Ще в двадцять першому стояли?

— І пізнали?

— Були роки!

На столі появилися пляшки.

— Сідайте, сусідоньки. Розпалю вогонь, яечню засмажу, цибульки накришу.

Тієї ночі довго горіло світло в хаті Явдохи.

На одній з молодих вулиць Нової Каховки в ряду інших чепурних будиночків є один, в якому живе з своєю сім'єю інженер-електрик Іларіон Олексійович Котов. Коли в нього збираються друзі, коли до нього заходять піонери, кореспонденти, письменники, він іноді розповідає і про пам'ятну, глуху вуличку Каховки.

ІМ'Я НА КУМАЧЕВІ

Портрет Ольги Майби я побачив серед інших на кумачевому полотнищі Дошки пошани каховського будівництва. Показники роботи штукатурниці та й, будемо відвертими, життєрадісне, привабне обличчя дівчини порадили мені взяти її за героя свого нарису.

В комітеті комсомолу мене засипали найкращими словами про Олю Майбу, і я одразу ж подався розшукувати її.

Ольга була дома. Коли я, постукавши, переступив поріг її невеличкої кімнати, Ольга сиділа біля столу над розгорнутою книжкою. Перше, що я побачив на її обличчі, було величезне здивування. Дівчина схопилася з стільця, нерозуміюче подивилась на мене і лиш потім якось сумно й розгублено відповіла на моє «здрастуйте». В кімнатці було ідеально прибрано і впорядковано, а все зайве прикрите й сховане, як буває, коли дівчина чекає на дорогого гостя.

Познайомились. Ольга погодилась розповісти про себе, але не виявила при цьому особ-

ливого вдоволення. Може, це через те, що ім'я цієї дівчини уже згадувалось майже у всіх наших газетах і журналах. Вона переказала, як просилась з села, як радо їхала на будівництво, як дівчата, незнайомі, з далеких країв, навчили її штукатурної справи, і як вона, Ольга, згодом сама стала бригадиром і випередила своїх вчительок. Так, вона була дівчиною вольовою, трудолюбивою, хорошою.

Ми розмовляли з годину. Мій блокнот уже був списаний, я збирався подякувати за бесіду і йти. Саме тепер і сталося несподіване. Ольга чомусь похмурніла, замовкла. По паузі, зітхнувши, сказала тихим голосом:

— Я все вам розповіла... а тільки ви не пишіть про мене.

Вона додала тим же тихим голосом:

— Не ображайтесь, будь ласка. Може, ви й гарно пишете, не читала... не про те йдеться... Не пишіть. Я просила й поетесу, була тут у нас одна, така висока симпатична жінка.

Маленькими пошерхлими од вапна й вітру пальцями з акуратними нігтями Ольга швидко то заплітала, то розплітала кінчик своєї світлої коси. На рівному носіку в крапинках ластовиння проступили дрібненькі, з макове зерно, росинки поту. В усій її постаті, схилений над столом, виказувалось щось надто молоді, неокріплі.

— Прославили мене... знають і в Сибіру, і в Польщі, а я, може, скоро зовсім поїду звідси.

Он що! Справа, виходить, серйозна.

Вражений таким несподіваним поворотом,

я заходів по кімнаті. Мимоволі зупинився перед фотокартками. На стіні, над етажеркою, висів уже знайомий мені портрет Майби, виконаний київським, а чи й московським фотомайстром. Там Ольга весело усміхалась. Поряд з нею була, мабуть, її мати — старенька жінка сиділа під хатою на табуретці, склавши руки на коліна. Ще — гурток дівчат під бузком, потім — кольорова листівка «Мак», а біля неї — стрункий, на витяжку, бравий сержант з медалями на грудях. Мені чомусь здалося, що це для нього так старанно було прибрано в кімнаті і незлагоди в житті Ольги теж якось пов'язувались з цим чорнобривим юнаком.

— Я не зовсім зрозумів вас, Ольго... В комітеті комсомолу про вас так добре говорили... У вас якісь дрібні суперечки по роботі?

Вона дивилась перед собою широко розкритими очима. Пальці швидко, нетерпляче впітали червоненький кісничок. Ось вона відкинула за плечі косу, її груди сколихнулися від глибокого зітхання.

— Ні, не дрібні суперечки!

В її очах блиснули сльози. Вона обернулась і впала на ліжко, уткнувшись обличчям в подушку.

Неважко було вгадати, що Ольга плакала не стільки від заподіяних їй кривд, як від своєї безпорадності. В ці дні, певно, вирішувалось щось для неї важливе й болюче, а мої розпитування, мабуть, знов уразили її.

Я вибачився, подав води, несміливо натякнув, що це ж не по-комсомольському. Та

Ольга швидко заспокоїлась, лиш не підводилась. Їй було трішки соромно за свою слабкість, а може, хотілось отак одній, на самоті ще раз все передумати. Я відчув себе зайвим в цій кімнаті і пригніченим. Значить, в житті людини є щось складніше, глибше, ніж те, про що ми часто записуємо до своїх кореспондентських блокнотів.

— До побачення, Ольго.

Вона хутко підвелася. Обома долонями пригладила волосся, посміхнулась з-під руки.

— Куди ж ви? Я вам ще нічого не сказала.. Плаксуха,— і вона жваво встала, навстіж розкрила вікно на містечко.

Вітер колихнув кружевні занавіси, сповнив кімнату приємною луговою свіжістю. В ній уже чувся стримний передосінній холод. По вулиці пробігали гуркітливі машини, десь близько деренчав трибками баштовий кран, здалеку хвилями долітала з парку музика.

— Писали про мене, поки заслуговувала, а тепер неварто,— почала вона тихим ображеним голосом.— Он позавчора на нараді чого тільки не наговорив про мене виконроб... Аби почули люди, які мені листи слали... — і Ольга зиркнула на фотографії.

Її голос ледве вловимо здригнув, а я чомусь знов згадав собі про сержанта.

— Вам уже писати ніде, візьміть он зошит, записуйте все. Коли я приїхала на будівництво, мені було так весело, так радісно. Я люблю працювати в гурті, сама була в ланці і ланкувала... Цілий рік моя бригада стояла на Дошці пошани. Он з усього Союзу листи йдуть, —

Оля при цьому вказала на фанерний чемодан, прикритий газеткою, в якому вона, мабуть, зберігає свою кореспонденцію.— А як прислали до нас на дільницю нового виконроба, все наче враз переплуталось, розуму ні в чому не доберем. Це всі вам підтвердять, і мої дівчата, і всі.

Наш виконроб чоловік заздрісний, злий, мабуть, якийсь невдаха в житті. Нікого він не любить, тільки самого себе, а кого хвалять в газеті, того просто ненавидить. Це вам усі скажуть, і мої дівчата підтвердять. На роботі те й знаємо, що носимося з відрами та кельмами з місця на місце. Або ще сидимо та годинами ждемо то вапна, то клею.

— Чого ж ми час марнуємо? — якось питаю його.

— А ви не марнуйте, вишукуйте роботу на місці,— каже.

— І клей, кажу, вишукувати на місці?

— Вишукуйте... мґ... кхи... Ніколи мені з вами!..

Не стерпіла я, пішла в партійний комітет. Оце незазенько було. Викликали його туди, пробрали,— трохи налагодилося було. А позавчора оганьбив перед усім народом. Майба і зазналась, і загордилась, і не вникає в умови, і авторитет начальників підриває... Майбі у Каховці вже набридло, їй на село захотілося... Може, там у Закарпатті таких, як вона, на руках носять... Бігме так сказав та ще й рукою показав, яку то я ношу зачіску високу... Я не злякалась його наклепів, ні! Таж душа мені болить. І не знаю, до чого то воно все йдеться.

Нам би ото працювати, честь свою тримати, радіти всьому, що твориться навкруг, а мусиш он чим пектися.

Ольга навіть стукнула кулаком по столу.

Це вже зовсім не було схоже на розпач. Голос її звучав впевнено. Щоби дівчини розчервонілись, а все обличчя у віночку золотеньких волосинок світилося знайомою мені привабністю.

— Чому ж ви прямо з цього не почали нашої розмови? — розчулився я.

Вона винувато осміхнулась:

— Так кореспонденти ж про це й не розпитують... Їм цікаво звідки я, як їхала в Каховку та кому листи пишу. Бігме правда.

В коридорі раптом почулися голоси, кроки, хтось вигукнув ім'я Ольги. В ту ж хвилину, без стуку відкрилися двері і до кімнати навально вдерся цілий натовп дівчат. По-домашньому одягнуті, босоніж, галасливі, нестримні й збуджені. Навперебій вигукували одні й ті ж слова:

— Оля, Олечко!

— Іде!

— Телеграма!

— Сьогодні... Вечірнім з Херсона.

В кімнаті все вирувало: дівчата тиснули Олі руки, обнімали, цілували її, перейняті якоюсь сподіваною радістю. А я стояв спантеличений, як той чоловік, на якого зненацька налетів вихор, зірвав його капелюха і гнав його все вище й вище... Схаменувся, коли вже дівчата подалися з кімнати. Їхніми голосами, здалось, повнився увесь дім.

Ольга стояла біля вікна, підставивши обличчя свіжому вітрові. Ще раз перерачувала телеграму. Вона, певно, забула зараз про всі свої клопоти й незгоди. Її душа цвіла щастям.

Коли вона звела на мене свої очі, в них було стільки ж здивування, як тоді, коли я зайшов до кімнати.

— Ой чого ж я гаюсь? — спохватилась і почала похапцем одночасно одягатись і запи-
натись.— У мене сьогодні такий день, такий.
...Я ждала його... Я побоювалась, що проле-
тить він десь наді мною... Та ви на цьому не
розумієтесь... Пробачайте мою прямоту. Ви ж
ніколи про це в газетах не пишете... У дівчат
є таке побоювання, що раптом промине її
щастя, бо ж їй завше здається, що кого по-
кохає, то він один-єдиний, заповіданий їй усім
світом. А Сергійко мій таки найкращий з
усіх... Ходіте зі мною, я познайомлю вас.
Побачите, хто мені листи писав. Писало мені
багато і як бригадиріві, і як дівчині, а він на-
доїдав найбільше.— Ольга зупинилась перед
дзеркалом, стисла руки на грудях і засміялась
так весело, так сердечно, що навіть я, похмура
від народження людина, посміхнувся.— Такий
настирливий він... аж у Москву приїздив з
Горького, щоб побачитись... — Ось беріть,
будь ласка, букет. Уже трішки й прив'янув,
другий день чекає. А де ж ваш блокнот?
Я дещо зайвого наговорила. З Каховки зби-
ралась утікати. Ви ж не пишть про це, та й
не розголошуйте... То з хвилювання таке при-
йшло в голову. Нікуди я не поїду звідси... Оце
запишіть! Гай, ходіте...

Вона на ходу застібала шовкову картату накидочку, запиналась цвітастою косинкою.

За хвірткою Ольга зупинилась.

Тут було чудово. Між двома рядами свіжих будиночків пряма освітлена вулиця слалась кудись далеко, в степ. Вітер доносив запах дніпрової води, чутніше звучала музика. Мабуть, Ольга хотіла тут сказати щось душевне й урочисте. Та в цю мить десь там, за будівлями, в темряві вечірню тишу розітнув тонко-голосий строгий сигнал річкового трамвая.

— Ой, пробачте... дайте мені квіти! — і пригорнувши букет, вона побігла, лунко стукаючи по тротуару.

Я дивився їй услід і думав: як буває хороша людина близько від розпачу до впевненості й радості.

НОВИЙ ЧОЛОВІК

Він появився на будівництві недавно, і скреперисти ще називали його не по імені, а просто — новий чоловік. Отже, його мало хто знав і в тих загальних нормах знайомства: звідки приїхав, яка сім'я, чи любить посидіти за кухлем пива.

Зближенню з усіма трохи перешкоджав сам характер роботи. Скреперист на зміні один, як палець; приїде на подвір'я, візьме машину й вісім годин гуде собі в степу, де мають вирости нові будинки, — розрівнює там піщані кучугури, чи над рікою, біля причалу, де ладується ще один склад. Та новий чоловік і тримав себе так, що майже ніхто з «старичків» не пройнявся бажанням поділитися з ним чимсь своїм і довідатись щось від нього: бодай хто він і звідки.

Отож видно було, що «новий чоловік» — людина не без гонору. І, мабуть, не дарма хтось з хлопців сказав про нього: «Це скреперист дуже вчений... не нашого пера пташка».

Як воно й буває часто, сказане про нового

чоловіка дуже швидко розійшлося поміж усіх і підтвердилось.

Петро Нечай, оце ж він і є «новий чоловік», виявилось, таки дійсно був не простим собі скреперистом, а вченим. Сам сказав комусь про те, чи од жінок вийшло в світ, і хоч воно й не аж он яка таємниця, а рознеслось: Нечай — колишній механік МТС, на будівництво приїхав, мабуть, після якихось незлагод по роботі, щоб довести своє перед своїми супротивниками. Хоче прославитись!

Наслідком цих куткових перемовлянь було те, що інтерес до Нечая виріс неймовірно: чи дає ж він норму, чи вміє як слід управляти скрепером?

А Нечай взяв та й показав усім, що значить вчений скреперист. Бувший дільничий механік, сівши за кермо, задніх не пастиме. За тиждень він досконало оволодів новою професією, і ось уже п'ять днів підряд щозміни дає не менше двох норм. На дошці показників змагання ім'я Нечая підскочило зразу на перше місце.

От тобі й «не нашого пера пташка!»

Нечай став відомим всій дільниці, його навіть поважали за добру роботу. Однак оту поведінку — триматися в гурті гордовитим мовчуном, закурювання без того, щоб вгостити когось, офіційне «ви» з усіма — не схвалював ніхто.

І може б, в очах робітників Нечай довше виглядів таким, якби не сталася одна важлива подія в житті дільниці.

А сталося ось що. Однієї ночі секретар партійного бюро будівництва Стоян розшукав десь аж за містечком скрепера Нечая і кілька годин підряд проїздив в його кабіні. Секретар пересвідчився, що Нечай працює за погодинним графіком і що це справа корисна для всіх скреперистів.

На другий день Нечая покликали на засідання партійного бюро. Рядовий, безпартійний скреперист з'явився в партійне бюро розповісти про свою високопродуктивну роботу.

В невеличкій кімнаті зібралося людей багато: сиділи біля столу, понад стінами — так що від порога й пройти ніяк.

Нечай промовляв поважно, навіть з гордістю. Видно було, що виступати перед зборами він звик і не губився, як це буває з іншим, не хапався. Розповідав він рівним, тихим голосом.

Погодинний графік, сказав Нечай, він перейняв з тракторних бригад своєї МТС. Отже, справа ця не нова, але дуже ефективна, особливо в роботі на скрепері. Тут бо, як ніде, потрібен розрахунок, самоконтроль і облік зробленого за кожну годину. Для обліку заїздок він прилаштував собі в кабіні дощечку, на якій відзначає одиниці й десятки. Ось він покаже й цю дощечку. Вийняв з кишені, подав переднім, вона пішла по руках. Розглядаючи її, хтось навіть надів окуляри.

Першим по тому виступив прямий начальник над скреперистами виконроб Мазик. До сьогодні він не вникав у досвід Нечая, а як дізнався, що про нього говоритимуть на пар-

тійному бюро, швиденько зібрав дані, і тепер так розхвалив скрепериста, що далі нікуди. Інші справедливо відзначили, що досвід Нечая треба поширити серед всіх скреперистів. Засідання наближалось до кінця.

Але ось хтось од порога попросив слова. Там піднявся з лави старенький чоловік низенького росту. Коли він пробирався між стільцями, то його голова ледве виступала над тими, що сиділи.

«Хто він?» запитували один одного поглядами, але ніхто не міг відповісти.

Стоян усміхнувся йому, як знайомому, і по-сунув од краю столу папери.

Промовець поклав на червону скатертину свою шапку, з якої стирчали замащені рукавиці. Пригладив рідке руде волосся, відкашлявся і почав:

— Чув я тут, як товариш Мазик розхваливав товариша Нечая... схотілося й мені по-новості виступити... Кхи-мг! Я на будівництві — новий чоловік, недавно прийняв майстерню нашого автогосподарства. Та доводиться мені частенько зустрічатись з скреперистами, з ними й додому їду автобусом, ну й, звісно, чую, про що люди толкують. Кхи-мг!

В кімнаті стало зовсім тихо, всі ждали чогось несподіваного.

А він таки дійсно мав сказати щось важливе, бо і хвилювався дуже, і обережно добирав слова для своїх думок, намагаючись говорити переконливо. Його крупні очі на сухощавому обличчі сяяли чистим, ясним вогнем і немов обіймали ним всіх разом.

— Так от скреперисти ще не захопились методом Петра Нечая! — нарешті висловив основну думку промовець і, поправивши перед собою шапку, глянув вбік секретаря партійного бюро. — А через що? — питаєте мене. — Скажу. Через те, що Нечай ховає його, як і оту дощечку, за пазухою. Ні з ким же не поділиться собою чоловік! Ось через що! — промовець запалювався і говорив далі уже енергійніше.

— А скажіть, яка ж тут ув'язка: Нечай дає двісті процентів норми, а його напарник Антон Мусіак — сімдесят процентів. І це на тій самій машині, на тих самих ґрунтах. А хто в цім винен — Мусіак чи Нечай? Я думаю, що Нечай. Та коли б я подав свій метод і був переконаний, що він для всіх підходящий, дасть, значить, поштовх у роботі, та я б уже когось, а свого напарника навчив. Хоч би через нього, значить, поширення йшло... Отак кажуть скреперисти. І я згодний з ними. Двісті і сімдесят — не в'яжеться якось, товариші, не в'яжеться... Більше я нічого не скажу, я тут новий чоловік...

А Нечай уже й голову повісив, червонів і не наважувався й глянути кому-небудь в очі.

Взяв слово секретар партбюро. Він, звісно, підбадьорив Нечая і, ради справедливості, сказав, що винен тут найбільше — виконроб Мазик, від чого той аж підскочив на стільці. Але прямі слова влучили Нечаєві в саме серце. Нечаєві вчувалися вони, немов бриніли в повітрі: «Не в'яжеться якось, не в'яжеться...»

З засідання партійного бюро Нечай вийшов дуже невдоволений собою. В коридорчику ткнув до кишені кошушка зім'яті жужмом тези свого виступу і плечем штовхнув двері.

На дворі сутеніло. Холодний вітер крутив перемішаний з пилом сніжок.

Перед ворітьми різко, на гальмах, зупинився п'ятитонний, увесь у білих патьоках, грузовик. Шофер без потреби мигнув світлом фар і хвацько відкрив дверцята. Вахтер у довгому рудому тупі прийняв в'їздний жетон, і машина, вуркнувши мотором, покотила далі.

«Хвастун!» чомусь з обуренням подумав Петро про шофера і, піднявши комір кожуха, пішов до контори на другий кінець подвір'я.

Він уже відробив свою зміну і міг звідси поїхати додому. Та йому чомусь дуже захотілось побачитись з кимсь, перекинутись словом, розвіяти гнітючий настрій.

А хто ж йому в бригаді друг-товариш? З ким він поговорить, порадиться? Він таки живе самотинцем... І хіба ж неправда? І дружина вже нарікала на нього за це. Два тижні, як на будівництві, і вже йому ткнули пальцем прямо в болюче місце. І там, в МТС, його недолюбливали за це... І де ж впливало все — на партійному бюро!

Почув за собою кроки. Не встиг оглянутись — по плечу плеснув долонею виконроб.

— Чому ж сам подався?.. Образився чи що?

Петро відповів Мазикові ухильно.

— Та, бачу, ви заговорились.

— Про тебе ж і говорили. Я відстоював тебе. Це Мусіяк своїми процентами зіпсував

усе враження від твого звіту. Із-за нього й мені записали у рішенні... Я своє одстояв! Нечай, кажу, не буде розжовувати свій досвід і всім класти до рота. Мусіяк сам нехай приглядається до передовиків. Я ще внесу ясність!.. Пішли скоріше.

Мазик мав звичку ходити тільки швидко, і Петро не попадав з ним в ногу, відставав. Слова виконроба чомусь зовсім не торкали його, немов пролітали десь вище, над ним.

Нечай ішов своєю тихою задумливою ходою і думав про напарника.

Три дні Нечай проїздив в одній кабіні з Антоном Мусіяком. Од нього перейняв навички управління лебідками скрепера. Тоді ж Петро побачив, що Антон Мусіяк зовсім недавно навчився водити трактора і працювати на скрепері. Досвідченому це було видно одразу: там, де треба було розмірковувати над рішенням три хвилини, Мусіяк тратив десяток, де слід було брати перепону з ходу і на повній швидкості, він боявся перенапружити машину, вів її несміливо.

Мусіяк і не ховався з своїми вадами. Але все, що знав, сумлінно, навіть з надойдливими поясненнями, передав новому скреперисту. Про себе ж таїв гадку, що дечому й навчиться у Петра... На п'ятий день Нечай сів самотійно за кермо і якось враз змінився: став мовчазним, офіційним у відносинах.

Через тиждень Нечай зайняв на дошці показників перше місце, а Мусіяк, як і раніше, стирчав на останньому. І між ними несподівано спалахнула неприязнь.

...У конторі Петро застав усю другу зміну і дуже зрадів людям. Його прихід теж справив на всіх помітне враження. Лиш Антон, побачивши Петра, понуро зліг грудьми на столик.

По-дружньому розпитували Петра про засідання бюро, жартували:

— Ти б ділився з Антоном своїм виробітком.

— Позичав би йому щодня десяток бункерів піску і все.

Антон мовчав, червонів. В його душі кипіло.

— А дощечку свою показував? — допитувався Петрів сусід.

І Антон згадав про дощечку. Одного разу, передаючи зміну, Петро забувся її зняти. Антон роздивився її: три рядки дірочок, три гвіздочки — нічого складного. Петро повернувся, вхопив її і сховав до кишені.

— Пустощі, — чи зі скромності, чи на виправдання своєї похапливості сказав Петро...

За фанерною відгородкою, яку виконроб величав кабінетом, Мазик нападав на когось по телефону:

— Не викручуйтесь, як балерина! Що? Я балерин не ображаю. У нас оперативне завдання. Сидите у своїх землянках і світу не бачите... Пальне потрібно негайно!

Невдовзі Мазик відчинив двері свого кабінету. Опершись руками на столик, виконроб був у такій позі, наче він оглядав великий зал з трибуни. Помовчав, обвів усіх очима, щоб притихли, і оголосив:

— Товариші, завтра до Каховки прибуває перший поїзд.

Якусь мить стояла тиша. Тоді хтось хлопнув рукавицею об рукавицю.

— Оце діло!

— Діждались!

Виконроб роз'яснював: поїзд зупиниться біля тієї дощаної будки, яка зараз стоїть серед кучугур. За ніч скреперистам треба розрівняти горби і приготувати майданчик для вантажів, вперше привезених на цю землю залізницею.

Схвальні голоси сповнили кімнату. Всім хотілося попрацювати на місці майбутньої станції, а Мазик перерахував небагато, кому доручав почесне і відповідальне завдання. Останнім він назвав Антона Мусіяку. Той, почувши своє ім'я, не поворухнувся.

З кімнати почали виходити.

Антон підвівся, попрямував до столу виконроба.

Петро пішов слідом за ним.

— Так, значить, я на третьому, чи може... хтось інший? — спитав Антон і поглянув вбік Нечая.

Петро обізвався раніше, ніж виконроб встиг відповісти.

— Я теж хочу поїхати.

— Я не записав вас, товаришу Нечай, — і майже шепотом додав: — Там, брат, сопки манчжурські, багато не вженеш.

Петрові очі гнівно блиснули. Він був схвилюваний своїми роздумами, а ці слова зовсім збентежили його.

— Даремно ви мені це кажете, товаришу виконроб!

Виконробові не сподобався Нечаїв тон.

— Ви, товаришу Нечай, надто печетесь про свій заробіток. А в мене сьогодні незайнятих машин немає.

— Тут не в заробіткові справа. Нам випала на ніч робота відповідальна. І я б хотів... Та я поїду з Антоном на одній машині! Допоможу йому і все. Пішли! — ласкаво посміхнувся очима до Мусіяка.

Виконроб не знаходив, що сказати. Дивився на обох і рвав якийсь папірець на дрібні шматочки.

Антон рвучко обернувся і попрямував до дверей.

Сірим низькими хмарами, холодним вітром плине над степом темна ніч.

Серед піщаних кучугур рухаються трактори, кидають перед себе ясні електричні спалахи, здимають аж до неба сяйво.

Антон веде трактор по второваному сліду — двох глибоких коліях, помережаних відтиском шин.

Крізь похмурий настрій, який ось цілий тиждень гнітить Антона, в його душі просочується почуття вдоволення роботою, собою. Вихопивши на якусь мить світлом фар дощану будку, Антон згадує про Петра... «Нехай погріється, здрімне. Навіщо тіснитись в кабіні».

Вилазячи з колії, трактор реве, перевалюється. Антон дивиться назад. Іще трохи проїхав і смикнув за троса. Скрипнули

блоки, грюкнула лопата — і пісок посипався з бункера. Мотор, почувши полегшення, здіймає свій голос до високих нот. З'їхавши на слід, Антон пересунув цвях на дощечці з дірочками вище. Двадцять третій заїзд!

І знов Антон шукає думками чогось світлого, радісного. Що тут буде завтра? Тисячі людей... прапори... музика. Серед степу стоятиме ешелон з паровозом. Бути б отут, біля самого паровоза, з донькою на руках. А чому б і не приїхати сюди з усією сім'єю. Не соромно буде стояти й біля самої трибуни. Це ж він розрівнював оцеї майдан. І виробіток за ніч дасть!

Антон обмірковує, як все це сталося... Коли під'їхали сюди, Петро проміряв відстань, обчислив, скільки заїздов можна зробити на годину, потім повісив у кабіні дощечку і сказав: «Перевіряй себе кожної години. Відстанеш — понатужся, хочеш дати півтори норми — натягни на кожній годині по кілька заїздов. Самоконтроль, Антоне, підстьобує нашого брата. Під'їзди вибирай зручніші»... І Антон дійсно працює сьогодні енергійніше, і все в нього йде вправніше, зовсім ніби не так, як завжди.

Згодом і Петро вступив у смугу світла. Антон зупинив трактор.

— Як справи?

— Нічого...

Петро піднявся до кабінки, подивився, скільки зроблено: Антон наближався до норми, а зміна ще не закінчилась.

Запалили цигарки. У кожного було про що

поговорити, але обидва мовчали, думали уривками і про свої попередні відносини, і про завтрашнє свято, і про графік. У всьому цьому вони стикались, все це єднало їх, та ще різнило їх щось давнє, неприємне, що муляло в душах.

— Поїхали,— сказав Антон, затаючись кілька разів підряд.

— Може, я сяду? — обізвався Петро.

Сіли до кабіни плече до плеча, як було зовсім недавно, презирнулись — «все гаразд, можна рушати», і коли трактор гойднувся і шарпнув пасмом світла темний завітрений простір, раптом відчули обидва в грудях тепло незнаной досі близькості.

— Що там було на бюро? — прокричав Антон, нахилиючись до Петра.

— На бюро? — Петро зрадив цьому запитанню.— Трохи нас похвалили, трохи полаяли... Там про все знають...

— Знають... в курсі... А вчора зі мною їздив наш новий механік... З трактористів він... Хваткий...

— Такий низенький, у великих валянках? — не стримався Петро.

— Та він... Щось не ладилось з подачею пального. Прискочив ураз... Пробирав і мене... Мало знаєш, каже...

— І мені перепало вчора.

— За що ж?

— За тебе,— прямо сказав Нечай, усміхнувшись.— Машину, кажуть, передає щодня, а досвід ховає до кишені.

Антон різким рухом збавив газ, виключив

швидкість. Сидів і якусь мить мовчки дивився на Петра.

— Так ось чого ти возишся зі мною?

І раптом обидва, збуджені новим, нестримним почуттям простої мужської приязні, зареготали і жартома, по-хлопчачому кілька разів шттовхнули один одного плечима.

— І придумав же...

— Хочу, щоб не ходив більше на прицепі... Втомившись, принишкли.

— Бери лівіше, — порадив Петро. — Тут глибокі колії. Роби новий слід...

Антон повів трактора вліво.

Повертались до гаража на світанку.

Понад полотном залізниці слалась свіжа простора рівнина. Згладжена світлом, вона видавалась гладенькою і твердою.

Очікуючи в автобусі останнього скрепериста, Петро і Антон сиділи на одній лавці. Антон перший помітив на щибках бризки.

— Дощ!

— Невже?

Шофер смачно хріп.

— Отакий день може зіпсувати, — шкодував Антон.

— Поїзд і в дощ прибуде.

Слухали, як хвилястими переливами наближався віддалений гул.

— Нам, Петре, не гріх сьогодні і по чарці б випити.

Кутаючись в козушок, Петро прихилився до стіни.

— Зустрінемо поїзд та й почаркуємо.

А тільки стулив очі, крізь дрімоту і таке приємне відчуття теплого коміра йому знов ніби вчулися слова... «не в'яжеться якось, не в'яжеться, товариші...» І вже майже уві сні поворохнув губи втомленим усміхом.

КАТЕР „ПІОНЕР“

Я стояв над самою водою, на купі битої втоптаной цегли і спостерігав, як високий річковий кран раз за разом ловко переносив на берег з трюму глибокої баржі паперові мішки з цементом.

Поклавши вантаж до кузова автомашини, де його приймали запорошені сірим пилом робітники, кран хутко обертав свою довгу пригнуту вгорі, як палець, стрілу і швидко спускав на товстих ланцюгах таке ж запилене цементом днище в нутро баржі. Там накладались мішки, і знов — над будкою крана пихкотів димок, скреготіли лебідки, і стріла плавно несла над водою, над ящиками, тюками і пруттям заліза міцно схоплений вантаж. Тільки два рази потрібно було кранові нагнутися і розігнутися над баржею — і вже повний грузовик, ревучи на підйомі, прямував до бетонного заводу.

Але ось мою увагу привернуло густе лопотіння мотора, і я побачив, як трохи нижче по Дніпру від берега тихо подалась величезна, похмура, з високими темними бортами баржа,

доверху навантажена лісом. Її буксирував до причалу маленький катер, кольору сірої дніпрової води, з гучним вуркотливим мотором, увесь піднятий, ніби перед стрибком.

Вся ця картинка настільки мене зворушила, що я в захопленні пішов понад водою, через каміння, пруття і калюжі просто назустріч цікавому транспорту. Та й хто з нас, побачивши з берега таку звичайну на річці картину, не зупиниться в зачаруванні. Хіба ми коли проходили байдужими повз грохкітливий поїзд, хіба не проводжаємо поглядом літака в небі?

Причал Нової Каховки міститься в тихому затоні, де саме невеличка річка Конка впадає в Дніпро. Тісно туляться тут баржі, буксири, катери, суднові крани. Коли ж пройтися трохи нижче, то із-за піщаної коси, порослої очеретами й лозами, відкривається широка просторінь могутньої ріки. Тут здебільшого і відстоюються на рейді вантажені і спорожнені баржі.

Показуючи своє біле, вимите хвилями підгруддя, катерок цупив баржу до причалу. Серед цієї просторіні, попереду баржі, він, маленький, вуркотливий, видавався смішним жартівником, подібним до хлопчика, що гордовито береться за роботу дорослих.

Легкі, спокійні хвилі, підштовхувані холодним стриманим вітром, набігали на пісок і залишали десь аж під сухими камінцями білу брівку піни. Від набережних круч, звідти, де росли старі гіллясті верби, до ріки збігав чистий, жвавий струмок джерела.

Я зупинився. Незабаром почув позад себе голоси. Сюди наближались два чоловіки.

— Отут її й поставимо,— сказав передній у чорній, шкіряній, з смушком шапці, під якою виднілось сиве волосся.

— А я гадаю, треба протягти далі,— сказав молодий, у галіфе і куцїй куртці.— Врахуйте, вода прибуде.

— Правильно. Я згоден.

Молодий подав на катер якийсь знак і пішов вгору по течії. Старший наблизився до мене.

— На малого задивились. О, це наша гордість... Добрий день. Впізнаю приїжджого здалека. Хто буває в Каховці, на причал обов'язково зайде.

В цьому сивому, сутулуватому чоловікові не тяжко було розпізнати старого моряка. З-під коміра його довгого, теплого пальта виглядав смугастий тільник, а в темних очах під навислими старечими повіками світилась непогасла завзятість.

— Я тут начальником причалу... Колись не вдержав би мене на суші ніякими канатами. Одплавав, пришвартувався до берега назавжди... А родом з Каховки. Повернувся сюди в тиші доживати віку. А як заgrimіла Каховка, потягло до ріки. Значить, думаю, ще рано відсиджуватись в садочку... Пішли тут один за одним каравани, пароплави... Нові причали з'явилися. І я надів тільника... Другий рік бігаю, командую з берега. Хлопці шанують, добре слухаються... Давай, Миколо, далі, далі! — гукнув він і помахав рукою тому, хто вів катера.

Його слів Микола, звичайно, не розчув, але помітив рух і, обернувши в наш бік голову, посміхнувся білими зубами і підніс над собою кулак в рукавиці на знак того, що він усе зрозумів і що все буде як слід.

Катерок уже проминав нас. Під туго напнутим буксирним тросом шумувала збурена гвинтом піняста вода. Шкіпер натискав на руля, подаючи баржу до берега.

Тепер я помітив на борту катера напис, який мусив визначати його ім'я. Літери були напівоблущені й затерті, і я навіть пройшовся кілька метрів по ходу транспорту, намагаючись розібрати слово. Але прочитати його так і не зміг.

Мій співбесідник здогадався, що зацікавило мене.

— Та ви що ж, не знаєте, як називається наш катерок?— І сам пильніше придивився до напису на борту.— Це його вчора хвилями кинуло до баржі, пошкрябало, бідняжку...

— А що ж сталося вчора?

Старий моряк аж зупинився від здивування. Посунув назад свою ушанку з покоробленим і потемнілим від довголіття морським крабом.

— Ви, значить, тільки сьогодні приїхали? О, тоді ви можете дуже і дуже шкодувати. Я на Дніпрі прожив-таки давненько, але такого шторму, як учора, не пам'ятаю. На морі, звичайно, все не таке — і шторми, і кораблі, і порти. Колись і я промокав до рубчика в солоній воді. Було... А вчора трапилось таке, що серце моє, знаєте, похололо...

— І це було з оцим катером?

— Так, з ним... Хочете, я вам розповім...

Катер віддав трос і з приглушеним мотором, звернувши набік, тихо поплив далі, а баржа насувалась на нього чорною громадою і помітно губила інерцію. Ось вона черкнулась кілем об ґрунт, зовсім загальмувалась і зі скрипом і якимсь трюмовим гулом зупинилась.

— Миколо-о! — приклавши до рота в трубку стулені долоні, гукнув начальник. — Подаси щебінь до кесона і вертайся.

— Є-єсть!

Катерок, збиваючи позад себе білі буруни води, поплив побіля барж, понад довжелезним зеленим земснарядом. В прудкому і легкому леті катерка було щось веселе, грайливе і навіть докірливе отим мертвим посудинам, які ніколи не зрушаться з місця без його допомоги.

Ми зайшли до жарко нагрітої, невеличкої, схожої на тракторний вагончик дерев'яної будки. Примостившись біля плитки, старий мсояк почав своє оповідання.

— Так от. Оцей катерок збудований на Щербаковському заводі в березні 1951 року. Робітники прислали його в Каховку, на велику будову. До Херсона він прибув поїздом, а з Херсона до Каховки — на баржі. Спустили його на воду, моторист випробував і доповів мені, що катер поставлений в причал.

Такий катерок для нас був дуже потрібний. В кожному порту подаються і приймаються з-під вивантаження баржі, формуються каравани — одне слово руху чимало. Підганяли нас уже й більші роботи.

Всі ми дуже зраділи новому катеркові.

На другий день моторист повів баржу з Каховки до Берислава і раптом повернувся з півдороги. Гріється, каже, мотор. Прокатались ми з ним сюди-туди — так, мотор перегрівается. Я наказав ще раз перевірити мотор. Не думаю, кажу йому, щоб ото щербаківські робітники послали нам машину з великими дефектами. Не думаю.

Через два дні випробували знов, і що ж — гріється.

— Від чого ж гріється? — запитую його.

Моторист блимає очима:

— Зазори у підшипниках малі. Так що назад на завод треба відправляти.

Мабуть, у тебе технічна грамотність мала, міркую собі, мабуть, ти умієш тільки на мотоциклі прогулюватись, а серйозної машини в руках не тримав. В Каховці, гадав, і недоука зійде за фахівця. Ні, брат, твоя тут не піде... Шукаю я іншого моториста. А він швиденько й підвернувся. Хлопець золотий. Ви бачили його. Та ось він прийде сюди, побесідуєте...

— Це Микола?

— Так, Микола. Микола Весенчуков. Скажу вам, що я не маю звички молодих людей дуже вихвалити, бо більше строгістю держу їх і порядком, а про Миколу не пошкодую найкращих слів. Юнак — золотий, і все тут. Та він сам прийде, поговорите з ним, побачите.

Еге ж. Так от бачу одного разу якийсь молодий чоловік у синьому комбінезоні, кепці, чоботях, з чемоданом в руці блукає по причалу. Ось він підійшов до катера, поставив

чемодан і почав обдивлятися мотор, і так нагинається, общупує все, наче збирається, знаєте, купувати. Хто такий, думаю собі, звідки? З пароплава хіба — так пароплав уже давненько відправився. Люди розійшлися.

— Що, подобається наш катер? — питаю здалека.

Він аж стрепенувся. Вхопився за свого чемодана, відійшов і вже потім розсміявся. Отак, весело, по-молодецькому засміявся над самим собою.

— Налякали... Я так залюбувався... Подобаються мені шербаковські катера.

— А ви розбираєтесь в цій справі?

Юнак зніяковів.

— Трохи розбираюсь. В майстернях працював... Захотілось в Каховку.

Хлопець, виявилось, приїхав аж з Калінінської області. Гарячі благородні почуття привели його сюди.

На другий день Микола уже порався на катері.

Все перевірів і сказав: мотор недостатньо охолоджується забортною водою. Очевидно при перевозці стряска пошкодила десь водопровід.

Справа була дрібненька, і надвечір уже наш катерок гуляв по Дніпру. А це було, забув я вам сказати, у травні. Погода стояла сонячна, тиха. Вода грала відблисками. На схилах зеленіла трава. На березі гуляли і співали дівчата.

Запам'ятався мені той день, бо Микола тоді й мене провіз понад каховськими берегами, побіля каховської коси, аж до Ключевого. Рід-

не все це мені з дитинства, миле, і коли його бачиш, знаєте, разом усе, з далини, на лету — душа зворушується! А може, це в мене од старості...

Привіз Микола кілька разів камінь з Любимівки, почали записувати його роботу до відомостей. Отут і спитав хтось:

— А як же наш катерок називається?

Дійсно, назви він ще не мав. В той час у нас був ще один катер, більший, — «Комсомолець», який ходив у далекі рейди. Секретар нашої комсомольської організації і сказав:

— Я бачив, як новий катерок пробивався проти хвиль, і аж задивився на нього. Оце, кажу, добрий помічник «Комсомольцеві». Давайте ми так його й назвемо — «Піонер».

Його думку ми й схвалили.

Та в нас мова не тільки об цім. Вам розкаже про все Микола. У нього щодня буває щось цікаве. Ось хоч би й на тому тижні трапилось... Шкіпер невміло підвів баржу до берега і посадив її на мілину. Послав я туди великого катера. Він узяв баржу на буксир, посмикав і не зрушив з місця. Що ж робити? Викликати аварійну службу — багато клопоту.

Микола чув нашу розмову з капітаном «Комсомольця».

— Давайте я своїм поспробую, — каже.

Ну, звісно, ми засміялись, підняли його на жарти.

— А от піду і зніму! — твердо обірвав він нас. — Не все дається однією силою.

— Ну, їдь, нарви й собі боки, — погодився

я, бо знаю, що Микола неспроста настоює на своєму.

Поїхав і я з ним. І що ж, «Піонер» баржу з мілини зняв і вивів на рейд. Як? В тім же й справа, що Микола хитрістю взяв. Він своїм катером часто робить те, чого більші катери не зможуть зробити. «Піонер» наблизився до самої баржі і бурхливою течією води з-під гвинта розмив пісок під кілем. Винахідливість. Аякже...

А вчора для нашого «Піонера» було велике випробування. Вранці подзвонили нам з Любимівського кар'єру, що дві тридцятитонні баржі навантажені каменем і можна їх забирати. «Комсомолец» був на рейді, і я гукнув Миколу.

— Приведеш дві тридцятитонки з Любимівки? — спитав його.

Він подумав, глянув на спокійний Дніпро і відповів:

— Приведу. Основне для мене — пройти міст.

— Вірно, там вузькі ворота. Поспіши, щоб завидна минути їх.

— Єсть! — за армійською звичкою одчekanив Микола і пішов до свого катера.

«Піонер» завжди стояв десь між великими суднами, так що відразу його й не знайдеш. Ось і тепер він вихопився звідкілясь із-за земснаряда і подався.

В турботах, як відомо, час летить швидко. Минула година, друга. Про «Піонера» в мене й думки ніякої, бо коли поїхав Микола, то, гадаю, буде все гаразд. Аж ось десь після

обіду вітер повернувся з південно-західної сторони, або як ми тут кажемо, знизу, і почав помітно дужчати. Ось уже й хвилі зашуміли в березі, уже й пісок порозмивало там, де ще недавно проходили люди, уже й води прибуло — з моря нагнав низовик. Рибалки, бачу, гребуть до берега, а їхні човни кидає, як тріски. Бачу, розгулюється шторм.

Зібрав я всіх по тривозі, кріпимо судна, човни, перевалюємо далі вантажі, а в кожного на думці «Піонер». Де ж це він? Що з ним? По часу він мусив уже пройти міст і підходити сюди. А от немає. З управління теж запитують, бо чекають камінь. Ще минула година. Уже почало темніти. А вітер реве, вода прибуває, хвилі заливають берег. І ось в ці останні світлі хвилини я побачив «Піонера» з баржами аж під протилежним берегом. Микола вів караван у затишку, попід кручами. Ось він сміливо виводить караван на середину ріки. Хвилі відразу підхопили катер, як іграшкового човника. Стривожились ми. Чи не розгубиться Микола? Як тільки він прийме неправильне рішення, то потопить і баржі, і катер, і сам загине. О, штормовий Дніпро на півдні — гнівний!

Микола вперто пробивався до берега. А це якраз і непокоїло нас. Якщо він не здогадається залишити баржі серед ріки на якорях, а приведе їх в причал, будуть вони викинуті на пісок... Ось і зовсім стемніло. Вдивляємось, слухаємо, а нам нічого не видно й не чути. Дніпро реве. Через годину наблизився до берега катерок сам. Мое серце так і похолело.

Мабуть, думаю, щось трапилось недобре... Микола, мокрий до ниточки, не сидить, а стоїть в кабіні і приглядається, де б підійти до якоїсь баржі та пришвартуватись. Та як же тут підійдеш? Хвилі кидають його, як коробочку від сірників. Крутився він, крутився, і, нарешті, вирішив іти десь вгору по Конці. Зник.

Я забіг до нашої контори зігрітись трохи, аж там — повно: робітники причалу не йдуть додому, поки не пришвартується «Піонер». Вітер вие в пічці. Чути, як Дніпро стугонить.

Не скоро з'явився Микола. Він був аж білий на лиці, одяга його була мокра, наче він виліз з води, але в очах іскрилась впертість мужньої людини.

— Де баржі?!

— Що з «Піонером»?! — вимовили ми всі разом. Микола повільно стягнув з голови шапку і сказав:

— Дайте мені закурити.

Десять рук подали йому цигарку.

— Баржі серед ріки на якорі... «Піонер» біля земснаряда.

— Молодець! — не сгримав я свого захоплення.

— Ура! — закричали хлопці. — Ура Миколі і «Піонеру»!

Хтось уже побіг до їдальні за горілкою, щоб Миколі зігрітись. Хтось розстібав на ньому його куртку, допомагав стягати з ніг розкислі льотчицькі унти, які Микола носив і з практичних міркувань (вони дуже теплі), і з любові до авіації.

Микола добре виспався і на ранок був на роботі. Його «Піонер» спокійно собі спочивав під захистом земснаряда, хоч на його боках і залишилися сліди від ударів. Бригади одержали камінь для фундаментів під нові будинки. А хіба могло бути інакше? Моторист-комсомолец, катер — «Піонер», а всі ми служимо нашій партії, яка послала нас споруджувати велику будову на Дніпрі... От, здається, і все. Микола розповість про це, звичайно, краще. Та ось, мабуть, і він йде.

Дійсно, двері відкрились, і до будки зайшов молодий, чорнявий юнак середнього росту, в мохнатих унтах, які носять льотчики, в куртці, а на руках у нього були довгі шкіряні рукавиці. Причинивши за собою двері, він коротким рухом поправив на голові матроського картуза з таким же старим крабом, який носить його начальник, і випалив скоромовкою:

— Товаришу начальник, скажіть їм що-небудь... Не можу я підтягти баржу до самого складу... Не можу, і все. Проток такий, що козеня перестрибне, а вони насіли — тягни і тягни...

— Що там таке трапилось? — підвівся з табуретки начальник причалу, враз набравши ділового строгого вигляду.

— А те, що люди гадають так: як «Піонер» малий, так його можна посилати, куди кому збреше на думку. А я кажу, що ні. Є правила. Ширина затоки не дозволяє, і я відмовляюсь.

— Ходім, розберемось.

Начальник уже взявся за клямку дверей.

Та згадав, мабуть, про свою обіцянку познайомити мене з Миколою і на мить затримався. Скопив очима на мій майже списаний блокнот, посміхнувся і махнув рукою.

— Нехай побесідуєте іншим разом. Робота не терпить...

І вони швидко вийшли.

Скільки мені потім не доводилось бувати на причалі, заставленому баржами, катерами, кранами, я завжди перш за все шукав поглядом бойовий катерок «Піонер» і його незмінного водія Миколу Вєсенчукова.

БЕСОПНИКИ

НАРИС

В перші кілька місяців після оголошення урядової постанови місце будівництва Каховської гідроелектростанції пов'язувалось у наших думках власне з самою Каховкою. Згодом воно було остаточно визначене: на проектах — пряма лінія перетнула голуubu стрічку ріки трохи нижче Каховки. Мов щось живе, існуюче, відчутне, пролягла вона між берегами широкого, повноводого південного Дніпра — від піщаних кучугур Ключевого, через лози й очеретища плавнів, до кам'яних скель біля Козачого.

Створ греблі Каховської ГЕС — так називають цю умовну, незриму лінію на місцевості.

Про неї знають у Москві і в Ленінграді, на Далекому Сході і в Прибалтиці, про неї розмовляють у проектних конторах, в лабораторіях і в хатах колгоспників. Цю умовну лінію — місце грандіозної споруди на Дніпрі серцем відчуває кожна наша людина, а слова

«створ греблі» звучать для нас як заспів до величної пісні.

Пасажири річкового трамвая, що йде від Херсона до Каховки, починаючи від Львова, останнього причалу перед Бериславом, вже не відхиляються од вікон.

На березі ніщо не промайне повз їх увагу: ні чепурні нові будиночки, ні купи зрушеної землі біля котлованів, ні стоси білих дощок, ні купи червоної цегли. А хто помітить високі щогли електролінії, які просто через Дніпро покрокували десь у степ, до Криворіжжя, враз оновивши краєвид цього степового краю, побачить уже закурені вгорі нові заводські димарі, мимоволі вигукне на весь трамвай:

— Дивіться, та що ж тут уже діється!

І серед пасажирів настане зворушлива, еднаюча всіх тиша. В ті хвилини горячим струменем усіх пройме спільна думка: о, яка дужа сила нашого народу, спрямованого волею партії до великої світлої мети!

А по цьому великопетиський чи софіївський колгоспник почне оповідати своїм сусідам про те, що рік тому назад він бачив отут голий степ, на власні очі бачив, як з'явився на березі перший один-однісінький будиночок; хтось гордовито візьметься показувати всім, де має пролягти через ріку гребля — он від отієї заріштованої вишки на правому березі, що з'явилась недавно, і прямо до башти на лівому...

Дійсно, висока прямокутна вишка на правому березі — споруда зовсім нова і розташо-

вана найближче від усіх до води, і це викликає загальну цікавість. Люди довго розглядають її, і знову знаходиться хтось обізнаний з будівництвом і розповість, що на місці вишки почалися перші роботи безпосередньо в створі греблі, а провадять їх люди незнайомої степовикам професії — кесонники.

На берег Дніпра прийшли підкорювачі ґрунтових підводних глибин. Вони допоможуть геологорозвідникам і вченим дослідникам востаннє перевірити свої висновки про міцність і склад порівняно близько до поверхні і найглибших пластів ґрунту на тому місці, де стоятиме гребля і розіллється озеро. Так, народ буде для себе, для нових поколінь, і кожен споруду він закладає, як належить, міцно, надійно.

Наприкінці грудня минулого року до Ключового по Дніпру прибув вантаж, який викликав у річковиків деяке здивування. Вони бо немало перевалили з барж на берег всілякого обладнання, але таких товстелезних і куцих труб, подібних до бочок без дна, такого громіздкого ковпака з круглими отворами по боках і схожого через це на голову величезного скафандра, бачити не доводилось. Серед новеньких трансформаторів, верстатів, сизуватих аркушів товстого заліза, свіжоспакованих тюків це спорядження, що, видно, вже було в роботі, видавалось непоказним.

— А це що за шапка Мономаха?

— Ну й наперсточки ж.

— І кому воно отаке громаддя?

Перемовлялись собі вантажники, причіплюючи тросами до крюка вантажі. Шістнадцятиметровий річковий кран «Бурлак» обережно, мов делікатний прилад, переніс «корону» і труби на берегові помости.

— Кантуї, хлопці, далі. Тут господар знайдеться.

А господарі були таки тут, на будівництві, і знаходились недалеко. В зарослих очеретами й лозами плавнях, обходячи грузькі багна, вони один за одним пробиралися до місця, визначеного для закладки кесона. Це була, власне, невелика бригада теслярів — передовий загін кесонників, тих теслярів, які подібно саперам в піхоті, першими йдуть на будівельні дільниці. Вони зібрали перший будинок у Ключевому, першими готуватимуть фронт робіт після машин-землекопів і на спорудженні греблі. Першими вони прокладають стежку і в цих столочених геологорозвідниками зарослях.

Комуніст Павло Меркулов привів сюди свою бригаду з незмінним знаряддям теслярів — сокирами і молотками. За нею, ревучи й скаржачись на тяжку дорогу, гусеничний трактор волік на платформі дошки, стійки, лебідки, лопати, троси, гвіздки й пічку. Хитка земля плавнів, яка весною надовго заливалась водою, ще ніколи не знала на собі слідів трактора, а густі очерети, по яких металися тепер з краю в край наполохані зайці, лисиці й завезені сюди на розплід єноти, немов никли від гуркоту.

Почали роботу з копання котлована. Павло Меркулов першим взяв до рук лопату. Всі

стояли довколо нього. Хвилина була урочиста, і Меркулов відзначив про себе, що він недаремно обмірковував в путі слова, які йому належить тепер проголосити.

— Нам, друзі, випала честь зняти перший штих землі на тому місці, де незабаром постане могутня гребля... Ми мріяли про це щастя далеко від Каховки і ось ми тут. Давайте ж добре почнемо нашу роботу і славно закінчимо!

Багато ще про дещо міг би сказати в ці хвилини своїй бригаді Павло Меркулов. Два тижні тому вона виконала важливе будівельне завдання. Майже всі ці теслярі несли бойову службу в роки Вітчизняної війни у мостовому загоні, і через десятки рік вони навели мости, по яких переправлялись танки, гармати, війська. Павло Меркулов міг би нагадати отому літньому, низенькому, худорлявому чоловікові, незрівняному майстрові теслярських робіт — Михайлові Івановичу Волкову про те, як він у часи найжахливіших ворожих бомбардувань мріяв про тишу на наших ріках і мостах, про щастя прокладати нові дороги через неходжені місця. Він міг би в цю урочисту хвилину перелічити імена мостовиків-героїв, які загинули смертю хоробрих на понтонах, риштуваннях, в глибинах рік. Меркулову все це пригадалось в якусь мить, і він ще раз обвів поглядом свою бригаду. Перед ним стояли фронтовики Федір Попов, Василь Шелест, Леонід Хохлюк і поряд з ними — вихованець ремісничого училища Микола Губенко, робітники всі з досвідом і знаннями. О, робота кипітиме в їхніх руках.

Того ж дня на березі Дніпра, у створі греблі ГЕС з'явилась вишка. Другого дня вона вже стала бойовим орієнтиром всього будівництва.

— Баржу зі щебенем підвезіть до кесона!

— Сьогодні ж давайте їм локомотив і бетономішалку!

Завтра їм потрібне буде арматурне залізо й цемент.

Про кесон заговорили у всіх управліннях будівництва. Сюди везли матеріали, машини, стовпи для електролінії. І якщо хтось не впроваджував з цими роботами в строк, кесонники не давали йому спокою.

Бетонники Петра Дерев'янка швидко забетонували кесон — велику, розміром 6 на 9 метрів коробку, поставлену догори дном. Бригада Меркулова за чотири дні наростила над кесоном 24-метровий, дерев'яний кран-вишку з десятками діагональних кріплень і перехресть. І коли сюди через кілька днів прибули кесонники-підземники бригади комуніста Івана Січкаренка, вони були приємно вражені: теслярі достроково справилися з своїм завданням.

Тепер підвезли сюди і шлюзовий апарат, схожий на величезну корону казкового царя, ланки товстої шахтної труби, насоси, електромотори, компресори. Теслярі почали будувати приміщення, а кесонники прийнялися до своєї справи: монтажу всього агрегату. Важкі, громіздкі деталі апарата треба підняти на висоту і зв'язати в один механізм, який мусить діяти чітко й безвідмовно. По шахтній трубі люди спускаються в кесон — залізобетонну коробку

і при підвищеному тиску повітря, що не пускатиме до кесона ґрунтові води, вибиратимуть землю, видаватимуть її нагору і поступово проникатимуть все глибше й глибше до давним-давно напластованих ґрунтів, до материнських порід, яких ніколи ще не порушувала людина.

Густі лапаті сніжинки немов білими нитками засновують далину, встилають землю. Звідси, від кесона, не видно ні селища, розташованого поблизу, ні караванів барж, які часто пропливають по Дніпру. По звуках здогадуєшся, що навколо, десь зовсім поруч кипить робота: реве бульдозер, який нагортав насип через річечку Конку, де проляже до кесона дорога; весело погукує на молодій станції Каховка паровоз; десь вурчить на слизькому горбі грузовик, грімко грохає кинута на землю рейка. Коли прислухаєшся до всього, то здається, немов будівництво розкинулось на багато десятків кілометрів, ген далі й далі, і невтомно дише своїми могутніми грудьми.

Двома лебідками бригада Січкаренка підіймає на верх шахтної труби шлюзовий апарат, при допомозі якого люди спускатимуться до кесона, подаватимуть видобутий ґрунт.

За риштуванням і запоною сніжинок з землі не видно, де саме прилаштувався нагорі Січкаренко. Та ось він спритно перелазить з перекладини на перекладину, підправляє лопиком повислу на тросах кількатонну «корону» і гукає:

— Віра робоча!

Це стосується тієї лебідки, яка тягне вгору, а не вбік. Хлопці, що стоять на цій лебідці, одягнуті в брезентові куртки й штани, підперезані широкими зеленими парусовими поясами, до яких прикріплені ланцюжки з крючечками. Цими ланцюжками вони прив'язуються на висоті. Такий одяг робить їх подібними до пожежників, проте праця їхня зовсім іншого характеру. Кесонники — люди спокійні, повільні в рухах... Почувши команду, хлопці — їх по два на одній ручці лебідки — тихо подали вгору. Заскреготіло залізо, з тріском полетів униз якийсь уламок. Туго натягнутий трос завібрував, як струна.

— Стоп!

Через хвилину бригадир подає команду уже з іншого боку апарата, голос його високий від напруги і стривоженості. Хлопці вгадують, що тягти треба негайно і дуже обережно. Заскрипіли під натиском стояки. Напнутий до краю трос гуде на вітрі однією нотою. Нарешті, апаратне обладнання підняте і наживлене кількома гвинтами. Можна одійти од лебідок, трохи перепочити. Бригадир опускається додолу.

На землі він ступає непевними нерівними кроками, мов той моряк, що зійшов з корабля; його обличчя червоне, аж присмагле на холодному вітрі. Від тривалого напруження він збуджений і навіть трохи сердитий і метушливий. Окинувши поглядом усе, що робиться внизу, він помічає деякий непорядок, владним голо-
сом на ходу подає розпорядження і сам береться до діла.

— Лебідку пересувайте лівіше, до третього стовпа... А чому ніхто не знімає блока? Я ж кричав, коли злазив... Ай, хлопці ви мої...

У бригаді всі молодші за нього, і тон переваги бригадира сприймається молодими кесонниками, як цілком відповідний його досвіду і рокам. Хлопці забігали.

— Не почули, Іване Михайловичу, — виправдовується один з них. — Я ось зараз.

— Стій, а чого це без пояса?

Той зупинився, неохоче повертається з півдороги. Бригадир з стриманим невдоволенням повчає:

— Тільки засвистиш донизу... Не бачиш, які слизькі дошки й драбини... Ну, взяли, раз-два, дружно!

Підважена ломами, лебідка легко посувається по мокрих обаполах.

Присутність бригадира ожвавила всіх, його невичерпний ентузіазм запалює людей.

— Завтра нам треба все поставити на своє місце. Компресорники піджимають нас — вони вже можуть давати повітря.

— Залишимося сьогодні на другу зміну.

Це сказав Микола Безручко, працьовитий проворний чоловік.

— Нехай тільки проведуть світло, ми не підкачаємо, — приєднався до нього Камаєв.

— Світло буде.

Праця по-справжньому захопила всіх. Вона, знайома і вивчена вже не раз, приносила радість цим людям, а тут, на місці майбутньої греблі, стала урочистою і радісною.

В обідню перерву всі сходяться до жарко

натопленого дощаного приміщення, єдиного в цьому районі. Тут пахне живицею, димом, тіснувато на лавах і за столом, але в бесідах і жартах швидко спливає година.

Хтось дістав з кишені свіжий номер газети. Начальник групи Михайло Йосипович Монастиренко сам прочитав повідомлення про початок кесонних робіт на будівництві Каховської ГЕС. Імена згаданих передовиків робіт він проказав голосно, підкреслено.

— Та ото й усі? Щось дуже мало...

— Газети не вистачить, щоб усіх подати.

— Місце знайдеться, аби результати підходили, — озивається з кутка Михайло Іванович Волков, зав'язуючи свою засмальцьовану сітку-авоську.

— Стахановців у нас ще малувато. Справжньої роботи ми ще не показали, — зауважує на підтримку парторг Січкаренко.

До нього приєднуються й інші:

— Тут старими заслугами не хвалися.

— Вірно. Дай роботу, покажи себе в новому ділі.

І всі задумалися над словами парторга. Він сказав дуже правильно. На такій почесній дільниці необхідно всім показати вищий клас роботи. Цього вимагають стислі строки, відповідальне завдання. І от в розмовах уже оцінюється зроблене. Воно радує всіх, бо виконане достроково і якісно. Але сил і уміння в людей є на більше — на справжній подвиг. І про нього кожний мріє, кожному хочеться відзначитися на цій славній будові.

— А що там на Волзі? — як завжди по-

вільно, спроквола вимовляючи слова, невідомо до кого звертається вусатий, літній слюсар Михайленко.

І всі раптом притихають. Як вчасно він підказав читцям! В таких-бо розмовах про буденні будівничі справи майже завжди згадуються гігантські розмахи робіт на Волзі. А вісті звідтіля йдуть втішні.

Читали про монтажників. Вони прокладають високовольтну електролінію через широку Волгу. Газетна кореспонденція скупа на описи; але будівники Каховської споруди і по тих словах уявляють, що там діється.

...Холодний різкий вітер. Сніг. По заметених шляхах пробиваються автомашини. Вони везуть високі щогли. Ось на самому березі ріки люди розвантажують їх. Тут починається складна робота по підвісці кабеля через ріку. Молоді фахівці-комсомольці проявляють винахідливість, добре знання справи і тверду волю. Вони перемагають стихію, труднощі.

Закінчили читання. Секретар комсомольського комітету, молодий, в окулярах майстер Леонід Хохлюк пропонує створити на споруджені кесона комсомольсько-молодіжну бригаду.

— Заспівайте, комсомольці, показуйте приклад, — схвалює Михайло Іванович Волков, гріючи біля печі коліна. — А тільки ось питання: куди ж ви нас определите? Чи, може, мені з Михайленком свою бригаду утворювати?

Йому відповідає кілька голосів.

— Вуса в розрахунок не беруться.

— На фронті багато нас було з вусами.

— А дома поголились та й поженились.

— Ех, так-то воно так, — зітхає якимсь своїм роздумам Михайленко, але враз побадьорішавши:— А беріть і мене, хлопці, в молодіжну! Я своїй старій напишу про це сьогодні ж...

Комсомольсько-молодіжною оголосила себе бригада кесонників Івана Січкаренка, і це схвалили всі оплесками. У ній-бо найбільше молоді, їй належить велика робота.

— Ну, коли так, то дивіться, щоб ми не побили ваших показників,— підсумовує Михайло Іванович, моргнувши своєму соратникові.— Ми це діло намотаємо собі на вуса.

Ми сидимо з Січкаренком у затишній кімнаті двоповерхового будинку, де поселились кесонники. Тут ще чути запахи свіжої фарби та лаку. Через широке вікно видно майже всю Нову Каховку. Два рівних ряди вуличних ліхтарів на високих стовпах ідуть далеко в степ по тих запроектованих вулицях, де незабаром з'являться нові квартали. Біля котельні спалахує крилате блакитне сяйво електрозварки, і тоді червоні нові димарі виділяються на темному небі, мов щойно намальовані. Раз у раз по вулиці пробігають машини-самоскиди, погрюкуючи на вибоях залізними кузовами.

Серед густих вогнів Нової Каховки особливо помітний один, що з'явився тільки вчора. Він найвищий, горить ясно, променисто. Його бачать у Бериславі, Основі, Козачому, а вниз по Дніпру,— мабуть, і в самому Херсоні. Височить він, як маяк, над привільно розливою рікою. Це — крупна лампа над кесоном.

Бесідуючи, ми поглядаємо на молоде місто будівників, і воно входить в наші думки, як щось не повністю осягнуте й пізнане, але існуюче, знаменне й велике.

— Я з малих літ залишився сиротою, — продовжує розповідь про себе Іван Миколайович, — і як тільки підріс, захворів на хлопчачу слабкість тих років: подався в широкий світ, мандрувати. І чимало я проїздив на залізниці, аж доки не прибило мене хвилею до Харкова. Тут я згадав, що десь у Харкові учиться мій дружок-односельчанин. Розшукав. Пожив деякий час у нього і потягло й мене до учоби. А хотів я стати тільки слюсарем. До профшколи мене не прийняли, бо не мав я освіти. І знов я подався в мандри. Правда, на цей раз я далеко не заїхав, мене затримали і відправили, куди б ви думали? — в село, під Полтаву, в дитячу колонію...

Він зітхнув і, відчувши неловкість з цього і перекинувшись з коліна на коліно ногу, поліз до кишені за цигарками. В його очах промайнув якийсь невловимий рух внутрішнього збудження.

— Коли я тепер згадую ті роки свого життя, завжди бачу перед собою тих людей, які виховували мене. В багатьох із нас зайнялися тоді світлі мрії і прагнення. Знаєте, «Педагогічна поема» Макаренка, вся його школа виховання могла з'явитися тільки в нашій країні. Про майбутнє кожної нашої людини дбає партія, вся Батьківщина. Думав про це вже і тут, в Каховці, бо, прибувши сюди, я якось поновому відчув велике щастя життя і праці...

Так от я все-таки став слюсарем, повернувся уже дорослим до Харкова і став працювати на заводі. Ще раз розшукав свого земляка, і мені вже не соромно було з'явитись до нього... Чому залишив слюсарство? То після війни потягло до складнішої роботи. Саме тоді познайомився з кесонниками, придивився до їхнього діла, і воно мені сподобалося. Кесонники, знаєте, трохи схожі дечим до водолазів, а я читав про них багато. Ну, от повчився у майстрів, потім на новому будівництві, став бригадиром. Це було п'ять років тому. О, за цей час ми немало глибин потривожили...

Він знову дістає цигарку. Замоває. Кесонники не люблять багато говорити про свою роботу, особливо ж, коли співбесідник не знає її. Аж коли зайшла розмова про каховський кесон, Січкаренко пожвавів.

— Тридцять метрів у глибину ми пройдемо швидко. В довоєнні роки ми опускали кесон всього лише на 3—4 сантиметри за добу, а зараз у нас крок широкий — 5—6 метрів не менше.

Він розповідає, як на шістнадцятому метрі в кесоні будуть виготовлятись залізобетонні плити для досліджень поведінки ґрунту при стиску, як опустяться туди наукові працівники.

— Тіснуватو буде, зате цікаво, — посміхається Іван Миколайович і поглядає за вікна, туди, де сяє велика лампочка, мов вечірня зірка при самому горизонті.

Там частина бригади, залишившись на другу зміну, докінчує збірку устаткування. Іван

Миколайович, мабуть, подумав саме про своїх хлопців, які працювали там. Залишаючи молодих кесонників на роботі одних, він частіше згадує про складності своєї професії. Як би там хлопці не промахнулись в чомусь...

На другий день, одягнуті в шлеми, гумові чоботи і брезентові спецівки, кесонники опустилися в кесон. Через кілька хвилин вони подали знизу глеюватий і в'язкий, як клей, ґрунт.

Велика робота почалася. Кесон пішов в глибіню.

Нова Каховка, 1952 р.

ПІСНЯ ПЕРШОГО КОХАННЯ

Несподівано зустрівся з нею.

Мабуть, була в неї своя жива душа, мабуть, потрібна була людям, якщо за стільки літ не загубилася на примхливих стежках життя.

Якби ж могла ти, пісне, розповісти про свої мандри тому, хто породив тебе, віддавши тобі частку себе самого.

Ну, сколихнула ти минуле, напівзабуте. Нагадала молодість, дорогу й неповторну, ожила навіки близький образ.

Так, то було десь в літніх таборах, під Москвою. Туди щовесни вибиралась з казарм артилерійська частина, в якій служив Віктор, і розташовувалась в сосновому лісі над річкою. За один день там з'являлись ряди білих наметів, будиночки і на неходженій землі — принадні доріжки.

В тому житті серед лісу за строгим розпорядком було щось і надокучливе, і незабутньо миле. Вранці підрозділи виходили на галяви-

ни, до гармат і прожекторів, на бойове навчання. Кожний там прагнув досягнути думкою і кмітливістю свою зброю, змагався силою, спритністю і ловкістю. А коли стрій повертався до наметів, легко співалася маршова пісня. На обличчях бійці несли гордість і сонячну смаглявість, одяга їхня пахла свіжою землею, а невситимі шлунки прагнули їжі.

Хто носив сіру солдатську шинелю, місив ліктями й колінами багнюку, витягав на собі по грузьких дорогах гармати й машини, той ніколи не забуде тієї суворої й щасливої пори свого життя.

Вечорами у солдат завжди знайдеться часинка для розваг та отих солодких серцеві мрій і спогадів. Чого тільки не оповідається в тісному гуртку! А найчастіше ж пригадувались далеко полишені кохані.

У хорошого юнака немає нічого прихованого від своїх друзів. Йому зорею сяє перша зустріч з дівчиною, перший поцілунок, і ніщо так не хвилює його, ні від чого так не затріпоче його серце, як від спогаду про дотики до гарячої дівочої руки, до тремливих губів дівочих.

Отож тільки було зайде у нас розмова під шатами вечірнього неба чи в наметі, перед сном, як кожному хочеться розповісти про своє, найдорожче і сокровенне. І піде тоді: і як познайомився, і як хтось став наперешкоді, і як вперше вона вимовила оте «люблю», і як хто прощався на станції. І один перед одним, сам того не помічаючи, хвалиться красою і вірністю своєї коханої. Один перед одним...

Не було в такі хвилини про що розповісти своїм друзям, мабуть, лише одному бійцеві з нашого взводу — вродливому, плечистому, нашому заспівувачеві наводчику Віктору Загірному.

Як тільки хлопці починали розмову на цю тему, Віктор наш насуплювався і хмурнів. А то ще неодмінно знаходив собі якусь роботу: чи то стругав ножиком гілочку, чи закочував і відкочував халяви, аби вдати байдужого до бесіди і сховати своє обличчя, яке чомусь помітно змінювалось. Він перший і зводив увагу товариства на щось інше. Примовкнуть, дивись, на мить, а він раптом:

— Яке ж і довжелезне коріння в дуба! Метрів за десять од дерева почав сьогодні окуп, і один все-таки попав під лопатку.

Вікторові таки не було що розповісти про свою кохану, хоч вона й була в нього.

Та, власне, хто його знає, чи й міг він назвати Ніну отим багатозначним словом — своєю. Чи була вона тепер вірною йому, коли він оце маршує і плазує по підмосковських полянах? Чи згадує про нього, проходжаючись світлими вулицями Полтави весняного вечора, коли він серед темного лісу під наметом розмотує змокрілі онучі?

Ні, він не був впевнений в цьому, бо не відчував її близькості отією могутньою і нерозгаданою інтуїцією. Частіше він бачив в уяві, як Ніна іде під руку з кимсь по алеї парку... В такі хвилини йому темніло в очах.

Що він любив Ніну, усвідомив трохи запізно... Коли опинився далеко від неї... Коли

вона стала для нього зовсім недоступною. А в перший місяць по від'їзді до армії він писав їй мало і так само скупі й недбало, як колись розмовляв з нею.

Кожним усміхом, кожним запам'ятованим рухом вона тепер ятрила його уяву, і він засипав її довжелезними листами.

Писати, думаючи про неї, пригадуючи все те, що так недавно було для нього буденним — зустрічі, прогулянки, відвідування кіно — стало тепер для нього величезним щастям. Він нагадував їй про кожну їхню розмову (про деякі з них Ніна, можливо, вже й забула), розкривався перед дівчиною всіма своїми і мріями й снами.

До конвертів не раз вкладав пелюстки квіточок, зірваних у полі... Навіть листочок берези, що впав йому на коліна, коли думав про неї.

Любив всією душею.

Але ще перед цим він жорстоко помилився. І лиш тепер він усвідомив свою помилку.

То була навіть провина перед дівчиною. Щоправда, юнацьку легковажність іноді можна провиною й не називати, тим більше, якщо її визнано. Але виявилось, що це усвідомлення прийшло до Віктора трохи запізно. Він сам почав здогадуватись про це в ті довгі-предовгі тижні, коли чекав на її листи і слухав оті солдатські спомини.

Таким він був зараз. А коли відправлявся до армії, мав дещо інші погляди на свої стосунки з Ніною, інакше й тримав себе з нею.

Вони познайомились за кілька місяців пе-

ред від'їздом Віктора до армії. Обое були зрілими, серйозними, вродливими і потяглися одне до одного з усією силою палкої жагучої молодості. Віктор бував у неї вдома, його знали батьки, і це надало їх стосункам певної значимості...

Минуло зо три місяці, і Віктор мусив виїздити. І в останні дні він в очах Ніни чомусь змінився. Говорив з нею тільки про себе, в його мріях було лише оте «я», а залишаючись з Ніною в її кімнаті, був розв'язним і просто грубим. Тоді вона подумала про нього недобре. Але не виказала цього. Хотіла перевірити себе саму.

Випроводжала до поїзда.

Стояла з ним на пероні, тримала його руки в своїх, дивилась в очі. Ждала від нього слова щирого, глибокого, такого, що розтопило б усі її сумніви. То мусило бути його останнє слово, чисте, тверде й ніжне, яке надовго замикається в дівочому серці і зігріває його.

Підступили його друзі. Він випустив її руки і, обнявшись з хлопцями, пішов до їхніх вагонів. Вона ледве не заплакала. Залишилась одна. І в душі була самотньою. Він раптом віддалився од неї, бо увесь був заповнений тільки собою. Може, й не думав про неї зовсім. Завтра в нього починалося нове життя. Їхав у невідомі краї. А що буде потім, навщо про те гадати?

Прибіг перед самим гудком. Вибачився, знов мовчав. Гудок. Рух, вигуки, плач.

— Віктор! — впала йому на груди й заплакала.

Одхилив од себе, не поцілував, не сказав «жди».

Коли вчепився за поручні — махнув рукою, зник.

Відчула себе приниженою, зганьбленою своїми слізьми. Він не достойний їх! Легковажний хлопчисько! І замкнула своє серце для нього.

І вже потім його запізнілі гарячі слова не зворушували її. Глухими й пустими здавались вони їй, бо звернені були до неї ще тієї, якою була кілька місяців тому — відкритою для нього, його.

А він писав і писав. Словами сподівався повернути її собі. Писав. Його листи були схожими на витвори справжньої великої пристрасті.

В ті дні і написав їй першого вірша, власне пісню, з якою ось тепер через п'ятнадцять літ так несподівано зустрівся.

То власне не був твір оригінальний. Саме тоді стала популярною знаменита «Катюша», і коли її чув Віктор, вона озивалась до нього голосом Ніни. Дуже хотілося, щоб слова тієї пісні ішли від його дівчини.

Ой, ты, песня, песенка девичья,
Ты лети за ярким солнцем вслед...

Це мусило бути Нінине бажання. Саме його невисначало Вікторові, і йому тяжко було дивитись на сонце, на красу людини й природи. Йому було тяжко. Особливо після того, як Ніна перестала писати зовсім.

А він тоді саме захворів з простуди. Лежав у санчастині. Друзі відвідували його.

От одного разу, коли біля Вікторового ліжка сиділи хлопці його взводу, здорові, засмагли, в нових зелених гімнастюрках, Віктор не стримався й похвалився: склав відповідь дівчині Катюші.

— Ану ж показуй, поете!

— Ми завтра грянемо її в строю.

— Прямо перед твоїм вікном.

Віктор пробіг поглядом обличчя. Чи не жартують над ним? Він же й не думав про це. Але за аркушик уже вхопилося кілька рук.

Читали всі разом.

Солдатам сподобалася пісня. Думки в ній були щирі й близькі їм, а слова в рядках в'язалися легко. Хтось тут же почав наспівувати її. Грохкітливий бас підняв на ноги всю медичну обслугу, і хлопцям довелося негайно розпрощатися з хворим.

В пісні борець відповідав дівчині, яка сумувала за ним десь на казковому розквітлому березі, і запевняв, що він пильно оберігатиме і рідний край, і її палку любов. Згадувались в пісні і білий намет під сосною, і вечірні скупі розваги солдатського життя. У всьому тому чувся мужній голос воїна і, як підголосок,— тиха туга по дівчині.

На другий день, почувши «Катюшу», Віктор схопився з ліжка. Розпахнув вікно і зазмер у напрузі. Співалась, однак, справжня «Катюша».

В неспокої минув третій і четвертий день. Віктора тим часом виписали з санчастини і

надали для поправки двотижневу відпустку додому.

Він не їхав додому, а летів як на крилах. Перший знайомий, якого зустрів у місті, не сподіваючись, що то буде для Віктора вбивчою новиною, сказав:

— А в Ніни тиждень тому одгуляли весілля.

Майже всю відпустку Віктор просидів вдома, не виходячи на вулицю. Хто бачив його, відзначав, що він дуже змінився: схуд, поблід на обличчі і ніби чимсь дуже заклопотаний. Якось в розмові його дружок почав було осуджувати вчинок Ніни. Віктор різко обірвав його і тремтячими пальцями запалив цигарку. Не сказав більше нічого, а другого дня, не добувши до кінця відпустки, поїхав у свою частину. Знав: хорошу, справжню любов він убив сам. Сам. І так йому її шкода!

Од станції до таборів Віктор ішов пішки. Знайомі краєвиди, постріли гармат серед тиші, зустрічні військові машини — все це видавалось йому ріднішим, дорожчим, ніж було досі. Хотілося скоріше побачити свого командира, друзів, поринути в звикле життя.

Йдучи лісом, почув «Катюшу». Нараз став, прислухався. Слів не можна було розібрати.

Ні, то не його слова, думав він, простуючи далі. Та й чого їх мусять співати? Хіба ж він поет, щоб скласти саме так, як треба?.. Знов потяглися думки до всього буденного, солдатського і милого.

І раптом десь обіч, зовсім близько, там, де підрозділи проводили стрільби з гвинтівок,

ще заспівали «Катюшу». На цей раз Віктор і не прислуховувався до пісні, лиш відзначив про себе, що саме тепер всі повертаються до табору, на обід. І ось до його слуху долетіли його слова. Він гарячково стиснув скроні долонями. Йому здалося, що земля колихнулася під ним, і він прихилився до сосни.

Стояв. Слухав. Пісня наближалась, наростала. Йому стало жарко, а в грудях тісно. В пісні обзивалась його любов. Він обіцяв дівчині пильно берегти її щастя, увесь радянський край і свою вірність коханій. І радість, і біль калатали в серці, готові розтерзати його. Він поклав голову на руку, немов ховаючись од всього, що його оточувало, і заплакав. Вперше після дитячих плачів заплакав слізьми мужчини. А пісня лунала лісами.

...Пішов навпростець, між високими соснами прямо на табір.

З тих пір минуло п'ятнадцять років. Віктор не став поетом, покохав іншу, давно одружився і вже мав дорослих дітей. Про свою пісню він ніколи більше не згадував.

І ось, відпочиваючи в закарпатському містечку, якось побачив у дівчини-санітарки зошит, заповнений списаними піснями. Попрочав. Дівчина подала зошит. Рядки на косих лінійках були обмальовані червоними трояндами, зеленими листочками і синіми півниками. Була тут і відповідь Катюші. Прислав її дівчині солдат з далекосхідної прикордонної застави.

Так, то була його пісня першого кохання.

В ТРИВОЖНИЙ РІК

«...И из конца в конец по всему царству раздался клич, чтобы выходили и стар и млад заливать вражескою кровью великий пожар московский.

Достиг этот судорожный клич и до пределов нашей мирной Украины. Зашевелилась она, моя родная маты; зашевелилось охочее-комонное и охочее-ешее ополчение малороссийское».

Т. Г. Шевченко „Близнецы“.

Готуючи напад на Росію, Наполеон виношував, серед інших, і план «диверсії в напрямку Києва». Французькі агенти переконували імператора, що наступ на Київ легко вирішить всю кампанію в Росії. Завойовник деякий час був захоплений цим планом і навіть уже дещо робив для його здійснення: до колишніх запорізьких козаків проникали його прокламації й гроші.

Однак, французький імператор швидко відкинув цей план. Може, йому хтось нагадав про шведські могили під Полтавою... Може, агенти прислали невтішні вісті.

Тішитись дійсно не було чим.

Як тільки торгівці зерном і худобою при-

везли на Україну із-за Вісли чутки про підступні наміри французів, українське козацтво і покріпачений люд сколихнулись, похмурніли, як море під першими подихами бурі... На базарах кобзарі співали войовничі думи про походи Богдана Хмельницького, про битву під Полтавою, а ще не посивілі солдати згадували, як зломили під Ізмаїлом турків-бусурманів і як приймали хрести з рук самого Суворова.

Навесні, лиш просохли руді горби і кручі правого берега Дніпра, під Києвом розпочались кріпосні роботи. Ковалі, перепечаї, цирюльники, кравці київських ремісничих цехів, селяни з Тараші й Канівщини вийшли копачами на старі осунуті вали Печерської і Звіринецької фортець. Нагортали землю, вимощували бійниці, слали мости. Рій людський кипів, ворухився, переливався, гудів. У величезних котлах варились на тисячі копачів куліш, галушки, юшка з рибою.

Степовими шляхами зі всієї України тяглися до Мінська й Вільно, покликані під військові транспорти, обози. А лиш землю вкрила перша трава, погонщики в заношених наймитських полотняних сорочках, з свитками за плечима і довжелезними мотуззяними бичами повільно попровадили в білоруські військові кріпості гурти сірих круторогих українських волів — для продовольства і перевозки військових вантажів. Малоросійські губернії посилали найкращих кавалерійських і артилерійських коней до міст формування нових полків.

Скуражилась, захвилювалась, загомонила Україна...

Французька армія перейшла через Неман і почала розливатись по російській землі згубною повинню.

Солдати й обози безжалісно толочили молоді хліба неврожайного літа. По лісах хижо блукали пожежі, і стовпи диму вставали під самі хмари. Старі й слабі покидали свої житла і, настрахані й гнівні, переходувались по неходжених нетрях.

Похмурнів скаламучений в білоруських лісах світловодий Дніпро.

Закипіла велика битва.

В ті дні на шляхах, що йшли од головної штаб-квартири до губернських міст, і вночі не влягалась курява. Ішли війська, обози, жителі. Раз у раз мчали на змилених трійках фельд'єгери особливих доручень.

На початку липня фельд'єгер привіз і в зелену, тиху Полтаву малоросійському генерал-губернаторові Лобанову-Ростовському термінову надзвичайну депешу.

Високим рескриптом Олександра І повелено було у Полтавській і Чернігівській губерніях формувати козачі полки.

Уряд мав це за немаловажну послугу вітчизні. Він звертався до патріотичних, не раз виявлених почуттів козацтва, просив не по рекрутському набору, а по щирості і з вірності до традицій предків своїх скласти полки, озброїтись, чим є, і вирушити на захист Москви — в Калугу і Тулу.

Генерал-губернатор спішно розіслав до всіх земських комісарів і найближчих начальників козачого стану свою відозву. В ній він наказав негайно повідомити його, скільки козаків зможе виставити кожний повіт, а козакам предписувалося кожному готувати каптанку, сукняні й полотняні штани, дві пари чобіт, дві сорочки, шапку смушеву з волосяним султаном, бурку чи кобеняк, сідло, шаблю, піку. Ну й обов'язково ж — коня!

В полтавських степах достигали жита, половіли пшениці. І хоч не на своїх нивах більшість отого замученого панщиною люду виконувала хліб, а все-таки всі раділи жнивам. Клепали коси, гострили серпи, замочували барильця на воду... А козацтво, заможніше, землевласне, ладувало вози, підгодовувало коней.

Наступали жнива.

Та не вперше українським хліборобам відкладати набік косу, а на коня замість шлейки надівати сідло. Дідам, батькам і синам доводилося і повесні, і в жнива, і в осінню негодицю виступати рідними шляхами, понад знайомими недосіяними чи недокошеними нивами в далекі краї, на битву з напасником.

І тепер прийшлося і козакам, і посполитим передавати коси молодим синам або й старим батькам своїм, чи просто полишати все на одну жінку та дітей отих малих і збиратись в похід.

Повітові гінці мчали з донесенням, з Полтави уже їхали офіцери для формування полків, а села майже повсюдно самі готували

козаків до походу. Кували піки, шили нову одержу, сідла, робили шаблі з кіс, збирали гроші і купували коней для безкінних, підганяли під ранжир парубоцькі шапки і сушили сухарі.

Мабуть, про ті часи писав пізніше поет:

З гаряча часу, перші три дні,
Зносили всяке збіжжя, злидні
І оддавали все на рать:
Посуду, хліб, одержу, гроші,
Своєї отчизни для сторожі,
Що не було де і дівать.

І вже ось за короткий час Малоросія готова була виставити п'ятнадцять козачих полків.

На початку серпня до п'ятнадцяти містечок Полтавщини і Чернігівщини виїхали офіцери сформувати військо, привести його до присяги і відправити на позиції.

П'ятий козачий полк генерал-губернатор доручив формувати в містечку Горошині за-служеному в боях під Ізмаїлом і Бендерами, штабс-капітану і автору уже відомої «Енеїди» Івану Петровичу Котляревському.

Розступились, нарешті, будинки міської вулиці. Попереду через горби прослався шлях на Хорол. Очам відкрився степ. В обличчя дихав свіжий вітрець, ніс запахи соняшникового цвіту. По нивах гнались одна за одною легкі тіні хмарок.

В полі працювали люди. Понад шляхом то там, то там стояли вози. На нивах у соняшни-

ках чи кукурудзі ген там по гонах мріли полільники. На задертих вгору дишлах висіли обіпнуті ряднинами колиски з немовлятами.

Котляревський їхав поштовою бричкою. Уже зо два роки він не бував у полі і тепер зрадів його краєвидам. На мить забулися клопоти полищеної в Полтаві роботи. Хотілося стрибнути на землю і піти житом аж до могили, звідки видно Супрунівку, Абазівку, тополі Решетилівки. Він аж розправив плечі, стиснуті мундиром. Згадувалась молодість.

...Ніби недавно йдучи цим шляхом на Золотоношу, стояв-мріяв на могилі. Вчителював по хуторах, кохав, захоплювався, мріяв про невідоме майбутнє... А тепер уже посивіли скроні.

Цим шляхом зовсім недавно повернувся до Полтави після дванадцятирічної служби в армії. Далека Молдавія, Дунай, рибальські селища, зустрічі з задунайськими запорожцями, інспекторські поїздки по військових частинах, облога Ізмаїла, бої під Бендерами, переговори з буджацькими татарами — все ожило в пам'яті під колихання і передзвін коліс. Все нараз здалося дорогим душі, недосяжним і неповторним.

Подзвонюють колеса, тюпачать, зрідка пофиркуючи, коні. Спереду сидить, сутулячись, кучер.

Ось він притишив на гору коней. Покректуючи, обертається до мовчазного, простого з виду їздця.

— Кхи-кхи... А скажу вам, пане, люди знали, що скоро війні бути.

— З чого ж дознались?

— А з усього... Ще он тієї весни знаменіє боже провіщало. Дехто і сам бачив, а то прочани оповідали.

Котляревський дістає табакерку, посміхається.

— Повідайте і мені.

— То ще за снігу було. Серед білого дня над Ромнами три рази прогриміло, тоді щось затріщало, зашуміло, і вогненний клубок пронісся навскіс через усе небо... Хіба не чули й досі?

— Про це чув... То впав небесний камінь, аеролітом зоветься. Одкопали його і в Петербург доставили... А нам, старий, ще далеко їхати... На ніч треба бути у Хоролі.

Кучер зрозумів натяк.

Розминулися з валкою возів, нагромаджених ящиками і напнутими казенними брезентами, поїхали швидше. Вітер заносив пилюку наперед. Котляревський кутався пильником, вкривав ноги, обтягнуті білими панталонами.

Уже з приємністю згадав тиху Полтаву, дім, матір і милі серцю незліченні турботи про навчання, їжу й одяг дітей, ввірених його піклуванню бідними батьками.

З кряжа на кряж кидається степовий шлях. Балки, верби, обкладені камінням криниці... Ось у затінні віз. На траві пасуться воли. Господар лежить під возом, насунувши на очі шапку.

Велика Богачка... Білоцерківка... Хорол... Заночували і вранці — пряма путь на Горошине.

Тепер одна думка обсідає голову штабс-капітана: як ітимуть козаки до війська? Як він справиться з високим дорученням?

А біля Горошина на могилі другий день чатує дозор. Козаки з піками в руках стоять по коліна в траві, вдивляються в далечінь, як було багато століть тому.

Ще позавчора гінець приніс з Хоролу звістку: в Горошині збиратиметься полк, сюди має прибути хтось із старшини з самої Полтави. Чутка розлетілась по селах і хуторах. Козаки верхами, при зброї повалили звідусюди до волосної управи. Сотник не знав, як усім дати раду. Тож одних одіслав додому, інших полишив при собі, а чотирьох поставив в дозор на могилі. Старшим в дозорі назвав уже немолодого, вусатого, кремезного й енергійного козака Панаса Голуба.

Панасів батько служив в армії під командою Суворова, штурмував Ізмаїл і варшавську Прагу, міг без кінця оповідати про солдатські пригоди. Панас був одинаком у батька, до війська не браний. Минулого року його вже було везли на поповнення козачого українського полку в Бесарабію, але війна кінчилась, і новобранців повернули в село з півдороги. Чоловік бойовий і хоробрий Панас Голуб так і не почув пострілів гармат, не побачив бою.

Мліє сонцем спечений степ. Міняється, зламуються лінія горизонту. Голуб затуляє од сонця долонею очі, вдивляється.

На прямому рівному шляху замріла хмаринка. По тому, як вона швидко росла і наближалась, Голуб пізнав, що їхав хтось великоважний — кучер коней не шкодував.

Трое верхівців помчало назустріч. Один подався в село.

На повному скаку вершники осадили перед самим візком коней і поштиво посторонились з шляху.

Своєю несподіваною появою вони здивували Котляревського. Вершники були при шаблях, піки на нових древках, коні під ними аж грали.

Гукнув кучерові — бричка спинилась.

Козаки підскочили, виструнчились, рівно тримаючи піки.

— Здоровимо пана офіцера! Раді привітати вас од усіх козаків нашого села! — по-молодецьки випалив Голуб. — Люди в тривозі й неспокої за нашу землю. Ждуть у зборі.

На козакові був накинута наопашки і взятий на одну застібку під шиєю, поношений, сірого сукна каптан, з стремен стирчали запилені черевики, а в сідлі він сидів міцно, вміло. Його очі світились збудженням і ласкавістю.

Котляревський довго не міг одвести од нього свого захопленого погляду. Зрештою поглянув на інших козаків. Вони стояли у воїновничих напружених позах, готові цієї ж хвилини підкоритись його волі.

«Ось як почалося!» з хвилюванням подумав і підвівся з сидіння.

— Спасибі, голубе, за слова щирі, спасибі

вам за гостинність, — сказав, торкаючись пальцями ківера. — Поспішаймо ж, козаки...

Двоє поскакали попереду. Голуб їхав поряд з бричкою, стримуючи гарячого коня.

Наближались до села. На озерах росли високі густі очерети. По той бік річки кучерявились верби, а за ними ховалися хати. Вітер дихав прохолодою.

— Так що у козаків шаблі гострі? — подався всім тулубом до вершника Котляревський.

Голуб напнув повід, ще наблизився.

— Гострі, пане офіцер. Декотрі з кіс роблять, а котрі старші, звісно, припас заслужений мають... У козака все знайдеться на вражу голову, — і вдоволено зареготав.

Котляревський посміхнувся й собі.

«Одмінно почалося!» ще раз подумав.

Під копитами гулко забубонів місток. За річкою, в селі, часто, як на сполох, закалатав тонкоголосий дзвін.

В ті дні у прикордонних з Україною білоруських селах появились зграї розбитих наполеонівських частин. Вони грабували, вбивали зустрічних, а одного дня обстріляли козачий патруль українського містечка. Почали проникати на Чернігівщину і продовольчі загони ворожої армії.

Прикордонні і прилеглі до них повіті стали в бойове ополчення. Ловили й знищували окупантів, до чого піка, рогатина, сокира й всяка гостра жердина однаково були достатні. По

всьому кордону простягся ланцюг охоронників.

А основні сили французької армії уже облягли героїчну фортецю Смоленськ.

Хмари нависали над Москвою.

В Горошині на майдані під осокором стоїть стіл. До столу один за одним підходять козаки. Писар, закручуючи кривульками кожну цифру й літеру, заносить до списку прізвище козака, вік, одружений чи ні, скільки дітей, з якого села, що при собі мав.

Гуки голосів, іржання коней, брязкіт зброї, гомін здійсмається над майданом, запрудженим людьми, возами. Прибувають сюди щогодини. Ідуть-бо з сотень сіл. Козаки рославі, молоді й літні, засмаглі на гарячих вітрах степу... В полотняних сорочках, білих, вишитих і заношених, у широких штанях, дебели, як ті дуби; гартовані працею і боями...

Миргородські, хорольські, кременчуцькі, горошинські.

Котляревський сам приймав у полк кожного козака. Оглядав його бойове спорядження: приміряв сидло на коня, ощупував зброю, реміні, аби все було міцним і надійним у далекому поході. Був задоволений збором, людьми, зброєю, кіньми. В перший же день не стримав свого захоплення, написав генерал-губернаторові: «...люди, прийняті мною, хороші, стариків немає і молодих мало; більшість вступає в козаки з задоволенням, охоче, без ніякого смутку; всі з піками і шаблями,

але є шаблі з кіс перероблені, є з рушницями і пістолями...»

Через вісім днів він поскаржився на кременчуцького земського комісара за те, що прислав козаків без лядунок і шабель, і запевнив, що все буде зроблене на місці, а через тиждень полк уже був сформований. Ще раз відзначив у рапорті: «люди в полку дуже хороші», немов шкодуючи за тим, що мусив скоро з усіма розлучитися.

Останнім внесли до списку полка Панаса Голуба.

Він був при Котляревському за ад'ютанта. З ранку й до ночі роз'їжджав по селах, де стояли козаки, ходив по дворах, де лагодили зброю та одєжу. В Горошині його мало й бачили. В останній день, коли вже підписували і опечатували формуляри, Панас Голуб прискакав од кравців. Доповів Котляревському і затримався біля столу.

— Пане капітане, а чому ж мене не розпитували, як усіх?

Котляревський перевів погляд од паперів на козака.

— Як так, голубе, не розпитував?

— Та от і в мене є жінка й діти, а їх до списку не поставили. Чи, може, я не гідний того?

— Он що! — вгадав Котляревський, про що йдеться, по сумовитому голосу козака. — Не потрапив і досі до реєстру? Ну, пригода! Тебе я сам запишу... Кажі, як прозиваєшся.

— Голубом прозиваюсь... Панас Голуб.

— Голуб?.. А я тільки побачив тебе, чомусь

подумав що в тебе має бути ніжне прізвище. Звідки ж ти? Села якого?

Козак зам'явся. Його хата була поряд з батьковою на острівку, де річечка Борис вливається в Сулу. Батько оселився там недавно, і їхній хуторець ще не мав ніякої назви.

— Хтозна як вам і сказати, пане капітане. Живу там, де кругом вода, а посередині біда.

Козаки, що, схилившись на ліску, зацікавлено слухали, зареготали, свого докинули.

— Правильно сказав.

— Степу багато, а землі немає.

— Зате в Панаса води хвата.

— Та й дітьми бог не окривдив.

Панас переступив з ноги на ногу.

— Діти є. Пишіть п'ятеро, а шосте не встигло. Без мене народиться.

Останні слова пробриніли трохи журно, і всі притихли. Вже почули тільки, як капітан проказав до Голуба урочисто й поважно:

— Іди, голубе, справляй повинність перед вітчизною... Геройськи бий злодія!

Козак повільно опустил руки і великими вологими голубими очима мужньо глянув перед собою.

Під церковний молебний передзвін довгою колоною полк виходив з села. Передні співали пісню. За міст, за очерети, аж до могили в хмарі куряви йшли заплакані матері, жінки, дівчата, бігли діти. На вітрі розвіалась хоругва з гербом хорольського полку — на бла-

китній тканині перехрещувались шабля і стріла. Хоругву ніс Панас Голуб.

А позаду колони, за останніми возами, вантаженими харчами, котлами, набоями, їхали поштові дροжки. Там, де хорольський шлях розходився на два — на Хорол і Лубни, полк взяв напрям на Лубни. А дροжки зупинились. Постояли трохи і тихо поїхали далі.

Котляревський стежив за полком, доки не зник на горизонті останній вершник. З ним у нього немов щось одірвалось од душі, дороге й рідне — так звикся з людьми, так багато сил і почуттів віддав він їм, так багато побажань і дум посилав з ними в суворі битви.

Вчитуєшся в пожовклі рапорти і накази, славою перемоги оповиті; ступаєш з завмиранням серця перед обелісками і монументами Бородинського поля, йдеш думкою по шляхах великого походу російської визвольної армії, оглядаєш вицвілі на сонці, дощах, морозах і вітрах світлоголубі знамена батальйонів — зі словами «Славный 1812 год» і вчувається рев і стугіт баталій, посвист ядер, брязкіт шабель, перекази дужого «ура!..» і плач дитяти в палаючій хаті лісовика, і швидкий тупіт копит на замерзлій дорозі... Засмаглі, бородаті обличчя, міцні постаті в звичайному домашньому одязі, немов люди щойно од низи або з поїздки дальньої, а в очах, пламеніючих, строгих, що бачили і вогонь, і кров, і стоптаного ворога,— пломінь мужності. Летять на

конях, викинувши вперед піки... Вночі крадуться крізь хаші до мосту... Вдираються в колону, січуть шаблями, на всі боки одбиваються... Б'ють з гармат через стіни й вали укріплень...

В полках Росії, дружніх і могутніх, знаменами своєї слави осяяних, там і там бачиш синів землі української. В сіянні подвигів синів народу російського світяться проміннями подвиги солдатів гусарського Ахтирського полка на Бородинському полі, полків Чернігівського драгунського, Київського драгунського, Харківського драгунського, Новоросійського драгунського, Маріупольського гусарського... і незліченні подвиги козаків полтавських, чернігівських, бузьких ополченських полків.

Рядові Клименко Конон і Василенко Йосип були послані відбити фланкерів противника, що й виконали з відмінною хоробрістю, знищили двох, а чотирьох примусили втекти.

Рядові Шкода Іван, Завертайло Андрій, Всякий Никифор... Першими врізались в колони противника і подали приклад мужності своїм побратимам.

Унтер-офіцери Дрига Хома і Привалов Микола перші проникли на батарею з чотирма рядовими, знищили обслугу і повернули гармати жерлами на ворога.

Рядовий Вільманстрадського піхотного полку Старостенко захопив французький прапор. Головнокомандуючий М. І. Кутузов своїм наказом перевів солдата-героя в унтер-офіцери і нагородив військовим орденом.

Рядові Кравчук, Шевченко, Бобров, Дуби-

цький, Гончар, Копиленко, трубач Потапенко, гармаші Синиця, Колодій, Іванов, Козлюк, переждавши, поки ворожа кавалерія пронеслась через їхню батарею, кинулись безстрашно на неї... Врятували свого полковника Єршова...

В партизанських загонах Дениса Давидова і в «летючому корпусі» генерала Ожаровського полтавські й чернігівські козачі полки явили зразки солдатської відваги й кмітливості.

Пирятинський полковник Микола Свічка, привівши свій 6-ий Полтавський козачий полк в Калугу, писав головнокомандуючому: «Прагнення моє і всього полка було єдине, щоб досягти наміру ратоборствувати в усій армії проти ворожих сил противника... Прошу дозволу виступити мені з полком до армій...» І через рік, пройшовши з арміями багато країв, Микола Свічка був під обложеною фортецею Замістя — «...цього дня була завзята вилазка. Кулі і ядра летіли, як град».

Фельдмаршал М. І. Кутузов наказав чернігівському й полтавському ополченню перейти кордон і взяти участь у визволенні білоруських міст і сіл. Передбачив, що вирушить туди не більше 10—15 тисяч чоловік. А на ворога навалилося двадцять тисяч кіннотників і двадцять тисяч піхотинців.

Зганьблені завойовники волоклися на захід грузькими розмоклими шляхами, багнами, лісовими хщами; як звірі, боялися звернути на вогник, податися кудись вбік, загубити сперед очей пелехату постать офіцера.

Гнала їх розбуджена велика сила руського богатиря і його рідних братів.

В теплі дні початку травня 1813 року поштова трійка знов везла штабс-капітана і кавалера Котляревського, зодягненого в мундир, ківер, при шаблі, з накидкою на плечах.

Цвіли сади, зеленіли посіви, вкривалися травною луки. В селах на вбогих присадибах порпались люди.

Зголоднілі за зиму ховрахи шмигали в'юнко по обочинах шляху.

Дорога слалася далека: од Дніпра до самої Ельби. Генерал-губернатор вважав за необхідне послати з депешами особливої важливості в головну його величності штаб-квартиру Івана Петровича Котляревського.

Десь на десятий день їздець з особливим дорученням уже мчав німецькими селами поміж крутодахи́ми будинками, критими черепицею, поміж дощаними і кам'яними огорожами, повитими хмелем.

Дістався до тихого, сповненого запахами квітів, зеленого міста Бунцлау. При дорозі побачив свіжу могилу, в якій було нещодавно поховано серце фельдмаршала Кутузова.

Зупинив коней. Підійшов до могили, вкритої ще не зів'ялими вінками. Зняв ківера, опустився на коліно. Стояв хвилину так, сумно схиливши голову.

До Дрездена не доїхав. Наполеон, зібравши військо, саме в ці дні відбив назад столицю Саксонії, і головна штаб-квартира російського імператора переїздила до Бреславля.

Донесення на найвище ім'я було вручено. Як належало за наказом, Котляревський негайно повертався назад.

Знов безкінечна тряска, короткі ночівлі, розминання з зустрічними військовими валками, і думки, думки... На очах поета відбулися такі події! Наполеон вступив до Москви і через кілька тижнів покинув її, рятуючись втечею. Російська армія вигнала до єдиного французів з своєї землі і тепер стояла на Ельбі. Поета і офіцера з радістю вітали зустрічні німці, ласкаво приймали в німецьких постоялих дворах.

Скільки доріг сходжено солдатами! Які випробування пережито! А дома, на тих нивах, сам бачив, жінки з дітьми колупаються. Хліб, їхніми руками добутий, ось на цих рипучих возах повзе до полків. Увесь люд баталію веде з ворогом.

Думки проростають словами.

Ми вас одучим, супостати...

Чужії землі однімати!

Повторюються самі в ритмічному постукуванні копит, в коливанні зсутуленого кучера.

За Тернополем наздогнав підводи з раненими.

Вечоріло.

Випряжені воли паслися під лісом. Вози стояли біля самої дороги. Солдати, які могли ходити, й возії розкладали вогонь, прилаштовували триноги з кітником. Інші сиділи на возах, з акуратно обв'язаними білим полотном ногами. Довкола було тихо, безлюдно, по-весняному чарівно.

Солдати всі обернулись на стук коліс. Котляревський вдивився в їхні обличчя. Про-

майнуло ніби щось знайоме. Та то лиш зда-лося. Ще обернувся, уже минаючи. Справді, наче знайоме обличчя. І вмить згадався Панас Голуб. Чи не він? Такий же рослий, вусатий.

Зупинився.

Приземкуватий, босий солдат, тримаючи перед собою, на грудях, завинену руку, перестрибнув рівчак, кинувся бігом назустріч. Котляревський підійшов до гурту.

— Що, голубчики, куліш варите?

— Так точно, ваше благородіє!

Навперебій заговорили солдати виструнчуючись. Ті, що були на возах, обернулись обличчям до офіцера.

— Пожалуйте на наш бивак.

— Солдатського кулішу поїсте, ваше благородіє...

Пробіг поглядом по всіх і зустрівся з голубими очима на вусатому обличчі.

— Горошинський будеш?

— Так точно, пане...— Солдат захлипнувся, немов йому хто перехопив горло. Сьорбнувши повітря, майже викрикнув:

— Пане капітане!.. Іване Петровичу! Я вас так часто згадував... Далебі, й сьогодні хлопцям...

Солдат і капітан міцно обнялися. Голуб поклав на плече Котляревському свою одну-єдину руку. Обидва були схвильовані, розглядали один одного, забувши про всякі умовності різниці станів. Голуб розповів, як при штурмі втратив руку, признався, що дуже скучив за домівкою, дітьми, жінкою. При цих

словах аж сльози набігли йому на очі. А всі стояли в якомусь забутті і дивились, слухали. Коли примовк Голуб, обізвався з воза кременезний солдат:

— Так що не все доповів ваш земляк, пане капітане.

— Що ж іще?

— Панас «Енейду» вашу напам'ять знає... Впізнав її одразу в одному маєтку. Офіцери щовечора читали та реготали, а він тимчасом всю її до пам'яті взяв. «Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак...» продекламував він і засміявся, оглядаючись на товаришів.

Котляревський ласкаво дивився на нього, на всіх, зарослих густими бородами, обпалених сонцем і чужими вітрами, і, мабуть, вперше в житті відчував їх такими близькими, рідними.

— Бажаю вам, лицарі, здоров'я і скорого побачення з родинами.

Потиснув усім руки, йшов вздовж возів — доторкався до всіх, кому долоні тиснув, а кого просто за плече брав.

Проїхав.

Оглянувся ще здаля. Навік запам'ятав: темний ліс, вози, воли пасуться... Ясніє багаття, люди навколо нього і тихий димок у вечірньому промінні над ними...

ЗМІСТ

Весняний дощ. <i>Повість</i>	3
--	---

ОПОВІДАННЯ

За перевалом	97
Оленячі роги	107
Талант	141
Глуха вуличка	147
Ім'я на кумачеві	155
Новий чоловік	163
Катер «Піонер»	177
Кесонники. <i>Нарис</i>	190
Пісня першого кохання	205
В тривожний рік	214

Редактор *Д. Коциця*
Художник *Р. Ліпатов*
Техн. редактор *О. Соколов*
Коректор *В. Суміна*

**Анатолій Хорунжий. Весенний дждь.
Повість, рассказы.**

(На українском языке)

БФ 00609. Здапо на виробництво 20/X 1953 р. Підписано :
друку 30/I 1954 р. Папір $71 \times 92 \frac{1}{32} = 3 \frac{1}{10}$ паперових. 8,62 дрі
арк., 8,5 обл.-вид. арк. Зам. № 963. Тираж 15000.
Ціна в оправі 3 крб. 55 коп.

Друкарня науково-технічної книги Головвидаву
Міністерства культури УРСР,
Львів, Чайковського, 27.